

Umijeće sokolarenja i mogućnost njegove turističke valorizacije

---

Del Vechio, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:737600>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

Sveučilišni diplomski studij

Kulturna i prirodna baština u turizmu

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Sveučilišni diplomski studij
Kulturna i prirodna baština u turizmu

Umijeće sokolarenja i mogućnost njegove turističke valorizacije

Diplomski rad

Student/ica:

Ivan Del Vechio

Mentor/ica:

dr. sc. Igor Kulenović

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivan Del Vecho**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Umijeće sokolarenja i mogućnost njegove turističke valorizacije** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet i problem istraživanja	1
1.2. Ciljevi istraživanja	1
1.3. Istraživačka pitanja	1
1.4. Znanstveno-istraživačka metodologija	2
1.5. Struktura rada	2
2. UMIJEĆE SOKOLARENJA KAO FENOMEN	3
2.1. Pojam i teorijska osnova umijeća sokolarenja.....	3
2.2. Povijesni pregled razvoja umijeća sokolarenja	5
2.3. Najčešće korištene ptice u sokolarstvu	9
2.3.1. Kratkokrilne (shortwings) ptice	10
2.3.2. Širokokrilne (broadwings) ptice	11
2.3.3. Dugokrilne (longwings) ptice	13
2.3.4. Fizionomija očiju	15
2.4. Karakteristike odnosa između sokolara i ptica grabljivica	16
2.5. Sokolarstvo u Republici Hrvatskoj	18
2.5.1. Povijesni pregled sokolarstva do osamostaljenja RH	18
2.5.2. Sokolarski centar Dubrava.....	22
2.5.3. Hrvatski sokolarski klub.....	23
2.5.4. Povijesni pregled umijeća sokolarenja nakon osamostaljenja RH	24
2.6. Sokolarstvo u svijetu.....	25
2.6.1. Sokolarstvo u UAE	25
2.6.2. Sokolarstvo u Mongoliji	26
2.6.3. Sokolarstvo u Europi.....	26
3. SOKOLARSTVO KAO KULTURNA BAŠTINA.....	27

3.1. Teorijska osnova nematerijalne kulturne baštine	27
3.2. Pravni akti i zakonski status umijeća sokolarenja	30
3.3. Kulturni značaj sokolarstva za čovječanstvo.....	33
3.4. Ugroženost i zaštita umijeća sokolarenja	34
4. TURISTIČKA VALORIZACIJA UMIJEĆA SOKOLARENJA	36
4.1. Teorijska osnova lovnog turizma.....	37
4.2. Lovni turizam u Republici Hrvatskoj	40
4.3. Turizam i sokolarstvo.....	43
4.3.1. Primjer sokolarskog turizma u Mongoliji.....	43
4.3.2. Primjer turističke valorizacije umijeća sokolarenja u Švicarskoj	45
4.3.3. Primjer turističke valorizacije umijeća sokolarenja u SAD-u	46
4.3.4. Primjeri turističke valorizacije umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj	47
4.4. Mogućnosti i ograničenja turističke valorizacije umijeća sokolarenja	49
4.4.1. Intervju s dr. sc. Viktorom Šegrtom.....	49
4.5. Prikaz zamišljene manifestacije „Oko sokolovo“	57
4.5.1. Opis turističkog proizvoda.....	57
4.5.2. Analiza tehničkih, organizacijskih i financijskih uvjeta potrebnih za realizaciju ideje.....	59
4.5.3. Definiranje ciljnog tržišta	59
4.5.4. Prikaz koristi za lokalnu zajednicu	60
4.5.5. Ekološka održivost proizvoda.....	61
4.5.6. Konačan osvrt na turistički proizvod	62
5. RASPRAVA	63
6. ZAKLJUČAK	69
SAŽETAK	71
SUMMARY	72
LITERATURA.....	73

POPIS ILUSTRACIJA	83
POPIS TABLICA.....	83
ŽIVOTOPIS	84

1. UVOD

1.1. Predmet i problem istraživanja

Već tisućama godina u mnogim krajevima svijeta postoji tradicija sokolarstva, tj. korištenja sokolova u svrhu lova na divljač. Taj pojam ne odnosi se isključivo na lov nego označava duboku povezanost sokolara sa svojom pticom koja uz njega raste, uči i provodi cijeli svoj život. Prema nekim izvorima, počeci sokolarstva sežu u daleku prošlost, točnije 3000 pr. Kr. i to na prostoru Bliskog istoka i Azije odakle se širi na ostatak svijeta (Kenward, 2009: 182). Važnost ovog umijeća prepoznao je i UNESCO te je 2010. godine uvršteno na popis svjetske nematerijalne kulturne baštine više zemalja (UAE, Belgija, Češka, Francuska, Južna Koreja, Mongolija, Maroko, Katar, Saudijska Arabija, Sirija i Španjolska), a 2012. godine priključile su se Austrija i Mađarska. Uvrštavanje Republike Hrvatske na ovu listu 2021. godine dokaz je da ovo umijeće ima svoju tradiciju i povijest i u krajevima Lijepe Naše. Predmet istraživanja je definirati značaj i važnost umijeća sokolarenja za čovječanstvo s naglaskom na Republiku Hrvatsku te istražiti mogućnosti turističke valorizacije umijeća sokolarenja kako bi se ono sačuvalo i dodatno vrjednovalo.

1.2. Ciljevi istraživanja

Nekoliko je temeljnih ciljeva istraživanja koji se žele razjasniti prilikom izrade diplomskog rada. To su redom:

1. utvrditi značaj umijeća sokolarenja za čovječanstvo
2. definirati značajke odnosa sokolara i ptice grabljivice
3. istražiti mogućnosti i ograničenja turističke valorizacije umijeća sokolarenja na prostoru RH
4. ukazati na primjere dobre prakse u segmentu turističke valorizacije ovog umijeća

1.3. Istraživačka pitanja

Temeljna istraživačka pitanja na kojima se temelji diplomski rad su:

1. Koji je značaj i važnost umijeća sokolarenja kao kulturne baštine čovječanstva?
2. Koje su mogućnosti i ograničenja za turističku valorizaciju umijeća sokolarenja na području RH?

1.4. Znanstveno-istraživačka metodologija

U radu će se koristiti znanstveno-stručni radovi i knjige čija je tematika vezana uz kulturni turizam i uz pojam sokolarstva. Znanstvene metode koje će biti korištene za potrebe izrade diplomskog rada uključuju prikupljanje sekundarnih podataka povezanih s odabranom temom s namjerom realiziranja definiranih ciljeva diplomskog rada te odgovaranja na postavljena istraživačka pitanja. To se planira postići analizom znanstvenih spoznaja iz područja istraživanja i korištenjem znanstvene metodologije u koju spadaju metode analize, sinteze, komparacije i druge relevantne metode. Osim toga, za potrebe diplomskog rada provest će se intervju s predsjednikom Hrvatskog sokolarskog kluba kako bi se dobio uvid u stavove sokolara glede cjelokupne tematike umijeća sokolarenja.

1.5. Struktura rada

Uvodno poglavlje sastojat će se od potpoglavlja u kojima će se objasniti i definirati problem i predmet znanstvenog istraživanja, zatim slijedi određivanje temeljnih ciljeva istraživanja i postavljanja istraživačkih pitanja, potom definiranje i analiziranje znanstveno-istraživačke metodologije koja će se koristiti u radu i na kraju prikaz strukture rada. U drugom poglavlju obrađuje se fenomen umijeća sokolarenja, a uključuje analizu pojma i teorijske osnove samog umijeća tj. opisuje što taj pojam predstavlja i na što se sve odnosi. Potom slijedi pregled najčešće korištenih ptica u sokolarstvu i njihove osnovne karakteristike, a zatim i specifičnosti i kompleksnosti odnosa između sokolara i ptica grabljivica koji predstavlja jedan složen i jedinstven proces. Uz to će se kroz obrađivanje dostupnih znanstvenih izvora dati temeljni povijesni pregled razvoja ovog umijeća u svjetskim razmjerima, točnije kako je nastao i kako se razvijao. Nakon toga slijedi pregled aktualnog stanja sokolarskog umijeća u svijetu, ponajviše u zemljama Bliskog istoka gdje je ono najrazvijenije te konačno pregled sokolarskog umijeća u Hrvatskoj. Treće poglavlje bavi se umijećem sokolarenja kao kulturnom baštinom čovječanstva, a najprije se analizira teorijska osnova vezana za pojam nematerijalne kulturne baštine. Također se utvrđuju i različiti pravni akti koji ovo umijeće uvrštavaju pod nematerijalnu kulturnu baštinu te njegov zakonski status na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Prikazat će se i kulturni značaj i važnost sokolarstva za cjelokupno čovječanstvo kao tisućljetna aktivnost koja se prenosila s generacije na generaciju i koja u pojedinim kulturama ima značajan utjecaj na svakodnevni život. Potom će se dati uvid u potencijalne razloge ugroženosti sokolarstva, kao što su malena prepoznatljivost među širom zajednicom i sve manji broj sokolara te kojim mjerama i akcijama to spriječiti. U četvrtom

poglavljju slijedi opisivanje turističke valorizacije umijeća sokolarenja, a najprije se razlažu karakteristike lovnog turizma kao segmenta u koji se može smjestiti pojam sokolarstva. Tema povezanosti turizma i sokolarstva analizira dosadašnji kontakt ova dva pojma, a onda dolazi pregled mogućnosti i ograničenja za turističku valorizaciju umijeća sokolarenja u kojem se navode svi pozitivni i negativni čimbenici koji mogu imati utjecaj na osmišljavanje turističkih proizvoda kojima je cilj promicanje i zaštita sokolarstva u Hrvatskoj. Ovdje se nalazi i intervju s dr. sc. Viktorom Šegrtom, predsjednikom Hrvatskog sokolarskog kluba, s kojim se želi postići uvid u njegove stavove i misli oko samog sokolarstva te njegove turističke valorizacije. Zatim slijedi prikaz imaginarne turističke manifestacije kojoj je cilj promocija i očuvanje umijeća sokolarenja te njen organizacijski plan. Naposljetku valja istražiti stavove sokolara o mogućnostima turističkog vrednovanja umijeća sokolarenja gdje će se utvrditi na koji način oni zamišljaju da se navedeno turističko vrednovanje provede. Zaključno će se dati primjeri dobre prakse iz svijeta i Hrvatske koji su već uspješno valorizirali navedeno umijeće. Peto poglavlje odnosi se na raspravu u kojoj se promatraju stavovi sokolara te njihovo viđenje i percepcija umijeća sokolarenja, tj. u raspravi se sagledava njihov pogled sokolarstva s nepristranog, objektivnog gledišta. U zaključku će se osvrnuti na analizirane podatke kako bi se uvidjelo jesu li ostvareni postavljeni ciljevi istraživanja te će se prezentirati rezultati do kojih se došlo prilikom pisanja seminarskog rada.

2. UMIJEĆE SOKOLARENJA KAO FENOMEN

Drugo poglavlje bavi se osnovnim teorijskim karakteristikama pojma umijeća sokolarenja u kojem će se dati pregled najčešćih ptica grabljivica korištenih u sokolarenju, specifičnosti odnosa između sokolara i ptica, pregledu povijesnog razvoja ovog umijeća te prikaza aktualnog stanja u svijetu i u Republici Hrvatskoj. Svrha poglavlja jest što jasnije približiti i objasniti navedeno umijeće kako bi se u narednom poglavlju ono moglo razumjeti iz perspektive kulturne baštine te kako bi se mogla dočarati specifičnost i značaj sokolarstva.

2.1. Pojam i teorijska osnova umijeća sokolarenja

Kada bi se u najjednostavnijim crtama pokušalo objasniti pojam umijeća sokolarenja, onda bi se moglo konstatirati da ono predstavlja sudjelovanje u lovu uz pomoć ptica grabljivica. Međutim, iako je takva konstatacija točna, umijeće sokolarenja s vremenom se preobrazilo u mnogo dublji i složeniji fenomen od same lovne aktivnosti. Prema Blaineu (2002) sokolarenje

jest umijeće korištenja ptica grabljivica u službi čovjeka, a Žižanović (2004) ističe da je riječ o „lovu s pomoću sokolova i srodnih ptica grabljivica i vježbanju tih ptica za lov“. Ono zahtijeva gotovo cjeloživotnu povezanost sokolara i njegovih ptica, iziskuje svakodnevno dresiranje i trening na otvorenom, a također ima i velik kulturni značaj u određenim krajevima. Kako jednostavnim rječnikom objasniti i vizualno predočiti ovakav način lova? Tri su najčešće korištene metode lova u sokolarstvu; lov s ruke, lov iz zraka i lov sa stabla (Šegrt, 2006). Prva metoda podrazumijeva da sokolar hoda po lovištu s pticom na ruci držeći je pod kontrolom sve dok se ne pojavi idealna prilika za napad na divljač. Tada sokolar pušta pticu da krene u lov na način da otpusti vezice kojima ju je kontrolirao i zbacuje je s ruke. Lov iz zraka može se provoditi isključivo uz pomoć pasa koji pronalazi i markira položaj divljači. Za to vrijeme sokolar s pticom na ruci pretražuje teren te kada pas pronađe divljač sokolar pušta pticu da se podigne u zrak i dođe do određene pogodne visine, što se prepoznaje u trenutku kada krene raditi koncentrične krugove. Nakon toga sokolar daje znak psu da potjera divljač, a ptica se s visine obrušuje na plijen (Šegrt, 2006). Lov sa stabla karakterističan je za šumske predjele, a odvija se na način da se ptica pusti na stablo i zatim slijedi sokolara od stabla do stabla kao što je prethodno utrenirana. Sokolar pretražuje teren uz pomoć pasa i kada pronađe divljač daje psima znak da ih potjeraju, a ostatak posla obavlja ptica (Šegrt, 2006).

Slika 1. Sokolar Vitold Košir

Izvor: Sokolarstvo Ito, https://sokolarstvo-ito.com/wp-content/uploads/2022/05/s%CC%8Cpela.nedo_-scaled.jpg

U znanstvenim se krugovima vodi mnogo polemika oko točnog povijesnog konteksta nastanka ovog umijeća, no zasigurno jest da je ono poteklo u zemljama Bliskog i Dalekog istoka što će se detaljnije prikazati u sljedećem potpoglavlju. Značaj i važnost umijeća sokolarenja u svjetskim razmjerima najbolje se ogleda kroz brojne likovne i književne prikaze ptica grabljivica u umjetnosti različitih civilizacija. UNESCO je to jasno prepoznao te je od 2010. godine prema naprijed proglasio umijeće sokolarenja kao zaštićenu nematerijalnu baštinu čovječanstva u sljedećim zemljama; Ujedinjeni Arapski Emirati, Austrija, Belgija, Češka, Francuska, Njemačka, Mađarska, Italija, Kazahstan, Južna Koreja, Mongolija, Maroko, Pakistan, Katar, Portugal, Saudijska Arabija, Španjolska, Sirija, Irska, Kirgistan, Slovačka, Poljska, Nizozemska i Hrvatska (UNESCO, 2023). Time je osigurano da se sokolarenje zaštiti s pravne strane te da se smanji ugroza nestanka i izumiranja umijeća. U hrvatskom jeziku koriste se izrazi sokolarenje i sokolarstvo, premda je službeni hrvatski naziv ove zaštićene baštine umijeće sokolarenja, a osoba koja se time bavi naziva se sokolar. Činjenica jest da je sokolarstvo u svojoj biti poprilično ekskluzivno u smislu da onaj tko se time želi baviti mora biti spreman na izdvajanje značajne količine vremena, mora imati osigurane uvjete za bavljenje ovim umijećem te naposljetku i određena novčana sredstva kojima će pokrivati sve povezane troškove.

2.2. Povijesni pregled razvoja umijeća sokolarenja

Povijest umijeća sokolarenja stara je gotovo kao povijest najranijih razvijenih civilizacija i stoga će se u ovom potpoglavlju dati pregled najvažnijih povijesnih nalaza i činjenica vezanim uz sokolarenje. Postoji brojna literatura koja se pozabavila pitanjem povijesnog razvoja umijeća sokolarenja iako se pojedini autori ne mogu složiti s time kada je i odakle ono točno poteklo. Geografsko i kronološko podrijetlo sokolarstva još uvijek je nedovoljno razjašnjeno, pa je upitno hoće li se ikada otkriti kolijevka ovog drevnog umijeća. Međutim, kako svi najraniji slikovni i većina najranijih književnih dokaza dolaze s istoka, čini se izvjesnim da su narodi Bliskog, Srednjeg ili Dalekog istoka prvi koristili ptice grabljivice za svoje osobne potrebe. U prilog tomu ide i činjenica da je umijeće sokolarenja moralo biti produkt naprednih civilizacija, a upravo su na istoku takve civilizacije prve nastale (Epstein, 1943). Još jedna olakotna okolnost koja pomaže odrediti zemlje istoka kao izvorište sokolarenja jesu geografske karakteristike toga područja u kojem se izmjenjuju široke i otvorene stepe i ravnice, beskrajne pustinje i goli planinski obronci. Takav prostor mnogo je

prikladniji za lov uz pomoć ptica grabljivica nego što je slučaj u gustim šumama i močvarnim područjima Europe. Dugo vremena se smatralo da je najraniji pronađeni dokaz korištenja ptica grabljivica u lovu asirski reljef iz razdoblja vladavine Sargona II. koji je kraljevao od 722. do 705. godine pr. Kr. Reljef je otkriven u današnjem selu Khorsabadu u Iraku koje je u vrijeme Sargona II. bilo glavnim gradom asirskog carstva. Na reljefu je prikazana scena lova, tokom kojeg jedan od lovaca gađa ptice lukom i strijelom te pritom jedna ptica, strijelom probodena, pada na zemlju. Drugi, manji i bradati lovac nosi sokola na desnom zapešću i pretpostavlja se da je u fazi polijetanja prema drugoj ptici, što se može vidjeti na donjoj slici (Epstein, 1943). Ovaj nalaz svakako upućuje na činjenicu da je sokolarstvo itekako bilo poznato Asircima i ostalim narodima na Bliskom istoku. Drugi autori, poput Some (2013) zaključuju na temelju drevnog petroglifa pronađenog na sjevernom Altaju da je umijeće sokolarenja nastalo među nomadskim stočarima prije otprilike 3000 godina negdje u srednjoj euroazijskoj visoravni, to jest na prostoru današnje Mongolije. Zapravo, autohtoni altajski Kazasi već stoljećima do današnjeg dana drže pripitomljene orlove za potrebe lova i stjecanje krzna, zimsku rekreaciju te kao odraz njihovog etničkog identiteta. Ipak, najzanimljivija znanstvena pretpostaka vezana uz povijest ovog umijeća predstavljena je 2005. godine u Abu Dhabiju na simpoziju "Falconry: a World Heritage" gdje su brojni stručnjaci raspravljali o sokolarenju te otkrili da je "u dokumentiranoj iranskoj povijesti onaj koji je prvi put upotrijebio ptice grabljivice bio Tahmooreth, kralj dinastije Pishdadid, 2000 godina prije Zoroastera koji je i sam živio oko 6000 godina pr. Kr. To bi moglo značiti da umijeće sokolarenja ima povijest dužu od 8.000 do 10.000 godina" (IAF, 2023).

Slika 2. Asirski reljef

Izvor: Nineveh Rising, <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%3A>

Što se tiče pisanih izvora, najraniji literarni dokaz o sokolarenju dolazi s Dalekog istoka, točnije iz Kine. Premda nema dovoljno izvora kako bi se utvrdilo je li riječ o samo o legendama i mitovima ili je sokolarstvo ondje uistinu bilo zastupljeno već u 7. stoljeću prije Krista, Epstein (1943) zaključuje da je literarni uradak u kojem se spominje kako kineski vladar Wen Chu lovi uz pomoć sokolova vjerodostojan dokaz o postojanju tradicije sokolarstva. Od toga perioda prema nadalje zabilježene su veće količine različitih povijesnih i arheoloških nalaza o sokolarenju na prostoru Kine, osobito za vrijeme dinastije Han. (White, 1939). Japan bilježi prvi doticaj sa sokolarstvom u 4. stoljeću poslije Krista, a detaljni i pouzdani izvor na to sadržan je u drugoj najstarijoj knjizi japanske povijesti - Nihon Shoki. Tamo je zapisano da je 43. godine vladavine cara Nintokua (355. g. po. Kr.) čudna ptica uhvaćena i predstavljena caru. Na upit o kakvoj se ptici radi, jedan od dvorjana obavijestio je cara da takve ptice postoje u Koreji i da se mogu pripitomiti za lov. Nakon što ju je utrenirao, car je otišao u lov i oduševio se njenom uspješnošću te je od toga trenutka često išao u lov s ovim sokolom, a i s ostalima koje je naknadno trenirao (Epstein, 1943). U Perziji i Arabiji rani izvori o bavljenju sokolarstvom vrlo su oskudni, ali se smatra da je umijeće bilo dobro poznato i prakticirano u ovoj regiji čak i prije razdoblja dostupnih prvih dokaza. Perziju se mora smatrati žarišnom točkom sokolarstva na Bliskom istoku. Da se odavde proširilo na arapski svijet dokazuje pjesma Arapina Abu Du'ad Al-Iyk-a (oko 480.-550. godine po. Kr.) u kojoj daje opis pripreme za lov te pritom koristi striktno perzijsku riječ za sokola „bazi“ što znači da su Arapi ovo umijeće naučili od perzijskih susjeda. Činjenica da se u pjesmi precizno opisuje način obušavanja sokola na plijen i određene taktike lova dodatno potvrđuje tvrdnju da je do 5. stoljeća lov na jastreba već bio uobičajena praksa u arapskim zemljama, a time i još ranije u Perziji (Epstein, 1943). Najraniji slikovni prikaz sokolarstva s ovih prostora jest mala olovna pločica pronađena na području nekadašnjeg Perzijskog carstva koja potječe iz 7. ili 8. stoljeća, a prikazana je ispod teksta.

Slika 3. Olovna pločica iz Perzije

Izvor: Epstein, H. J. (1943.). „The Origin and Earliest History of Falconry“, *Isis*, sv. 10 (2): 500.

Što se tiče sokolarenja na području antičke Grčke intrigantna je činjenica da nikada nije otkrivena nikakva književna ili slikovna referenca za koju bi se sa sigurnošću moglo reći da ukazuje na postojanje sokolarstva na ondašnjim prostorima. Jedan od najvećih umova antičkog doba, Aristotel, u svojoj knjizi „Povijest životinja“ daje zanimljiv opis lova u močvarnom području gdje ljudi koriste sokolove kako bi prestrašili manje ptice i tako ih naposljetku ulovili, a za nagradu bi podijelili dio plijena sa sokolovima (Epstein, 1943). Iz ovog aristotelovskog izvješća potječe jedina važna tradicija antike koja se bavi umijećem sokolarenja. Problem je što se ovakva varijanta priče pojavljivala i kod drugih autora godinama kasnije pa se zato smatra da je vjerojatnije riječ o legendi koja je u Grčku došla s Orijenta. Oslikane grčke vaze, rimske freske i mozaici prikazuju širok spektar svakodnevnih aktivnosti ljudi toga doba, uključujući i scene lova no nigdje se ne može pronaći scena koja bi se odnosila na sokolarstvo. To svakako ukazuje da sokolarenje nije bilo odviše poznato i prakticirano u antičkim europskim civilizacijama (Epstein, 1943). Tek je u 5. stoljeću po. Kr. sokolarenje dobilo na važnosti u europskim zemljama što neki autori smatraju rezultatom barbarskih osvajanja (Oggins, 2004). Velik broj zapisanih barbarskih zakonskih kodeksa sadrže dijelove koji se posebno odnose na sokolarenje, a to su najčešće bile kazne za ubijanje ili krađu sokolova obučenih za lov. Salički, burgundski, alemanski, lombardijski i bavorski zakoni i njihov pogled na sokolove kao na vlasništvo ukazuju na prisutnost umijeća sokolarenja u zapadnim zemljama tokom razdoblja od 6. do 8. stoljeća po. Kr. (Oggins, 2004). Povijest sokolarenja u Velikoj Britaniji počinje s anglosaksonskim kraljevima poput

Aethelbalda od Wessexa i Eduarda III. Ispovjednika te je u svom samom začetku poprimilo značajku plemićke aktivnosti, a potom se s vremenom proširilo i na ostale slojeve društva. Najraniji pisani dokaz o postojanju sokolarstva u Engleskoj nalazi se u pismu svetog Bonifacija kralju Ethelbaldu iz 745.-746. godine u kojem stoji da je sveti Bonifacije kralju darovao sokola i dva jastreba (Oggins, 2004). Sokolarstvo se u Velikoj Britaniji s vremenom sve više širilo i postajalo specijalizirano i diferencirano kroz korištenje nove opreme i novih vrsta ptica. Generalno, osnovni obrisi ovog umijeća ostaju nepromijenjeni i moglo bi se reći da su do 1066. godine bitne karakteristike sokolarstva kakvo se prakticiralo u kasnijem srednjem vijeku bile dobro uspostavljene na britanskom teritoriju (Oggins, 2004). Daleko najvažniji srednjovjekovni pisani izvor vezan uz sokolarenje, kojeg se smatra testamentom današnjeg sokolarstva, jest knjiga cara Svetog Rimskog Carstva Fridrika II. pod nazivom „De arte venandi cum avibus“ iliti „O umijeću lova s pticama“ pisana 1240. godine. U njoj se Fridrik II. oslanja na svoja vlastita zapažanja i istraživanja o lovu i prirodi ptica grabljivica te je stoga neminovno riječ o veoma važnoj znanstvenoj knjizi (Oggins, 2004). Tokom narednih stoljeća sokolarenje je postepeno dobivalo na važnosti te je postalo sredstvo društvene komunikacije, a često su upravo sokolovi bili idealni diplomatski pokloni. Sokolarenje nije bivalo samo zabavna aktivnost, nego i prikaz društvene i političke moći pojedinca. Međutim, u periodu od kraja 17. sve do 19. stoljeća dolazi do naglog opadanja ovog umijeća, prvenstveno zbog pojave vatrenog oružja i povezivanja sokolarenja s plemstvom te je ono u 19. stoljeću doživjelo najdublju krizu kada su još samo malobrojni nastojali sačuvati ovu tradiciju. Osim toga, troškovi za održavanje sokolara bili su visoki, a velikih i prostranih prostora bivalo je sve manje zbog prenamjene u poljoprivredna zemljišta ili melioracija. Time se posljedično smanjio fond divljači, a samim time i broj osoba koje su se bavile sokolarenjem (Begović, 1971). Početkom 20. stoljeća i osnivanjem prvih sokolarskih klubova i društava dolazi do ponovnog preporoda i prepoznavanja važnosti zaštite sokolarstva kao tradicijskog umijeća, a vrhunac je već ranije spomenuto uvrštenje na UNESCO-ov popis zaštićene nematerijalne baštine čovječanstva 2010. godine (IAF, 2023).

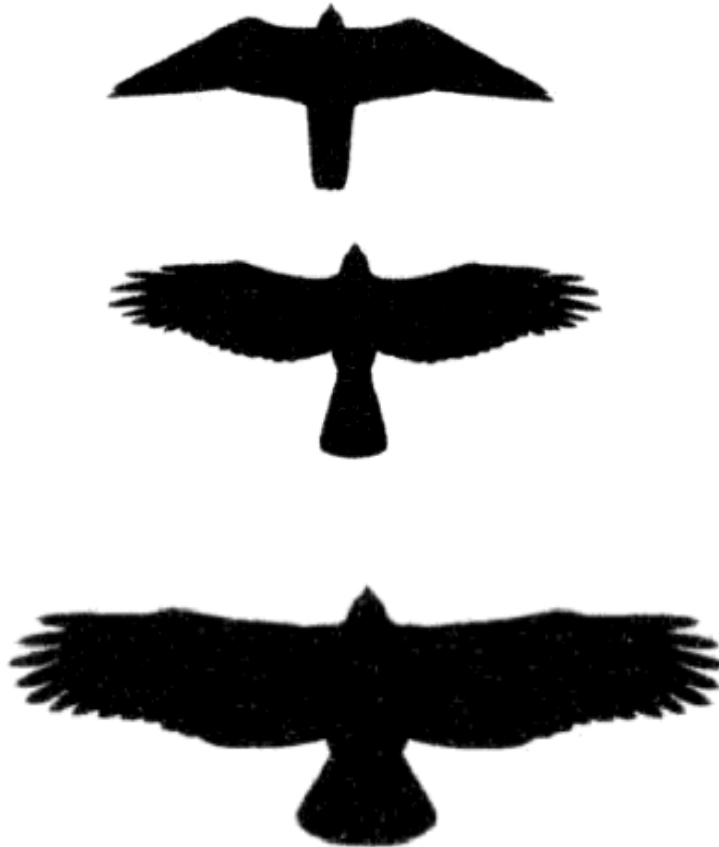
2.3. Najčešće korištene ptice u sokolarstvu

Iako bi se prema nazivu umijeća moglo zaključiti da se u lovu koriste isključivo sokolovi, prava je istina da postoji velik raspon različitih vrsta ptica koje se obučavaju i upotrebljavaju za lov. Raznolike geografske i biološke odlike pojedinih prostora uvjetuju da se vrste ptica korištenih u sokolarstvu razlikuju od kontinenta do kontinenta. Stoga će u ovom potpoglavlju

naglasak biti na vrstama koje se koriste na području Europe i Republike Hrvatske. Prema Šegrtu (2006) tri su osnovne kategorije ptica korištenih u sokolarenju: dugokrilne (longwings), kratkokrilne (shortwings) te širokokrilne ptice (broadwings).

Slika 4. Tri kategorije ptica grabljivica

Izvor: Hall, T. (2017.) *Falconry Basics: A Handbook for Beginners*, 2. izdanje, New York: Abrams.

2.3.1. Kratkokrilne (shortwings) ptice

Kratkokrilne ptice su prvenstveno šumske ptice i koriste se kao lovci na zatvorenim, mješovitim ili šumskim terenima. Prvenstveno love pernatu ili krznenu divljač koju hvataju na tlu ili u blizini tla. Neke podvrste najbolje love sa stabla, prateći sokolara od stabla do stabla, dok druge najbolje lov s ruke (Hall, 2017). Kao što im sam naziv otkriva imaju kraća, zaobljena krila i dugačke repove, a dvije najčešće korištene vrste kratkokrilnih ptica jesu jastreb kokošar i kobac ptičar. Jastreb kokošar (*Accipiter gentilis*) iznimno je cijenjena ptica među sokolarima, no zbog svog temperamenta i agresivnosti nije preporučljiva početnicima. Zbog svojih specifikacija vrlo uspješno lovi u gustim šikarama i grmlju te također lovi plijen

koji je iznad ili ispod njega, na zemlji ili vodi (Šegrt, 2006). Kobac ptičar (*Accipiter nisus*) smatra se najzahtjevnijom pticom za sokolarenje, prvenstveno zbog svoje malenosti i temperamentnosti, iako je vrlo ustrajan i svestran lovac koji je u stanju uhvatiti plijen dvaput veći od njega (Šamukić, 2017). Od ostalih vrsta kratkokrilnih ptica grabljivica korištenih u sokolarstvu Hall (2017) još izdvaja velikog kopca (*Accipiter melanoleucus*), Cooperovog kopca (*Accipiter cooperii*) i Sharp shinned kopca (*Accipiter striatus*).

Slika 5. Jastreb kokošar

Izvor: UkrBIN, <https://ukrbn.com/files/med/>

Slika 6. Kobac ptičar

Izvor: eBird, <https://www.google.com/url?sa=i&>

2.3.2. Širokokrilne (broadwings) ptice

S druge strane, širokokrilne ptice grabljivice imaju dugačka, široka i zaobljena krila te kratak rep. Ove ptice treniraju se gotovo na isti način kao i kratkokrilne na način da prate sokolara sa

stabla ili lete iz ruke, ali uz to ih se može utrenirati da lebde na određenoj visini koristeći uzlazno strujanje i termičke zrake te se potom obrušavaju na divljač ispod njih (Hall, 2017). U ovoj skupini najčešće su korišteni škanjci (škanjac mišar i crvenorepi škanjac), Harrisov jastreb te vjerojatno svima najimpozantniji orlovi. Škanjac mišar (*Buteo buteo*) najrasprostranjenija je ptica grabljivica na prostoru Republike Hrvatske, ali oko njene upotrebe za lov među sokolarima vlada podijeljeno mišljenje jer neki smatraju da je neupotrebljiv za lov. Iako je istina da se teže uvodi u lov, ima mnogo prednosti kao početnička ptica. Veće je fizičke težine, ne prevaljuje velike udaljenosti pa je manja opasnost da ga se izgubi i stoga je idealna za sokolare koji se žele usavršavati prije no što prijeđu na drugu vrstu ptice (Šegrt, 2006). Harrisov jastreb (*Parabuteo unicinctus*) je najučestalija ptica korištena u sokolarenju, a pošto u prirodi uvijek lovi u parovima ili jatu lako prihvaća čovjeka kao partnera u lovu što ju čini odličnom za sokolarenje. Posjeduje izražene letačke vještine te je zbog specifičnog oblika tijela u stanju prilagoditi se svim uvjetima leta i lovini bilo da je na zemlji, u zraku ili u vodi, a lovi zečeve, fazane, svrake, patke i vrane (Šamukić, 2017). Suri orao (*Aquila chrysaetos*) zasigurno je jedna od najimpozantnijih i najjačih ptica korištenih u sokolarstvu s kojom se uobičajeno love zečevi, lisice, kunići, pa čak i srne. Ni u kojem slučaju nije ptica za sokolare početnike jer zahtijeva velik prostor i mnogo vremena, a početničke greške lako bi mogle završiti bolno. Isto tako, treba biti oprezan s psima koji sudjeluju u lovu jer ih lako zamijeni za povećeg zeca (Šegrt, 2006). O nevjerojatnoj snazi ove ptice govori podatak da je 2018. godine prvi put u povijesti na području Republike Hrvatske uhvaćena srna uz pomoć orla u vlasništvu Harija Heraka čime je ušao u anale hrvatskog sokolarstva (Šegrt, 2022). Od ostalih vrsta širokokrilnih ptica postoji još i Feruginusov škanjac (*Buteo regalis*) koji je ujedno i najveća podvrsta škanjca uopće (Šegrt, 2006).

Slika 7. Škanjac mišar

Izvor: Monaco Nature Encyclopedia, <https://www.google.com>

Slika 8. Harrisov jastreb

Izvor: eBird, <https://www.google.com/url?>

Slika 9. Hari Herak s uhvaćenom srnom

Izvor: Šegrt, V. (2022.) Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva, 1. izdanje, Karlovac: Hrvatski sokolarski klub.

2.3.3. Dugokrilne (longwings) ptice

Posljednja kategorija odnosi se na dugokrilne ptice grabljivice koje karakteriziraju duža, prema krajevima ušiljena krila i srednje dugačak rep. Uz jednu ili dvije iznimke, dugokrilne ptice koriste se isključivo za lov pernate divljači. Klasični model lova ovom vrstom ptica je da grabljivica lebdi u zraku visoko iznad sokolara, a zatim se obruši na divljač ispod nje i uhvati je u zraku (Hall, 2017). One love isključivo pernatu divljač, iznimno i kuniće te zečeve, a

zahtijevaju prethodno iskustvo sokolara i otvoren teren za lov (Šamukić, 2017). Vrste koje se pojavljuju na prostoru Europe su sivi sokol, krški sokol, sjeverni sokol te vjetruša kliktavka. Za sivog sokola (*Falco peregrinus*) može se reći da je najviše upotrebljavana vrsta sokola u lovu, prvenstveno zbog svog dobrog temperamenta i činjenice da je daleko najbrža životinja na svijetu sa zabilježenom brzinom od nevjerojatnih 389 km/h (Harpole, 2005). Žestok je i uporan lovac, a s njima se najčešće lovi tako da kruže po zraku dok pas ptičar ne potjera pernatu divljač koja se skriva i potom se silovito obrušavaju na plijen. Krški ili dalmatinski sokol (*Falco biarmicus*) dosta je česta ptica u sokolarenju, premda pojedini sokolari smatraju upitnim njene lovne sposobnosti. Razlog tomu jest što imaju mekšu konstituciju perja i zato se ono lakše navlaži što im otežava let, no bez obzira na to vrlo su vješti letači koji za razliku od većine sokolova mogu loviti plijen i na zemlji (Šegrt, 2006). Vjetruša kliktavka (*Falco tininculus*) vrsta je ptice koju je teže uvesti u sokolarenje jer se u prirodi uglavnom hrani kukcima i miševima, no neki je sokolari koriste za lov na čvorke i golubove (Šamukić, 2017). Zbog svoje malene i osjetljive konstitucije ne preporuča se sokolarima početnicima jer ih lako mogu ubiti. Od ostalih vrsta dugokrilnih ptica također postoje stepski sokol (*Falco cherrug*), mali sokol (*Falco columbarius*), pririjski sokol (*Falco mexicanus*) i lugger sokol (*Falco jugger*).

Slika 10. Sivi sokol

Izvor: eBird, <https://www.google.com/url?sa=i>

Slika 11. Kraški sokol

Izvor: eBird, <https://www.google.com/url?sa=i&>

2.3.4. Fizionomija očiju

U narodu je poznata uzrečica „Oko sokolovo“ koja označava iznimno dobar i oštar vid pojedinca i zasigurno nije nastala bez razloga. Ptice, a posebno grabljivice, vrlo su vizualne životinje. Neke od njih imaju najveću moć prostornog razlučivanja poznatu u životinjskom svijetu, omogućujući otkrivanje i prepoznavanje plijena na velikoj udaljenosti. Na primjer, grabljivice imaju najveću akromatsku i kromatsku prostornu rezoluciju među svim vrstama životinja (Potier et al., 2020). Grabljivice imaju velike, prema naprijed usmjerene oči s ograničenim rasponom kretnji oka (od 2 do 5 stupnjeva) pa moraju pomicati glavu kako bi skenirali svoje vidno polje (Amador Kane, Zamani, 2014). Ptice grabljivice posjeduju složen i kompleksan osjetilni i nervni sustav zbog kojih je njihov svijet deset puta brži nego što je slučaj kod čovjeka; ljudi ne mogu vidjeti više od 20 podražaja u sekundi, a grabljivice ih vide od 70 do 80 (Macdonald, 2016). Njihova vizualna oštrina je zapanjujuća, a u prilog tomu govori činjenica da vjetruša kličavka vidi insekta od 2 milimetra na 18 metara udaljenosti. Vizualne osjetne stanice grabljivica mnogo su gušće zbijene od ljudskih, osobito one osjetljive na boje. Dok kod čovjeka postoji oko 30.000 čunjića u najosjetljivijem dijelu mrežnice, fovei centralis, grabljivice ih imaju oko milijun. Štoviše, svaka njihova fotoreceptivna stanica ima individualnu zastupljenost u mozgu. Za razliku od ljudi, oni imaju dvije fovee u svakom oku, jednu s vidnom linijom koja je usmjerena pod kutom od približno 45° u stranu od osi glave, a drugu s vidnom linijom usmjerenom prema naprijed koja pruža iznimno precizan vid prema naprijed (Tucker, 2000). Nadalje, između ove dvije fovee postoji

vodoravna linija povećane osjetljivosti što im omogućuje da skeniraju horizont bez saginjanja glave. Nadalje, ne samo da grabljivice vide jasnije od ljudi, oni također vide stvari drugačije. Vjeruje se da vide polariziranu svjetlost, korisnu za navigaciju po oblačnom nebu, a uz to vide i ultraljubičasto (Macdonald, 2016). Vremenska rezolucija, tj. sposobnost razlučivanja brzih pokreta najbrža je kod sokolova koji jure za brzim plijenom, sposobnim za manevriranje, dok je ista rezolucija niža kod jastrebova, koji lete sporije i ciljaju sporiji plijen. Ptice trebaju dobar vid za izvođenje vrlo brzih i preciznih manevara leta, kako bi izbjegle štetne susrete s nepokretnim objektima kao što su grane ili s plijenom koji brzo leti. Svaki od ovih zadataka zahtijeva visoku moć razlučivanja vizualnih detalja ne samo u prostoru nego i u vremenu (Potier et al., 2020). Postoji poveznica između brzine lova i strategija lovca određene grabljivice. Tako sivi sokol treba brzi vid kako bi pratio brzu pernatu divljač, dok se Harrisovi jastrebovi, koji su specijalizirani za lov na sporije vrste na tlu, mogu zadovoljiti nešto sporijim vidom (Knight, 2020).

2.4. Karakteristike odnosa između sokolara i ptica grabljivica

U narednom potpoglavlju pokušat će se približiti karakteristike odnosa sokolara i ptica grabljivica, odnosa koji je u svojoj srži iznimno dubok i gotovo magičan. Kao što je već ranije spomenuto, umijeće sokolarenja ne predstavlja samo puki lov radi zabave ili pribavljanja hrane nego se kroz tisućljeća svoje povijesti transformiralo u značajan sociološki, kulturni i antropološki fenomen. Od samih početaka čovječanstva, snaga i ljepota ptica grabljivica intrigirala je ljude i zaokupljala njihovu maštu. Oduvijek su se takve snažne ptice poistovjećivale s moći, vlašću, dostojanstvenošću, naposljetku i kraljevima ili božanstvima i zato su kroz povijest zabilježeni mnogi natpisi, nakiti, slike, grbovi i skulpture na kojima se nalazio prikaz orlova, sokolova ili jastrebova (Košir, 2021). Svojom su naravi i hrabrošću doprinijele stvaranju legendi i mitova među generacijama te im se stoga često pripisuju metafizička svojstva. Pita li se strastvenog sokolara što ga najviše ispunjava dok sokolari vjerojatno će reći promatranje ptice grabljivice koju je odgojio i trenirao kako se ponaša kao njegov pravi partner u lovu. Ako ga se zamoli da elaborira, mogao bi još dodati da je za doživljaj važna kvaliteta njezinih letova - što znači u kojoj mjeri pokazuje odlučnost, predanost, hrabrost, vještinu i stil u lovu na svoju plijen. Konačno, ono što je sokolarima najvažnije jest cjelokupno iskustvo lova, što ne znači samo biti u prirodnom okruženju određenog dana, već uz i sa svojom pticom grabljivicom biti aktivan dio toga procesa (Hall, 2017). Čar ove drevne tradicije je u tome da je praktički stoljećima prakticirana na identičan

način te joj ne prijete opasnost naprednih tehnologija jer nema zamjene za ono što čine sokolar i njegova ptica. Jedina je razlika što je ovo umijeće nekada bilo rezervirano isključivo za povlaštene društvene staleže, ali danas je dostupno svima zainteresiranima. Činjenica je da sokolar treba imati posebnu vještinu i mnogo strpljenja u procesu treniranja i povezivanja s pticom grabljivicom (Bolton, 1997). Košir (2021) ističe da je sokolarstvo „umjetnost i umijeće ljubavi, fino tkanje odnosa i transfer emocija između čovjeka i ptice - povjerenje, poštovanje i predanost“. Stvaranje i razvijanje ovakvog odnosa iziskuje mnogo vremena tokom kojeg razdoblje pripitomljavanja zapravo postaje razdoblje zaljublivanja i izgrađivanja povjerenja i međusobnog poštovanja. Koliko ovaj odnos predstavlja duboko značenje sokolarima vidi se na primjeru Košira (2021) koji kaže sljedeće; „Sokolarstvo je vrsta ovisnosti koja nikad ne popušta. Svaki trenutak proveden s pticom u prirodi vraća nas našim prainstiktima“. Schroer (2014) zaključuje da odnos između sokolara i ptice treba promatrati kao odnos međusobnog postajanja, više nego kao interakcije između bića koja su samostalno određena. To bi značilo da se kroz taj odnos zajedno razvijaju i ptica i sokolar te tako postaju jedno. Isto tako, sokolari izražavaju snažan osjećaj pripadnosti 'prirodnom' svijetu te im praksa sokolarenja omogućuje sudjelovanje u nizu odnosa iz kojih bi inače bili isključeni (Schroer, 2014). Umijeće sokolarenja za većinu sokolara znači mnogo više od hobija i postaje način života koji uvelike utječe na njihov svakodnevni život te zahtijeva vrijeme i angažman. Tokom procesa treniranja između čovjeka i ptice razvija se neraskidiva veza koja se temelji na zajedničkom cilju i jakim emocijama i tako lov s vremenom postaje jednostavan i pun užitka. Upravo je ta veza razlog što danas postoje nebrojeni zapisani, nacrtani, izrađeni i zapamćeni predmeti i tvorevine nastalih kroz povijest čovječanstva u kojima se veličaju ovi pradavni ljudski saveznici (Košir, 2021). Od srednjeg vijeka do danas malo se toga promijenilo u odnosu sokolara i njegove ptice. To su i dalje ostale dvije snažne individue koje žive zajedno, ne ugrožavajući i poštujući jedna drugu. Njihov odnos prema prirodi i slobodi ostao je nepomućen i nepromijenjen, a ta zajednica za razliku od mnogih drugih zna osjetiti i prepoznati ono najvrednije što im pruža priroda. Iz svega gore spomenutog može se izvući zaključak da je sokolarenje samo za one istinske ljubitelje prirode koji shvaćaju i poštuju potrebe ptica te teže prožetom i uzajamnom iskustvu.

2.5. Sokolarstvo u Republici Hrvatskoj

U ovom potpoglavlju pokušat će se kroz navođenje povijesnih činjenica dati kompletan pregled povijesnog razvoja umijeća sokolarenja, od doba Ilira i Kelta, preko Srednjeg vijeka, doba prosvjetiteljstva, 20. stoljeća i naposljetku njegovog trenutnog stanja u samostalnoj RH.

2.5.1. Povijesni pregled sokolarstva do osamostaljenja RH

Na prostor Republike Hrvatske umijeće sokolarenja prodrlo je dosta rano što dokazuju povijesni podaci o kraljevima koji su na svom dvoru držali sokolare, a najbolje lovce među sokolovima plaćali suhim zlatom (Šegrt, 2006). Zanimljiv je podatak koji kazuje da je hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit II. jednom prilikom izdvojio 40.000 dukata za vještog sokola što je u ono doba bilo dovoljno za kupnju cijelog dvorca. Gotovo svaki narod koji je kroz povijest boravio na području Hrvatske ostavio je nekakav spomen o postojanju i prisutnosti sokolarenja. Prvi su to bili Iliri i Kelti koji su motive ptica grabljivica urezivali u vojnu opremu poput štitova, kaciga i odora kako bi si pripisali veličanstvene vrline ptica i tako zastrašili protivnike iskazujući svoju nepobjedivost i slobodarski duh (Košir, 2021). Iz toga vremena proizlazi i prvi sačuvani artefakt povezan sa sokolarstvom tj. nalaz japodskog prstena iz 200. godine pr. Kr. koji na sebi ima prikaz psa kako drži u zubima zeca, a iznad njega leti ptica grabljivica. S obzirom da su Iliri, u usporedbi s ostalim narodima Europe, poznavali ovo umijeće izvodi se zaključak da je ono upravo s Balkana prošireno na ostatak europskog kontinenta. Prvi zapisi organiziranog sokolarenja na prostorima Hrvatske zabilježeno je na teritoriju nekadašnje Dubrovačke Republike gdje su važni fortifikacijski objekti dobivali nazive prema najpoznatijim pticama grabljivicama. Tako je najimpresivnija od njih dobila naziv Sokol grad s kojeg se pružao jedinstveni i cjelovit pogled na čitave Konavle (Košir, 2021). Druga zanimljiva povijesna činjenica kaže da je dubrovačko zaleđe zbog svoje nedostatnosti ovisilo o hrani koja bi dolazila na Jadran preko Napulja. S obzirom da su prepoznavali vrijednost ptica grabljivica, svake su godine hvatali i uvježbavali 12 sokolova koje bi potom poklanjali napuljskom kralju kao znak dobrosusjedskih odnosa i tako bi si osigurali nesmetan dotok hrane (Šegrt, 2006). Žitelji Lastova bili su cijenjeni kao iznimno sposobni majstori u treniranju ptica grabljivica koje su se hvatale mrežama po raznom otočju i posebice po brdima oko Konavala (Ćurčić, 1937). Prema Vidoviću (2007) u Dubrovačkom arhivu nalaze se dokumenti koji govore o tome kako je lastovski knez dolaskom pod dubrovačku vlast svake godine kao danak Dubrovniku morao isporučiti sokolove izučene za lov.

Slika 12. Skica japodskog prstena

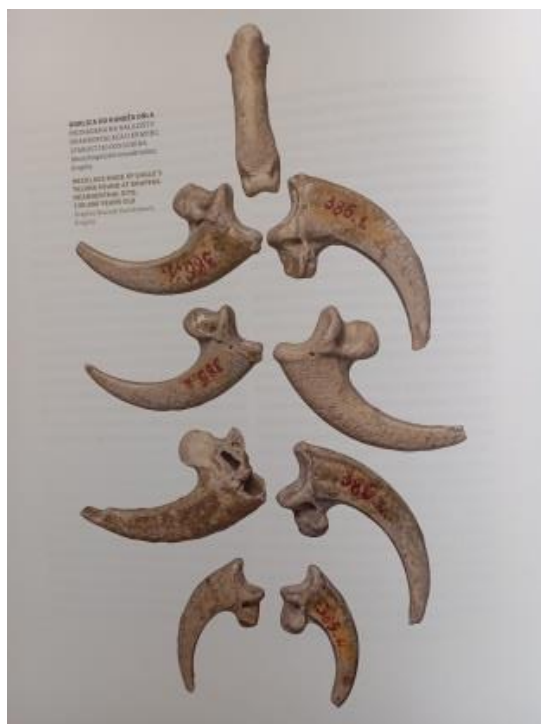

Izvor: Kronika sokolarstva na hrvatskom tlu,

<https://www.falconryheritage.org/uploads/itemUploads/2032/Kronika%20sokolarstva%20na%20Hrvatskom%20tlu.pdf>

Neka od najznačajnijih arheoloških artefakata vezanih uz sokolarenje jesu pretpovijesni komadi nakita ukrašeni grabljivicama, rimski orao na kovanicama, Jupiterov orao iz rimskog grada Ansiuma kod današnjeg Obrovca, bizantski kapiteli stupova u Eufrazijevoj bazilici te bogumilski stećci s imponantnim skulpturama lova uz pomoć sokolova u Dalmatinskoj zagori (Košir, 2021). Stećak otkriven u Brotnjicama kod Konavala sadrži zanimljiv prikaz lova; na obje strane stećka isklesana su po tri reda. U donjem redu stoji jelen i dvije košute, iznad njih u srednjem redu prikaz je ženskih likova u narodnom kolu, a povrhu svega je velika ptica otvorenih krila koja svojim kandžama hvata zeca (Ćurčić, 1937). Svakako je od itekakve vrijednosti prikaz ptice grabljivice na oltaru predromaničke crkve svetog Lovre u Zadru koji potječe iz 11. stoljeća, a neandertalska ogrlica od kandži ptice grabljivice iz Krapine stara čak 130.000 godina vjerojatno je najspektakularniji nalaz na području Hrvatske (Košir, 2021). Hrvojev misal iz 1404. godine, pisan na glagoljici, na jednom od dvanaest minijatura prikazuje sokolara sa pticom na ruci. Prve pisane zapise o prisutnosti sokolarstva u Hrvatskoj nalazimo u Šišićevoj knjizi „Povijest Hrvata“ te knjizi Franje Račkog „Documenta historiae croaticae periodum illustrantia“ u kojima stoji da je sokolarstvo bivalo važan dio društvenog i političkog života Hrvatske već u 9. stoljeću (Vidović, 2007).

Slika 13. Neandertalska ogrlica

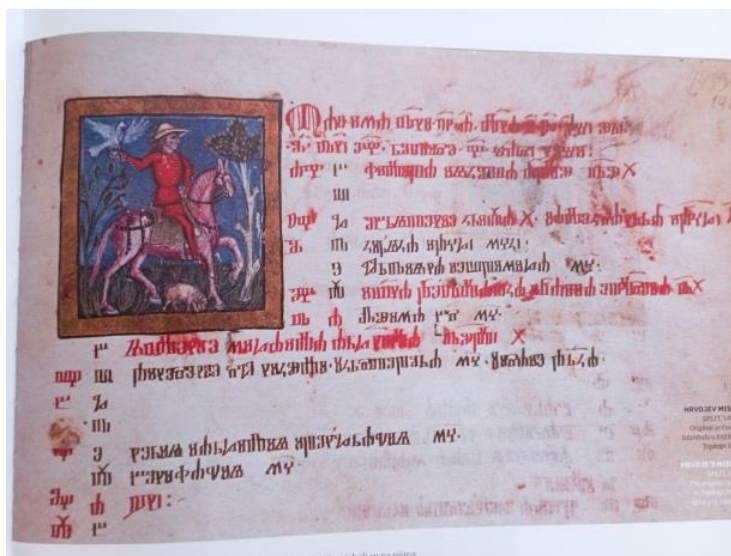
Izvor: Košir, V. (2021.) *Sokolarstvo i ptice grabljivice - Likovni prikazi u Hrvatskoj*, 1. izdanje, Zagreb: In.Tri d.o.o.

Slika 14. Stećak kod Konavala

Izvor: Croatia.org, https://croatia.org/crown/content_images/2007/zeravica_brotnice6.jpg

Slika 15. Hrvojev misal

Izvor: Košir, V. (2021.) Sokolarstvo i ptice grabljivice - Likovni prikazi u Hrvatskoj, 1. izdanje, Zagreb: In.Tri d.o.o.

U Europi je tokom srednjega vijeka sokolarenje bila omiljena zabavna aktivnost vlastelinskim bogatašima, a ništa drukčije nije bilo ni na teritoriju Hrvatske gdje se nije moglo zamisliti vlastelinstvo koje u svom posjedu nema psa ptičara ili sokola, jastreba, kopca (Ćurčić, 1937). Pritom valja napomenuti da su samo kraljevi smjeli loviti sa sokolovima, visoko svećenstvo s jastrebovima, niži plemići s kopcima, a sluge s vjetrušama (Šegrt, 2006). Svako odstupanje od gore navedenog kriterija bilo je zakonom kažnjivo. Značaj sokolarstva u srednjovjekovnoj Dalmaciji jasno je vidljiv u knjizi „Srednjovjekovne rasprave Jakobella Vitturija, Trogirana, o liječenju lovnih ptica i konja“ iz 1433. godine. Knjiga se sastoji od tri poglavlja, a ni nakon šest stoljeća nije izgubila na svojoj aktualnosti i znanstvenoj vrijednosti u području lova s pticama grabljivicama (Vidović, 2007). Lov uz sokolove na pernatu divljač bio je prisutan na području Hrvatske sve do austro-ugarske okupacije 1878. godine kada dolazi do degradacije umijeća, premda je Austro-ugarska monarhija promovirala zaštitu ovog umijeća (Begović, 1971). Za vrijeme SFRJ sokolarstvo je bilo strogo zabranjeno jer se smatralo nacionalnim predznakom hrvatskog plemstva i kao takvo nije se uklapalo u tadašnju politiku „bratstva i jedinstva“ (Šegrt, 2021). Ipak, u tom razdoblju postojali su individualci koji su u tajnosti nastavljali s tradicijom sokolarstva na području tadašnje SR Hrvatske čime su pomogli da se dokaže neprekinut prijenos tradicije hrvatskog sokolarenja. Jedan od najznačajnijih individualci koji su za vrijeme SFRJ ilegalno njegovali sokolarenje jest gospodin Hari Herak, inače višestruki prvak svijeta u radu s lovačkim psima. Upravo zahvaljujući njegovim fotografijama

te mnogim drugim dokazima o očuvanju hrvatske sokolarske tradicije kroz 20. stoljeće danas je hrvatsko sokolarstvo pod okriljem UNESCO-a.

2.5.2. Sokolarski centar Dubrava

Osamostaljenjem Republike Hrvatske ponovno dolazi do procvata sokolarstva kada zaslužni pojedinci otvaraju prve sokolarske klubove i udruge. Ovdje zasigurno treba izdvojiti gospodina Emilia Mendušića koji 1995. godine u Dubravi kod Šibenika osniva prvi i zasad jedini sokolarski centar u Hrvatskoj (Šegrt, 2006). Centar je osnovan s ciljem zaštite ptica grabljivica i s ciljem promoviranja zaštite okoliša i staništa, a u njegovom radu sudjeluje više različitih struka; veterinari, kemijski forenzičari, sokolari i ostali. Uz primarne aktivnosti vezane za zaštitu i liječenje ptica grabljivica, Centar nudi turističko-edukativne programe za sve zainteresirane posjetitelje. Tako na primjer u svojoj ponudi imaju tečaj sokolarstva, edukacije o pticama grabljivicama namijenjene različitoj dobi posjetitelja te mogućnost da posjetitelj izravno doživi kontakt s pticom držeći je na ruci (Sokolarski centar Dubrava, 2022). Krajem 1995. godine tada šesnaestogodišnji Viktor Šegrt postaje prvi polaznik tečaja sokolarenja pod mentorstvom Emilia Mendušića u Sokolarskom centru Dubrava.

Slika 16. Sokolarski centar Dubrava

Izvor: Hanna Murter, <https://hanna-murter.com/hr/okolica/sokolarski-centar-dobrava>

2.5.3. Hrvatski sokolarski klub

2007. godine u Karlovcu se osniva Hrvatski sokolarski klub koji je danas glavno tijelo promoviranja zaštite, očuvanja i brendiranja sokolarenja i ptica grabljivica u cjelini te godišnje organizira jedan do dva javna susreta hrvatskih sokolara. Djelatnosti Hrvatskog sokolarskog kluba su:

1. Očuvanje i zaštita sokolarenja kao tradicionalne lovne discipline i kulturne baštine Republike Hrvatske.
2. Hrvatski sokolarski klub promovira važnost zaštite divljih ptica grabljivica i sova na lokalnoj, državnoj i svjetskoj razini
3. Hrvatski sokolarski klub vrši senzibilizaciju građana i edukaciju lovaca sa svrhom očuvanja sokolarenja i zaštite ptica grabljivica i sova.
4. Hrvatski sokolarski klub sudjeluje u organiziranju domaćih i međunarodnih sokolarskih priredbi, predstavljanju pokaznih i lovnih sokolarskih vježbi, organiziranju seminara i radionica sa svrhom unaprjeđenja sokolarenja, uzgoja ptica grabljivica za potrebe sokolarenja te zaštite ptica grabljivica i sova u slobodnoj prirodi.
5. Hrvatski sokolarski klub nastoji uklopiti sokolare i pronaći način kako uklopiti sokolare unutar lovačkih udruga i šire.
6. Hrvatski sokolarski klub aktivno sudjeluje u revitalizaciji i unaprjeđenju fonda sitne divljači te očuvanju i unaprjeđenju staništa koji su od presudne važnosti za potrebe prakticiranja sokolarenja.
7. Hrvatski sokolarski klub se bavi unaprjeđenjem i razvojem lovne kinologije za potrebe sokolarenja.
8. Hrvatski sokolarski klub nastoji potvrditi važnost sokolarenja kao ekološki najprihvatljivijeg načina održivog korištenja prirode.

9. Hrvatski sokolarski klub se bavi publiciranjem materijala u svrhu promoviranja sokolarenja, uzgoja ptica grabljivica te zaštite ptica grabljivica i sova generalno.

10. Hrvatski sokolarski klub pomaže savjetima pri procesima rehabilitacije ozlijeđenih divljih ptica grabljivica pomoću sokolarskih tehnika prije nego se vrte u prirodu.

11. Hrvatski sokolarski klub se svojim radom nastoji uklopiti u međunarodne organizacije i europske pravne stečevine koje se bave ili odnose na sokolarenje, zaštitu ptica grabljivica, lovnu kinologiju i očuvanjem fonda sitne divljači (Hrvatski sokolarski klub, 2024).

2.5.4. Povijesni pregled umijeća sokolarenja nakon osamostaljenja RH

Emilio Menđušić 1997. godine uz pomoć Viktora Šegrta organizira prvi međunarodni sokolarski susret u Hrvatskoj pod nazivom FALCRO uz potporu Hrvatskog kinološkog saveza, Hrvatske vojske i tvrtke „ZagrebTours“. Nedugo nakon održavanja prvog FALCRO susreta Menđušić već iduće 1998. godine organizira pokazni diplomatski sokolarski lov pored dvorca Veliki Tabor na kojega bivaju pozvani svi važniji strani veleposlanici u RH, a ta tradicija se nastavila i narednih godina (Šegrt, 2022). Još jedan značajan događaj u povijesti hrvatskog sokolarstva od osamostaljenja dogodio se 2005. godine kada je Viktor Šegrt postao prvi hrvatski sokolar koji je primljen u neko lovačko društvo, točnije lovačko društvo „Draganić“ što je pomoglo da se sokolarstvo dodatno prakticira na terenu. Sokolar Tomislav Cvar iz Petrinje uz punu podršku Hrvatskog sokolarskog kluba 2010. godine prikuplja detaljnu povijesnu dokumentaciju na temelju koje ministar kulture Božo Biškupić 2. kolovoza 2010. godine donosi rješenje o uvrštenju sokolarenja u svojstvo nematerijalne kulturne baštine RH (na temelju članka 12. stavka 1. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN151/03 i NN 157/03, Ispravak, NN 87/09, NN 88/IO) i članka 9. stavka 1. Pravilnika o registru kulturnih dobara Republike Hrvatske (NN 37/01)). Vrhunac svega zalaganja i dugogodišnjeg truda mnogih pojedinaca oko zaštite hrvatskog sokolarstva postiže se 14. prosinca 2021. godine kada je na 16. sjednici Unesco's Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage odlučeno uvrštenje hrvatskog sokolarstva na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske kulturne baštine (UNESCO, 2023.). Tim činom su stvoreni uvjeti za mnogo šire prepoznavanje ovog nedovoljno znanog umijeća, a upravo se turistička valorizacija nameće kao perspektivna opcija preko koje će se podizati svijest o važnosti sokolarenja kao kulturne baštine čovječanstva.

2.6. Sokolarstvo u svijetu

Sljedeće potpoglavlje bavit će se uvidom u aktualno stanje sokolarstva u svijetu na primjeru pojedinih zemalja gdje je ono uvršteno na popis UNESCO-ove nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Krovna svjetska organizacija koja se bavi zaštitom, promocijom i valorizacijom sokolarstva zove se IAF (International Association for Falconry and Conservation of Birds of Prey), a sjedište joj je u Bruxellesu. Organizacija je posvećena očuvanju drevne umjetnosti sokolarstva, a to uključuje održavanje ne samo tradicionalne kulture koja gradi praktične vještine suosjećanja sa životinjama, već i očuvanje grabljivica i njihovog plijena kroz očuvanje prirodnih staništa. Stoga potiče sokolarstvo u kontekstu održivog korištenja divljih životinja (IAF, 2023). U većini tih zemalja sokolarstvo je mnogostruko više razvijeno nego što je to slučaj sa RH, bilo zbog duže tradicije sokolarenja ili većeg kulturnog značaja koje ono ima za određenu zemlju. Ovdje posebno treba istaknuti zemlje arapskog svijeta, tj. Bliskog istoka gdje je sokolarstvo danas najzastupljenije i najrazvijenije u odnosu na ostatak svijeta.

2.6.1. Sokolarstvo u UAE

Tako su prvi primjer Ujedinjeni Arapski Emirati gdje je sokolarstvo, povijesno gledajući, igralo temeljnu gospodarsku i društvenu ulogu u životima stanovnika (Wakefield, 2012). Sokolarstvo je ondje vrlo popularan sport i dobar dio obitelji posjeduje barem jednu pticu, a na temelju službenog podatka od 5.000 sokolara moglo bi se čak zaključiti da UAE ima najveći broj sokolara po glavi stanovnika (Wakefield, 2012). Postoji velik broj klubova i organizacija čiji je glavni cilj očuvanje i prezentacija sokolarenja kao suvremenog umijeća, poput Emirates Falconers Club-a koji organizira okupljanja sokolara i potiče inicijative za zaštitu tradicije sokolarstva. Sokolarstvo u Ujedinjenim Arapskim Emiratima nikako nije samo sport, kao što je to slučaj u zapadnim zemljama, nego odraz duboke etničke i kulturne pripadnosti. U prošlosti je sokol odigravao važnu ulogu u preživljavanju ljudi toga kraja i zato ga se promatralo kao dio obitelji te se sukladno tome tako i prema njemu odnosilo (Wakefield, 2012). Upravo se najveća bolnica za ptice grabljivice na svijetu nalazi u Abu Dhabiju koja zapošljava preko 50 djelatnika te godišnje liječi 5.000 ptica grabljivica iz cijeloga svijeta (Wakefield, 2012).

2.6.2. Sokolarstvo u Mongoliji

Na zapadu Mongolije do dana današnjeg Kazasi kao etnička manjina još uvijek održavaju pradávnú tehniku lova na divljač uz pomoć velikih orlova te je ona s vremenom postala turistička atrakcija. Njima orlovi također imaju velik kulturni značaj koji povezuju sa svojom nomadskom kulturom, a sokolarstvo se kao kulturna tradicija prenosilo učenjem unutar obitelji ili formaliziranom obukom od strane službene udruge. Praksa lova s orlovima na konju postala je važan simbol etničkog identiteta mongolskih Kazasa, uz koji su vezane mnoge tradicije i običaji (Bolat, 2016). Orao je simbol hrabrosti za kazahstanske muškarce, a sokolarstvo i dalje znači veliki ponos potomcima nekadašnjih lovaca. Od 2000. godine organizira se takozvani „Eagle Festival“ koji je s vremenom dobio na prepoznatljivosti te zahvaljujući svojoj unikatnosti danas privlači velik broj stranih gostiju i time posredno utječe na razvoj lokalnog turizma (Bolat, 2016). Festival oslikava način života nomadskog stanovništva, demonstrira lov s orlovima te se pritom daju nagrade za najljepšeg orla, za najbolju tradicionalnu nošnju, za najljepše okićenog konja i slično. Svrha festivala je prenijeti, proširiti i popularizirati tradicije Kazaha, razviti ih kao novu atrakciju u regionalnom turizmu, te povećati odgovornost svih sudionika za očuvanje i zaštitu prirode (Bolat, 2016).

Slika 17. Mongolski Kazasi u tradicionalnom lovu orlovima

Izvor: Lethbridge News Now, https://www.ripleys.com/wp-content/uploads/2022/01/shutterstock_1705838938.jpg

2.6.3. Sokolarstvo u Europi

Turska je zemlja koja također ima dugačku i bogatu sokolarsku tradiciju, međutim padom Osmanlijskog Carstva došlo je i do opadanja sokolarstva u Turskoj, a to opadanje traje i

danas. Procjene govore da u današnjoj Turskoj postoji oko 4000 sokolara, poglavito u područjima oko Crnog mora (IAF, 2023). Što se tiče europskih zemalja, valja izdvojiti nekoliko glavnih predstavnika. Stoljećima je Nizozemska bila središte europskog sokolarstva, a procvat sokolarstva u Nizozemskoj došao je u prvoj polovici 19. stoljeća kada je tamo bilo središte trgovine pticama grabljivicama. Trenutno ima vrlo striktno zakone koji reguliraju sokolarstvo; unatoč tome ono i dalje opstaje te napreduje na visokoj razini. Ograničenje broja dopuštenih sokolara iznosi 200 za cijelu Nizozemsku, a dopušteno im je loviti samo s jastrebovima i sokolovima (IAF, 2023). Španjolska i Portugal bilježe procvat sokolarenja 1980-ih godina, a danas se Španjolsku uvrštava među 5 najboljih sokolarskih nacija (IAF, 2023). U Njemačkoj je sokolarstvo bilo u velikoj krizi sve do 1923. godine kada dolazi do osnivanja Deutscher Falkenordena koji je danas uspješna organizacija s preko 1000 članova i najstariji je sokolarski klub na svijetu (IAF, 2023). Dakle, iz prethodno iznesenog može se zaključiti da je sokolarstvo u arapskim zemljama izraz kulturnog i nacionalnog identiteta, dok je u Europi ono više sportsko-zabavna aktivnost. Broj sokolara varira od države do države, a budući trendovi će pokazati hoće li doći do povećanja ili smanjenja njihovog broja. U svakom slučaju pozitivna je činjenica da je sokolarstvo prepoznato i od strane UNESCO-a čime je dobilo na popularizaciji i tako stvorilo uvjete za daljnje napredovanje i razvitak umijeća kako bi se očuvalo za buduće generacije.

3. SOKOLARSTVO KAO KULTURNA BAŠTINA

Treće poglavlje promatra sokolarstvo isključivo iz perspektive njegovog kulturnog značaja za čovječanstvo. Prvo potpoglavljje nastojat će prikazati teorijsku osnovu nematerijalne kulturne baštine u koju spada i umijeće sokolarenja, zatim slijedi opis zakonskih i pravnih akata i statusa sokolarstva u Republici Hrvatskoj i svijetu. U narednom potpoglavljju dolazi obrada kulturnog značaja sokolarstva za čovječanstvo te konačno ugroženost i načini zaštite umijeća sokolarenja.

3.1. Teorijska osnova nematerijalne kulturne baštine

Umijeće sokolarenja spada u domenu nematerijalne kulturne baštine i stoga će se u narednom potpoglavljju iznijeti njena temeljna činjenična osnova kako bi se što bolje shvatio njen kulturni značaj i doprinos čovječanstvu. Koncept kulturne baštine se tokom godina razvijanja mijenjao u dva aspekta; prvo se proširivala lista materijalnih objekata koju se svrstavalo u

baštinu uzimajući u obzir njihov širi kontekst. Tako se od prvobitno restriktivnih pojmova spomenika, povijesnih građevina ili arheoloških nalazišta pojam baštine proširio i na vrtove, krajolike, oblike proizvodnje, zanate i trgovinu (industrijsku baštinu), ruralnu baštinu, urbane cjeline i slično (Del Barrio, Devesa, Herrero, 2012). Drugi aspekt razvijanja pojma kulturne baštine sadržan je u pomaku kriterija koji se koriste za dodjeljivanje kulturne vrijednosti jer su se počele prepoznavati neopipljive vrednote koje proizlaze iz određenih činova, zanata, folkloru ili narodnih aktivnosti. Tu dolazi do zaokreta u valorizaciji nematerijalne baštine i na popise kulturne baštine uvrštavaju se plesovi, folklori, običaji, usmena i pisana tradicija, vjerske manifestacije i ostalo (Del Barrio, Devesa, Herrero, 2012). Vecco (2014) ističe da se vrednovanje kulturne baštine ne može temeljiti isključivo na intrinzičnim kvalitetama nego naprotiv ono mora biti utemeljeno na sposobnosti prepoznavanja njegovih estetskih, povijesnih, znanstvenih, društvenih vrijednosti. Društvo tj. zajednica mora biti ta koja prepoznaje te vrijednosti te na njima gradi svoj kulturni identitet. Prema Lenzeriniju (2011) kultura pojedinog naroda nikako se ne može svesti samo na opipljive i materijalne stvari ili elemente upravo zato jer je ona živa i u konstantnom je razvoju. Kultura uključuje sve nematerijalne elemente koji predstavljaju bitne sastavnice intrinzičnog identiteta naroda kao i svoje jedinstvenosti i posebnosti po kojima se razlikuju od ostalih (Lenzerini, 2011). Glavni konstitutivni čimbenici nematerijalne kulturne baštine predstavljeni su 'samoidentifikacijom' ove baštine kao bitnog elementa kulturnog identiteta njezinih stvaratelja i nositelja, potom svojim stalnim obnavljanjem kao odgovor na povijesni i društveni razvitak dotičnih zajednica i grupa, svojom vezom s kulturnim identitetom tih zajednica i skupina i svojom autentičnošću; te konačno svojim neraskidivim odnosom s ljudskim pravima (Lenzerini, 2011). Odnos materijalne i nematerijalne kulturne baštine na vrlo zanimljiv način opisuje Kearney (2009) kada kaže da sva materijalna baština posjeduje određene nematerijalne vrijednosti vezane uz nju, dok s druge strane nematerijalna kulturna baština nema uvijek materijalni oblik. Dakle, kako bi na posljetku se mogla definirati nematerijalna kulturna baština? Prema Lixinski (2013) postoje dva načina definiranja; s jedne strane, kao koncept koji ovisi o materijalnoj kulturnoj baštini, ona djeluje kao temeljna kultura obuhvaćajući procese, vještine i uvjerenja koja vode do stvaranja materijalne baštine. S druge strane, kao neovisna vrsta baštine, ona obuhvaća pripovijedanje i usmenu književnost, pjesme, plesove, običaje i svu onu tradiciju koja se ne može izraziti na materijalan način. (Lixinski, 2013). Sveopće znanstveno prepoznavanje važnosti nematerijalne baštine dovelo je do toga da UNESCO 2003. godine usvoji dokument „Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“

(Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine) koji je 20. travnja 2006. stupio na snagu (Aikawa-Faure, 2009). I prije objavljivanja ovog dokumenta UNESCO je poduzimao različite aktivnosti zaštite nematerijalne baštine poput dokumenta „Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore“ iz 1989. godine, zatim programa „Living Human Treasure“ iz 1993. godine te „Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity“ iz 1998. godine (Aikawa-Faure, 2009). Konvencijom iz 2003. godine utvrđuje se zaštita nematerijalne kulturne baštine uz istovremeno poštivanje standarda postojećih instrumenata ljudskih prava (Janse, 2023). Neki od razloga za donošenje Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine su sljedeći: važnost nematerijalne baštine kao pokretača kulturne raznolikosti i jamstva održivog razvoja, međuovisnost nematerijalne kulturne baštine i materijalne kulturne i prirodne baštine, sveopća volja i zajednička briga da se zaštiti nematerijalna kulturna baština čovječanstva, uloga starosjedilačkih zajednica, skupina i, u nekim slučajevima, pojedinaca u proizvodnji, zaštiti, održavanju i ponovnom stvaranju nematerijalne kulturne baštine te nepostojanje obvezujućeg višestranog instrumenta za zaštitu nematerijalne kulturne baštine (UNESCO, 2003). Lazaro Ortiz i Jimenez de Madariaga (2021) ističu da prema odredbama Konvencije nematerijalna kulturna baština igra ulogu u uspostavljanju osjećaja identiteta kroz njezinu razmjenu među zajednicama i skupinama koje se s njom simbolički poistovjećuju, kao i za održavanje tradicije kroz njezin prijenos s generacije na generaciju. Nakon što je dan sažeti teorijski pregled nematerijalne kulturne baštine, slijedi prikaz puta umijeća sokolarstva do UNESCO-vo priznavanja. Godine 2010. u glavnom gradu Kenije, Nairobiju, sokolarstvo je kao najveća multinacionalna prijava ikada predstavljena UNESCO-u, uvrštena na reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine. Delegati su dugotrajnim pljeskom pozdravili Ujedinjene Arapske Emirate, koji su kao predstavnik podnijeli kandidaturu za 11 zemalja sudionica, i tako odajući počast onome što se smatra jednim od glavnih postignuća ranije spomenute Konvencije u pogledu međukulturnog dijaloga (Grenet, 2018). Proces prikupljanja dokumenata za kandidaturu trajao je pet godina na način da su predstavnici svih 11 zemalja kandidatkinja u Abu Dhabiju raspravljali o svim elementima koji se trebaju uvrstiti u prijavu. Kao voditelji ovog procesa, predstavnici UAE-a već su napisali sadržaj kandidature, a o različitim dijelovima se potom raspravljalo redoslijedom od početka do kraja tijekom sastanka (Grenet, 2018). Tekst kandidature bio je sinteza doprinosa brojnih sokolara, nadziranih od strane IAF-a te se duboko oslanjala i na aktivno sudjelovanje cjelokupne zajednice sokolara i uzimanje u obzir njihovih potreba i želja (Grenet, 2018). Zaključno, želja za uvrštavanjem sokolarstva na popis

UNESCO-ove liste nematerijalne kulturne baštine bila je motivirana zbog pritiska zelenih organizacija od odbacivanja sokolarstva kao prakse u kojoj se zlostavljaju životinje. Međutim, međunarodni napori sokolarskih organizacija i pojedinaca dovela je do stvaranja stavova i diskursa na temelju kojih su stvoreni uvjeti za prepoznavanje i valorizaciju umijeća od strane UNESCO-a. Tako se umijeće sokolarenja praktički „otvorilo“ širem svijetu, a sokolari su pokazali da razumiju važnost i vrijednost UNESCO-ovih načela zaštite nematerijalne kulturne baštine (Grenet, 2018).

3.2. Pravni akti i zakonski status umijeća sokolarenja

Naredno potpoglavlje analizirat će sve pravne akte koji se vežu uz sokolarstvo kako bi se uvidjelo način na koji je ono regulirano i definirano u slučaju Republike Hrvatske. Umijeće sokolarenja u Republici Hrvatskoj zaštićeno je i osigurano od strane Ministarstva kulture, UNESCO-a, ali je i uvjetovano Zakonom o lovu. Prvi takav zakon na teritoriju novonastale Republike Hrvatske donesen je 28. siječnja 1994. godine od strane Zastupničkog doma Sabora. Zakon se dotiče sokolarenja u nekoliko članaka; članak 58. ističe da lov obuhvaća „traženje, dočekivanje, promatranje, vabljenje, slijeđenje, odstrel i hvatanje žive divljači, puštanje ptica grabljivica, sakupljanje uginule divljači i njezinih dijelova (rogovlja, koža i dr.) i sakupljanje jaja pernate divljači“ (Zakon o lovu, 1994). U članku 61. stoji da je ministarstvo ovlašteno dozvoliti lov u lovostaji, ako to zahtijevaju potrebe znanosti, nastave, zooloških vrtova, kinoloških i sokolarskih priredaba, a članak 63. kaže da je zabranjeno loviti pticama grabljivicama ukoliko nije položen sokolarski ispit pri Hrvatskom lovačkom savezu (Zakon o lovu, 1994). Konačno, članak 94. ovlašćuje lovnog inspektora u provedbi inspeksijskog nadzora da provjerava koriste li se lovne ptice u skladu s odredbama ovoga Zakona (Zakon o lovu, 1994). Sljedeći Zakon o lovstvu donesen je 17. studenog 2005. godine na sjednici Hrvatskog sabora kojeg potpisuje tadašnji predsjednik Stjepan Mesić. Tako se u članku 52. navodi da:

„lovoovlaštenik može dopustiti za potrebe znanosti, nastave, lovne obuke ptica grabljivica, zooloških vrtova, muzeja te sokolarskih i kinoloških priredbi, uz prethodno dopuštenje Ministarstva, u granicama tih potreba, lov divljači i njihove mladunčadi u vrijeme kad je lov zabranjen, oštećivanje legla i gnijezda te sakupljanje jaja“ (Zakon o lovstvu, 2005).

Mijenja se i definicija lova u članku 59. koja sada kaže da lov:

„obuhvaća traženje, dočekivanje, motrenje u cilju lova, vabljenje, praćenje, odstrjel i hvatanje žive divljači, puštanje ptica grabljivica, skupljanje uginule divljači i njezinih dijelova (rogovlja, koža i dr.) i skupljanje jaja pernate divljači“ (Zakon o lovstvu, 2005).

Članak 64. dopušta osobi koja ima položen sokolarski i lovački ispit lov pticama grabljivicama iz umjetnog uzgoja, a sokolarski ispit polaže se pred povjerenstvom koje imenuje ministar (Zakon o lovstvu, 2005.) Prema članku 93. nadzire se kako se lov obavlja, upotrebljavaju li se lovne ptice u skladu s odredbama ovoga Zakona i propisa donesenih na temelju njega, dok se u članku 98. određuju novčane kazne (Zakon o lovstvu, 2005). Tako se propisuje kazna od 20.000 do 50.000 kuna za svaku pravnu osobu koja lovi divljač pticama grabljivicama bez položenog sokolarskog ispita, a za taj prekršaj kaznit će se i odgovorna osoba u pravnoj osobi u iznosu od 5.000 do 8.000 kuna (Zakon o lovstvu, 2005). Sljedeća izmjena zakona dolazi 4 godine kasnije kada Hrvatski sabor 2009. godine na temelju članka 88. Ustava Republike Hrvatske donosi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o lovstvu. Tako u članku 59. piše da se mijenja definicija lova i sada glasi da:

„lov divljači obuhvaća traženje, dočekivanje, motrenje u cilju odstrjela ili hvatanja žive divljači, vabljenje, praćenje, odstrjel i hvatanje žive divljači, puštanje ptica grabljivica, skupljanje uginule divljači i njezinih dijelova (rogovlja, koža i dr.) i skupljanje jaja pernate divljači“ (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o lovstvu, 2009).

Novi Zakon o lovstvu stupa na snagu 31. listopada 2018. godine za vrijeme predsjednice Kolinde Grabar-Kitarović i u njemu se još preciznije definiraju stavke vezane uz sokolarstvo. Prema članku 70. u lovu se smiju koristiti ptice grabljivice iz umjetnog uzgoja, a novost je da osoba koja koristi ptice grabljivice u lovu mora posjedovati sokolarsku iskaznicu koju dobiva polaganjem sokolarskog ispita (Zakon o lovstvu, 2018). Sokolarski ispit provodi povjerenstvo za sokolarske ispite od najmanje tri člana iz redova stručnjaka, a troškove polaganja ispita snosi kandidat. Uz to je način lova pticama grabljivicama i program polaganja sokolarskog ispita, visina troškova sokolarskog ispita, obrazac sokolarske iskaznice i način izdavanja sokolarske iskaznice propisan pravilnikom (Zakon o lovstvu, 2018) koji će kasnije biti prikazan. Stavak 13. članka 93. ovog Zakona kaže da se lovoovlaštenik kažnjava novčanom kaznom od 20.000,00 do 50.000,00 kuna „ako lovi ili dopusti lov s pticom grabljivicom

suprotno podzakonskom propisu iz članka 70. stavka 4. ovoga Zakona“ (Zakon o lovstvu, 2018). Na temelju prethodno spomenutih zakona tokom godina su propisivani različiti pravilnici o načinu lova s pticama grabljivicama i o polaganju sokolarskog ispita. Posljednji takav pravilnik donesen je 29. travnja 2019. godine pod nazivom „Pravilnik o sokolarstvu“ kojeg izdaje Ministarstvo poljoprivrede na čelu s tadašnjim ministrom Tomislavom Tolušićem. Ovim se Pravilnikom propisuju način lova s pticama grabljivicama, program polaganja sokolarskog ispita, visina troškova sokolarskog ispita, obrazac sokolarske iskaznice i način izdavanja sokolarske iskaznice (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Prema Pravilniku u lovu se smiju koristiti samo ptice koje su zakonito stečene na teritoriju Europske unije ili iz trećih zemalja uz dopuštenje, sokolar može loviti samo uz posjedovanje iskaznice, način lova može biti pojedinačni ili skupni, lov s pticama grabljivicama dopušten je ako je osiguran barem jedan lovački pas te je dopušteno loviti noću (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Što se tiče sokolarskog ispita, on se sadrži od 4 tematske cjeline; pravni propisi i sigurnosna pravila, sokolarska zoologija, držanje i uzgoj sokolarskih ptica te praktični dio. Budući sokolar tokom pripreme za polaganje ispita ima svog mentora koji je dužan osposobiti ga za sokolarstvo, poticati ga u usvajanju sokolarskih tehnika, poticati na sudjelovanje u sokolarskim susretima te procjenjivati dostatnost kvalitete rada za pristupanje sokolarskom ispitu (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Sokolarski ispit je organizirani način provjere znanja, vještina i osposobljenosti kandidata za sokolara, sastoji se od pismenog i praktičnog dijela, a polaže se pred Povjerenstvom. Moguće ocjene su „položio“ ili „nije položio“, a trošak polaganja ovog ispita iznosi 500 kuna na teret kandidata (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Posljednji dio Pravilnika odnosi se na izdavanje sokolarske iskaznice koja je javna isprava putem koje se dokazuje status sokolara i nema roka trajanja. U svakom slučaju zabranjeno je uzeti, kupiti ili upotrijebiti tuđu sokolarsku iskaznicu kao svoju, a trošak izrade iskaznice financira se sredstvima državnog proračuna Republike Hrvatske (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Na njoj se nalaze podaci o imenu, prezimenu i OIB-u sokolara, datum izdavanja i broj iskaznice, grb Republike Hrvatske, mjesto za fotografiju te u pozadini teksta vodeni otisak simbola sokola s hrvatskim pleterom (Pravilnik o sokolarstvu, 2019). Na temelju prethodno iznesenih činjenica jasno je vidljivo da je sokolarstvo u Republici Hrvatskoj pravno detaljno definirano što potvrđuje uređenost i tradiciju sokolarstva na njenoj prostoru.

Slika 18. Prednja strana iskaznice

Izvor: Zakon.hr, <https://narodne-novine.nn.hr/f>

Slika 19. Stražnja strana iskaznice

Izvor: Narodne novine, <https://www.google.com/ur>

3.3. Kulturni značaj sokolarstva za čovječanstvo

Zašto je umijeće sokolarenja kao baština čovječanstva od izuzetne važnosti i kulturnog značaja? Što je to što toliko intrigira ljude u promatranju ptica grabljivica? Odgovor na prvo pitanje jasno bi se mogao sažeti u činjenici da je sokolarstvo staro možda i 10.000 godina i kao takvo neupitan mu je kulturni utjecaj. Ljudi su kroz povijest zagospodarili svime, od šuma, mora, rijeka i širokih teritorija no nikada nisu osvojili nebesa. Ptice su oduvijek bile i ostale jedine „stanovnice“ nebeskih prostranstava, a naročito grabljivice koje svojom impozantnošću, snagom, brzinom i veličinom nadmašuju ostale. Upravo iz toga proizlazi poštovanje i divljenje prema pticama grabljivicama koje kao gospodari neba odražavaju ljudsku želju za slobodom, uzdizanjem i osvajanjem neosvojivog. One utjelovljuju sve one osobine kojima se jedan čovjek može dičiti i kojima nastoji težiti: hrabrost, snaga, odanost, dostojanstvo i sloboda. Stoga mnoge svjetske države na svojim povijesnim i sadašnjim

zastavama imaju motive ptica grabljivica kao npr. Poljska, Srbija, Meksiko, Albanija, Kazahstan, Moldavija, Egipat i drugi. S obzirom da čovjek nije mogao svojim snagama ukrotiti nebeska prostranstva, shvatio je da ipak može zagospodariti životinjom te je ukrotio i upotrijebio orlove, sokolove i jastrebove za svoje potrebe. Činjenica je da je sokolarstvo kroz povijest razvijano na sličan ili manje sličan način u iznimno velikom broju država i područja i na temelju toga ima snažan multinacionalni karakter. To potvrđuje Grenet (2018) koja je u svojem istraživanju zamijetila da unatoč heterogenoj društvenoj pozadini, sokolari sebe definiraju kao zajednicu temeljenu na zajedničkoj praksi koju smatraju identičnom u cijelom svijetu. Identificiraju se kao lovci, krećući se u prirodnim okruženjima, a umijeće sokolarenja je za njih ukorijenjeno u odnosu između grabljivice i lovca u divljem okruženju. Osim toga, multinacionalni značaj sokolarstva ogleda se u ideji zajedničke povijesne pozadine koja se temelji na kontinuitetu lovačkih praksi kroz sva vremena, što omogućuje sokolarima da se susretnu i dijele zajednički osjećaj pripadnosti (Grenet, 2018). Ono što je fascinantno u sokolarstvu je da se mogu pronaći iste prakse, gotovo ista oprema kroz različita razdoblja povijesti i na različitim mjestima pa tako kada dođe do susreta sokolara s drugim sokolarom iz udaljene zemlje vrlo se brzo sporazume bez obzira na jezične ili kulturno-socijalne barijere (Grenet, 2018). Svemu tome ide u prilog ranije spomenuti fakt da je brojem dokumenata i spisa najveća prijava za uvrštenje na UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine bila upravo ona za sokolarstvo koju su 2010. godine aplicirali Ujedinjeni Arapski Emirati uz još deset država. Kroz međunarodna sokolarska okupljanja i zajedničku povijesnu pozadinu dolazi do izgradnje procesa samopotvrđivanja sokolara i njihovog identiteta čime se brišu nacionalne, političke i društvene razlike u korist zajedničkih interesa očuvanja i promocije umijeća sokolarenja (Grenet, 2018). Dakle, zaključno bi se moglo ustvrditi kako kulturni značaj umijeća sokolarenja počiva na tisućljetnoj prisutnosti tokom povijesti čovječanstva i na njegovom multinacionalnom karakteru. UNESCO sokolarstvo koristi kao primjer dobre prakse na području međunarodne suradnje koja je, iako raširena po kulturološki vrlo različitim zemljama, opet konkretna manifestacija žive sokolarske tradicije. Raznolik kulturni i društveni značaj sokolarstva jasno je vidljiv u ovim zemljama kojima se iz godine u godinu povećava broj na UNESCO-vom popisu (Dajczak et al., 2021).

3.4. Ugroženost i zaštita umijeća sokolarenja

Već su ranije u jednom od poglavlja spomenuti razlozi zbog kojih je tokom godina došlo do rapidnog pada broja sokolara u cijelome svijetu, a naročito u Europi. Najznačajniji razlozi su

pojava vatrenog oružja koje je u lovu mnogo efikasnije i jednostavnije za korištenje, povezivanje sokolarstva s aristokracijom u doba komunističke vladavine te konačno vremenska, financijska i prostorna zahtjevnost koju pravo sokolarstvo podrazumijeva. Osim toga prisutan je trend okolišnih aktivista koji se protive bilo kakvom obliku lova jer smatraju da je ono u konačnici zlostavljanje životinja. Primjer toga može biti djelovanje pojedinih aktivista koji negiraju bilo kakvo čovjekovo djelovanje u prirodnom okolišu, pa tako i djelovanje lovaca koji smanjuju prekomjerni broj odabranih životinjskih vrsta. Narativ takvih kritičara često se temelji na pobuđivanju emocija humaniziranjem životinja – davanjem ljudskih obilježja, prikazom na fotografijama ili referiranjem na mlade životinje što uvijek osnažuje poruku (Dajczak et al., 2021). Sokolari se već dugo osjećaju ugroženima od strane raznih ekoloških organizacija koje žele ukidanje svih načina lova. Prve težnje za upisom sokolarstva na UNESCO-ov popis nematerijalne baštine potekle su od nacionalnih skupina koje su koristile kulturološke aspekte sokolarstva kako bi pronašle način da ga kao lovnu praksu zaštite od ekoloških lobističkih skupina koje su željele njegovu zabranu (Grenet, 2018). Tako je proglašavanje sokolarstva dijelom europske kulture zapravo bilo sredstvo za njegovo očuvanje. Protuteža negativnoj stigmatizaciji nužnih aktivnosti lovaca koje se provode u ime političke korektnosti bilo bi njihovo prepoznavanje kao onih koji zaslužuju zaštitu u okviru nematerijalne baštine. Sukladno tome, prema Dajczak et al. (2021) na popis zaštićene nematerijalne baštine mogu se unijeti samo pojedinačni, nacionalni primjeri lovačke prakse, s tim povezani rituali i promišljanja njihove kulturne dimenzije. Stoga se sokolarstvo, kao oblik nematerijalne baštine koja se očituje u znanju i praksi u vezi s prirodom i svemirom, može smatrati dobrim primjerom ulaska na reprezentativni popis nematerijalne baštine u skladu s ovim načinom razmišljanja. Neki bi također mogli reći da se zbog sokolarstva ugrožavaju zaštićene ptice grabljivice koje moraju živjeti u zatočeništvu. Ipak, prevladava pozitivan stav oko sokolarstva, koji ne pokriva samo povijesnu i kulturnu sferu već i suvremenu ulogu koja se, između ostalog, sastoji u povećanju sigurnosti zračnih luka (Dajczak et al., 2021). Sokolarstvo je danas ugroženo i zbog bioloških razloga kao što su smanjivanje populacija određenih vrsta ptica grabljivica zbog uništavanja njihovog teritorija, korištenja pesticida ili krivolova (Kenward, Gage, 2008). S obzirom da je riječ o umijeću koje je takoreći manjinskog interesa, posebno je osjetljivo na nesporazume i nerazumijevanja od strane društva i institucija osim ako se ne smatra korisnim za društvo. Prema istraživanju IAF-a, zemlje Europske unije s najmanje iskustva u sokolarstvu bile su najviše zabrinute zbog njega (Kenward, Gage, 2008). Razvijanje svijesti od koristi sokolarstva za ljude i prirodu

stoga posebno ovisi o savjesnom i dobro informiranom upravljanju. Dokaz da su sokolari iznimno angažirani u zaštiti i očuvanju prirodnih dobara i resursa jest istraživanje iz Sjedinjenih Američkih Država koje je pokazalo da su na godišnjoj razini provodili dvostruko više dana na terenu od običnih lovaca i šest puta više od promatrača prirode. Njihov angažman u društveno odgovornim aktivnostima bio je dvostruko veći od javnog prosjeka, a zanimljivo je primijetiti i da su većinom visokoobrazovani. Američki sokolari također su bili izrazito visoko angažirani kao volonteri u rehabilitaciji divljih grabljivica, projektima obrazovanja o očuvanju okoliša te radu na ponovnom uvođenju grabljivica u prirodu (Kenward, Gage, 2008). Važnost umijeća sokolarenja ogleda se i u njegovom utjecaju na zaštitu populacija ptica grabljivica kojima danas prijete ugroza s različitih strana. Sokolari svojim velikim znanjem i poznavanjem psihologije ptica grabljivica pomažu reintrodukciji određenih vrsta (Šegrt, 2006). Tako je sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Engleskoj umalo došlo do istrebljivanja jastreba kokošara, a posljedice su bile štete na usjevima i onečišćenje gradova od strane golubova i ostalih ptica. Tadašnji projekt reintrodukcije jastrebova pokrenuli su upravo sokolari na temelju svog znanja o umjetnom uzgoju te se nakon dvije godine populacija opet uravnotežila (Šegrt, 2006). Što se tiče Republike Hrvatske, dugo godina nije bilo uvjeta da bi se adekvatno zbrinule ptice grabljivice sve dok 2002. godine nije otvorena Bolnica za ptice grabljivice i sove u sklopu Sokolarskog centra u Šibeniku. Bolnica raspolaže svim potrebnim veterinarskim uređajima te u njoj radi veterinar specijalist za ptice grabljivice (Šegrt, 2006). Zaključno, sokolari kao nositelji ovoga umijeća imaju za dužnost upoznati i obrazovati građanstvo o karakteristikama ptica grabljivica kako bi se stvorili preduvjeti za njihov što duži opstanak (Šegrt, 2006). Umijeće sokolarenja, iako brojem nositelja relativno maleno, zahvaljujući prepoznavanju od strane UNESCO-a ima dobre preduvjete za daljnji napredak i širu promociju.

4. TURISTIČKA VALORIZACIJA UMIJEĆA SOKOLARENJA

Nakon što je prikazan kulturni značaj umijeća sokolarenja iz perspektive nematerijalne kulturne baštine, njegov zakonski i pravni okvir te njegova ugroženost i zaštita sada slijedi glavni dio diplomskog rada u kojemu će se nastojati otkriti koje su to sve mogućnosti turističke valorizacije umijeća sokolarenja. Prvo će se dati pregled teorijske osnove lovnog turizma u koji se svrstava i sokolarstvo, potom slijedi prikaz sokolarstva iz pozicije turizma te analiza mogućnosti i ograničenja njegove turističke valorizacije. Iduće potpoglavlje istaknut

će mišljenja i ideje sokolara oko turističkog vrednovanja sokolarstva, a zadnje potpoglavlje dat će primjere dobre prakse iz svijeta i Republike Hrvatske.

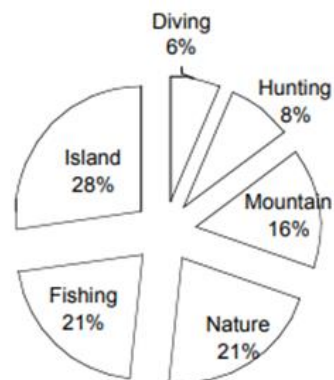
4.1. Teorijska osnova lovnog turizma

Lov na divljač jedna je od najstarijih poznatih aktivnosti kojima se čovjek bavi već desecima tisuća godina. Veći dio prošlosti lov je predstavljao esencijalan i nezamjenjiv način osiguravanja hrane kako bi se čovjek mogao prehraniti, a u današnjem potrošačkom društvu lov je poprimio raznorodnu dimenziju, tj. postao je luksuzna aktivnost. S rastom osobnih primanja i većom dostupnošću slobodnog vremena postepeno se razvijao i lovni turizam kao zaseban segment u turističkom sektoru. Lovni turizam danas je jedan od najunosnijih oblika turizma koji generira visoke ekonomske koristi za izravne i neizravne aktere uključene u proces osmišljavanja i realiziranja lovno-turističkog proizvoda. Podaci govore da je gotovo trećina svih online pretraživanja povezanih s turizmom bilo u vezi s lovom ili ribolovom (Bauer, Herr, 2004). Lovci su spremi izdvojiti značajne svote novca kako bi otputovali u određenu destinaciju u kojoj će moći zadovoljiti svoje želje i potrebe što ukazuje na postojanje dubokih motiva koji će se nastojati prikazati. Odmah valja naglasiti da postoji jasna podjela mišljenja oko lova na divlje životinje, na jednoj strani su oni koji se protive bilo kojoj vrsti lova, a na drugoj oni koji ističu prednosti ovakvih aktivnosti za cjelokupan ekosustav. Međutim, činjenica jest da kvalitetno upravljan sustav lova na divljač pomaže u postizanju ekološke ravnoteže i očuvanja bioraznolikosti određenog prirodnog područja (Bauer, Herr, 2004). Lovni turizam može se promatrati kao oblik turizma u kojem turist putuje iz svog uobičajenog mjesta prebivališta s ciljem odlaska u lov na lovno atraktivnoj lokaciji. Lov je aktivnost koja je u najvećem postotku vezana za ruralne krajeve i zato lovni turizam tim područjima stvara priliku za razvoj poslovnih prilika i ostvarivanje prihoda (Matilainen, 2010). Zanimljivo je primijetiti da je 8% svih online pretraživanja turističkih stranica bilo povezano s lovnim turizmom, a procjene su da je rekreacijski lov u Americi i Europi više milijardska industrija (Bauer, Herr, 2004). Broj europskih lovaca rastao je tijekom 70-ih godina prošlog stoljeća, ali od 1980.-ih do danas je konstantnom padu. Međutim, pomalo paradoksalno, iako je prisutan trend pada broja lovaca, potrošnja i izdatci vezani uz lov i lovni turizam postaju sve viši. U većini zapadnih zemalja potražnja za lovom nadmašuje ponudu i zato su lovci u želji za sudjelovanjem u lovu spremni izdvojiti značajan iznos sredstava za odlazak u destinaciju u kojoj će im ta želja biti omogućena. Neki izvori govore da čak 30% Europljana odlazi na put u inozemne destinacije s temeljnim motivom

lova (Bauer, Herr, 2004). Kao što je već prethodno spomenuto, lovni turizam danas predstavlja aktivnost koja je u svojoj biti uglavnom rekreativna. Taj oblik turizma odnosi se na relativno homogene ciljne skupine s vrlo specifičnim željama i potrebama. Kao i sam lov, ovaj oblik turizma može imati nepotrošačku ili potrošačku funkciju. Nepotrošačka funkcija uključuje promatranje ili fotografiranje životinja i učenje o prirodnom okolišu, biljnim i životinjskim vrstama i ekosustavima. Potrošačka funkcija uključuje hvatanje ili ubijanje životinja za hranu, trofeje ili konzervacijske svrhe (Dryden, Craig-Smith, Arcodia, 2007). Oko navedene funkcije danas u društvu postoji mnogo razilaženja u mišljenjima jer je za mnoge pobornike zaštite okoliša lov okrutna i besmislena aktivnost. Međutim, iako zasigurno postoje primjeri neetičnog i neodrživog lova kao što je krivolov, lovci igraju vrlo važnu ulogu u blagostanju svakog ekosustava. Lovni turizam dakako ima bogatu tradiciju, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj. Divljač koja se izlovljava dijeli se na sitnu i krupnu divljač, a najčešće izlovljavane vrste su jelen, srna, divokoza, muflon, divlja svinja, medvjed, jazavac, čagalj, kuna, lasica, dabar, zec, lisica, puh, tvor, fazan, golub, guska, patka, prepelica i još nekolicina ostalih vrsta (Tonkovic, 2012). Da bi se određena lovna aktivnost mogla promatrati kao aktivnost lovnog turizma mora uključivati pojedine elemente. Oni podrazumijevaju da osoba putuje na destinaciju lovnog turizma, da u destinaciji lova postoji turistička infrastruktura kao što su hoteli i restorani, da osoba izdvaja konkretna novčana sredstva kao razmjenu za usluge, zatim minimalno jedno noćenje u destinaciji te da postoje elementi rekreacije i opuštanja (Bauer, Herr, 2004). Moderno doba lovnog turizma počinje u 19. stoljeću, usponom srednje klase i pojavom masovnog turizma. Bogati pojedinci iz Europe i Sjeverne Amerike počeli su putovati u udaljena mjesta kako bi lovili egzotične životinje poput lavova, slonova i tigrova. Ova vrsta lovnog turizma bila je poznata kao "big game hunting" i postajala je sve popularnija među bogatom elitom (Caro et al., 2009). Početkom 20. stoljeća lovni turizam počeo se širiti izvan lova na krupnu divljač i uključivati druge vrste lova poput lova na ptice i ribolova. Sportski domovi i lovački klubovi počeli su se pojavljivati u popularnim lovačkim odredištima kao što su Škotska, Španjolska i Afrika (Mckenzie, 2000). U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, lovni turizam nastavio je rasti i razvijati se, s više pojedinaca iz srednje klase koji su sudjelovali u lovnim izletima i razvojem novih lovnih destinacija diljem svijeta. Sam lovni turizam počeo se razvijati u jeku europskih kolonijalnih ekspanzija, kada su britanski istraživači potaknuti znatiželjom na novoosvojenim teritorijima počeli loviti egzotične vrste poput lavova, tigrova ili slonova te bi njihovu kožu, kosti, zube, kljove, rogove i ostale dijelove tijela nosili natrag u domovinu kao trofeje (Mckenzie, 2000). Tako je

dugi niz godina lovni turizam bio rezerviran za najbogatije i najluksuznije klijente, a često je bio povezivan i s plemstvom te političkom elitom. Danas je lovni turizam industrija vrijedna više milijardi dolara koja uključuje širok raspon aktivnosti i destinacija, od lova na krupnu divljač u Africi do lova na ptice u Južnoj Americi i lova na jelene u Europi i Sjevernoj Americi (Mckenzie, 2000). Međutim, lovni turizam također je kontroverzna tema, a neki ljudi tvrde da može biti štetan za populacije divljih životinja i okoliš. Kao rezultat toga, mnoge zemlje imaju stroge propise kako bi se osiguralo da se lov obavlja na održiv i odgovoran način (Tickle, von Essen, 2020). Lovni turizam je kroz godine brojčano postepeno rastao, a taj trend nastavlja se i danas. S obzirom da se lov najčešće odvija u ruralnim krajevima, lovni turizam neminovno je povezan i s ruralnim, planinskim i ekoturizmom (Gunnarsdotter, 2006).

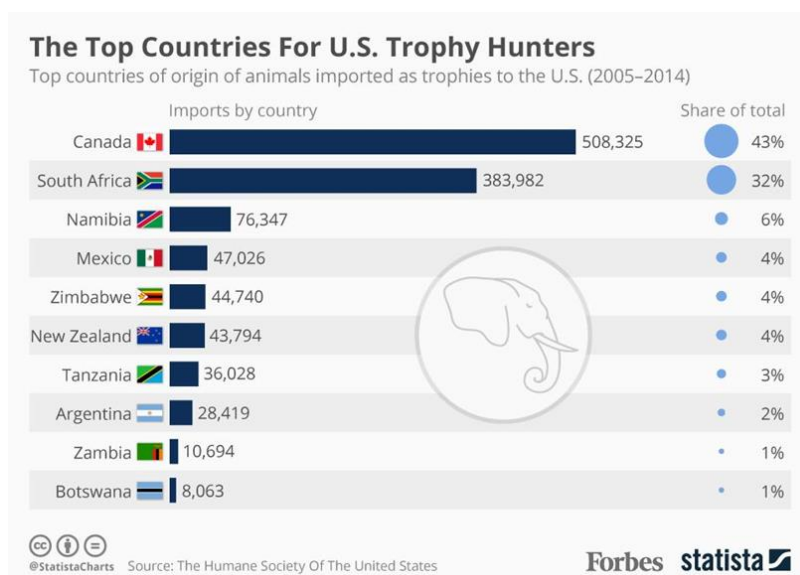
Slika 20. Google pretraživanja vezana uz turizam

Izvor: Bauer, J., Herr, A., (2004.) „Hunting and Fishing Tourism“, u: K. Higginbottom (ur.) Wildlife Tourism - Impacts, Management and Planning, Gold Coast: Common Ground Publishing Ply Ltd, str. 58.

Neke od najpoželjnijih destinacija lovnog turizma su Tanzanija (koju zovu i rajem za lovce), Namibija, Južna Afrika, Mozambik, Crna Gora, Mađarska, Kanada i Argentina (Avula Safaris, 2024). Najviše registriranih lovaca nalazi se u SAD-u, a potom u Europi gdje nadaleko prednjače Irska i Finska (Statista, 2019). Prema podacima iz jednog zanimljivog članka Southwick Associates (2016) lovni turizam godišnje doprinosi afričkom gospodarstvu s 426 milijuna američkih dolara, pri čemu osigurava posao za 53.000 ljudi. 18 tisuća lovaca godišnje putuje u Afriku s ciljem zadovoljavanja svojih potreba za lovom i pritom prosječno borave u destinaciji 14 dana pri čemu potroše na desetke, pa i stotine tisuća dolara. Ove brojke ukazuju na to koliku važnost i kakav potencijal lovni turizam ima na korist i dobrobit gospodarstva pojedine zemlje.

Slika 21. Najposjećenije destinacije za američke lovce

Izvor: Forbes, https://imageio.forbes.com/blogs-images/niallmccarthy/files/2017/11/20171121_Trophy_Hunting.jpg?format=jpg&height=900&width=1600&fit=bounds

Zahvaljujući svojim prirodnim ljepotama, bogatstvom biljnog i životinjskog svijeta te različitim tipovima krajolika na tako malenom prostoru Hrvatska je meka za lovce i polako se pozicionira kao nezaobilazna europska destinacija lovnog turizma (Gračan, Barkidija Sotošek, Volf, 2023). Lov je od pamtivijeka prisutan u Hrvatskoj, no organizirano lovstvo u Hrvatskoj počinje krajem 19. stoljeća (Kranjčević, 2017). Detaljniji pregled stanja i razvoja lovnog turizma u Hrvatskoj slijedi u narednom poglavlju.

4.2. Lovni turizam u Republici Hrvatskoj

Tradicija lovstva na raznovrsnu divljač na prostorima današnje Republike Hrvatske seže u daleku prapovijest, a tomu svjedoče arheološki lokaliteti poput Vučedola, Rašinovca, Pokrovnika, Konjevrata, Danila, Veternice, Vele spile na Korčuli gdje su pronađeni ostatci kostiju različitih životinja te oružja i oruđa za lov (McClure et al., 2022). Već u 15. stoljeću na prostoru Slavonije postojali su propisi kojima se regulirao lov, a lovačka društva počinju se formirati u 18. stoljeću čime je označen početak organiziranog lova u Hrvatskoj. Prvi hrvatski Zakon o lovu donesen je 1871. godine, a prvi hrvatski lovački časopis pod imenom „Viestnik Prvoga obćega hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva“ počinje se tiskati 1892. godine (Vučevac-Bajt, Alegro, Žvorc, 1996). Kroz povijest, lov je bio svojevrsni oblik strasti i način dokazivanja pripadnosti višim klasama društva te iz te činjenice proizlazi povijesni razvoj

lovnog turizma u Hrvatskoj; plemstvo iz obližnjih europskih država dolazilo je u goste hrvatskom plemstvu te su zajedno odlazili u lov (Kolar-Dimitrijević, Wagner, 2009). U Hrvatskoj lovni turizam najprije se počinje razvijati na području Varaždina i Podravine. Jedan od važnijih događaja iz povijesti hrvatskog lovnog turizma datira iz 1880. godine kada se u Malinskoj na otoku Krku otvara hotel pod nazivom „K lovcu“ kojega posjećuju brojni mađarski i austrijski aristokrati (Milojica, Drpić, Nakovski, 2014). Hrvatski lovački savez danas predstavlja krovnu organizaciju koja se bavi nadzorom i kontrolom lovstva u Hrvatskoj, uz Ministarstvo poljoprivrede te brojne lovačke udruge. Lovni prostori RH obuhvaćaju preko 5 milijuna hektara zemljišta s ukupno 1060 lovišta (Ružić, Banožić, Tolušić, 2016). U istočnim krajevima Hrvatske iznimno je popularan lov na jelene, divlje svinje, srne, sitnu, pernatu i dlakavu divljač, na području Like i Gorskog kotra moguć je lov na medvjeda i tetrijeba, a u Dalmaciji je naglašen lov na divokoze i muflone (Lovac.info, 2012). Neka od najpopularnijih odredišta za lov u Hrvatskoj su Gorski kotar koji je poznat po velikoj populaciji jelena, srna i divljih svinja, zatim Slavonija poznata po golemim površinama poljoprivrednog zemljišta i šumama koje pružaju izvrsno stanište za fazane, jarebice i divlje svinje, Dalmacija, gdje je moguć lov na divlje koze, muflone i divokoze u krševitom planinskom terenu te Lika čije je područje poznato po velikoj populaciji smeđih medvjeda koji se mogu loviti pod strogim propisima (Kereži, 2013). Državni zavod za statistiku govori da je u Hrvatskoj 2021. godine bilo registrirano 64.245 lovaca, a odstrel pojedinih vrsta prikazan je u sljedećoj tablici:

Tablica 1. Odstrel divljači u 2021. godini

Jelen (sve vrste)	6.359
Srna	17.957
Divlja svinja	52.381
Zec, u tisućama	27
Fazan, u tisućama	61
Močvarice, u tisućama	59
Ostala pernata divljač, u tisućama	69

Izvor: obrada autora prema DZS

Istraživanje koje su proveli Sudarić et al. (2022) govori da gotovo 90% lovaca lovi sitnu divljač, a samo 10% lovi krupnu i trofejnu divljač. Ispitanici su mogli odabrati više razloga za odlazak u lov. Najveći broj ispitanika kao razlog odlaska u lov odabrao je mogućnost sudjelovanja u lovu s naglaskom na druženje i socijalizaciju (70,9%), dok je na drugom mjestu boravak u prirodi (51,1%). Najmanje atraktivni razlozi odlaska u lov su meso/divljač (6,4%) i trofeji (25,5%) (Sudarić et al., 2022). Dobiveni podaci tako idu u prilog sokolarskom turizmu jer je on zasnovan na boravku u prirodi i međusobnom povezivanju sokolara iz različitih područja, a ima vrlo neznatan utjecaj na stanišne populacije divljači. Iako su lovci zadovoljni ponudom ulova, nedostaci se očituju u organizaciji lova, visokim cijenama, nedostatnim promotivnim aktivnostima i neadekvatnoj zakonskoj regulativi. Jedan od glavnih aktera lovnog turizma u Hrvatskoj je državna agencija HŠ Tours koja pod upravom ima 10 posto svih lovnih površina u Hrvatskoj, točnije 27 lovišta s površinom od gotovo 300 tisuća hektara. 2017. godine agencija je uprihodila 21 milijun kuna, uz skoro 6.000 dolazaka i 14.000 noćenja, dok je najviše gostiju dolazilo je iz Hrvatske, uz Austrijance, Nijemce i Talijane. Ove brojke ukazuju na jaku platežnu moć lovnih turista, ali i na potencijal i prednosti koje bi mogle proizaći iz ulaganja u razvoj lovnog turizma na području Hrvatske. Tolušić, Jumić i Florijančić (2020) ističu da su povećanje broja izdanih lovačkih iskaznica strancima u Osječko-baranjskoj županiji od 7,8% kroz desetogodišnje razdoblje kao i ostvarena dobit Hrvatskih šuma od lovne turističke djelatnosti dokaz mogućeg daljnjeg razvoja lovstva u smislu lovnog turizma usmjerenog prema stranim državljanima uz ostvarivanje pozitivnih financijskih učinaka. Strani lovci u Hrvatskoj troše do 70% novčanih sredstava za lov, dok samo 30% troše na turističke usluge i sadržaje. U zapadnim zemljama omjeri su obrnuti, odnosno lovački smještaj, restorani i ostale usluge donose oko 70% prihoda, a čisti lov samo 30% ukupne dobiti (Sudarić et al, 2022). Posljednjih godina bilježi se porast broja privatnih lovišta koja nude usluge lovnog turizma domaćim i stranim posjetiteljima. Ova imanja nude smještaj, profesionalne vodiče i najam opreme, što olakšava lovcima da uživaju u lovu i upoznaju prirodne ljepote Hrvatske. Lovni turizam reguliran je od strane Ministarstva poljoprivrede RH, koje postavlja smjernice i propise za lovne aktivnosti kako bi se osiguralo da su održive i ekološki odgovorne. Lovci su dužni imati važeću dozvolu za lov i pridržavati se strogih pravila i propisa kako bi osigurali sigurnost sebi i drugima. Iako je Hrvatska bogata prirodnim i kulturnim znamenitostima, vrhunskom gastronomskom ponudom i lovištima na širokom rasponu različitih teritorija poput brežuljaka, ravnica, poplavnih područja, crnogoričnih šuma, gora i planina te priobalja i otočja hrvatskog dijela

Jadrana, lovni turizam je još uvijek u povojima. Prema Matilainen, Keskinarkaus i Törmä (2016) lovni turisti pretežno su veće platežne moći te troše više nego „uobičajeni“ turisti pa tako time posredno i neposredno utječu na ekonomsku sliku područja gdje se lov odvija što svakako može pozitivno utjecati na gospodarstvo Hrvatske, naročito kontinentalnih krajeva koji imaju velik potencijal lovnog turizma. Koristi od lovnog turizma u Hrvatskoj mogu imati i mnogobrojne druge djelatnosti poput ugostitelja, prijevoznika, pružatelja turističkih usluga, iznajmljivača i ostalih. Glavni problemi koji se tiču pitanja razvoja lovnog turizma u Hrvatskoj jesu slaba diversifikacija ponude, nedostatak smještajnih kapaciteta, manjak suradnje između javnih i privatnih aktera lovnog turizma, nedostatno oglašavanje i marketing usmjeren na specifične segmente te nedostatak stručnih zaposlenika (Đurašin, 2018).

4.3. Turizam i sokolarstvo

Cilj ovog potpoglavlja jest povezati umijeće sokolarenja s turizmom, navesti određene primjere i ukazati na prednosti i nedostatke turističke valorizacije sokolarstva s obzirom na njegovu izvornu kulturnu vrijednost. Turističke manifestacije u čijem je fokusu umijeće sokolarenja počele su se razvijati početkom 21. stoljeća s ciljem očuvanja, veće promocije i širenja svijesti javnosti o značaju ovoga umijeća. Međutim, razvijanjem takvih događanja dolazilo je i do pojavljivanja pojedinih problema koji se uvijek povezuju s naglim rastom turizma kao što je komodifikacija ili degradacija izvornog kulturnog značaja.

4.3.1. Primjer sokolarskog turizma u Mongoliji

Prvi primjer je već ranije spomenuti „Golden Eagle Festival“ u gradu Ulgii koji je 2000. godine ugledao svjetlo dana s ciljem demonstracije i promocije sokolarstva etničkih Kazaha prisutnih na zapadu Mongolije, a dvije godine kasnije pokrenut je identičan festival u selu Sagsai. Oni love lisice uz pomoć orlova, a jedinstveni po tome što se umijeće nije razvilo radi osiguravanja hrane ili kao zabava nego radi stjecanja krzna (Soma, Sukhee, 2014). Oba su festivala uspješno motivirala ljude da nastave držati orlove i sudjelovati u demonstracijama, a uz to svake godine okupljaju više od 50 sokolara i više od 300 stranih turista kao oblik tzv. baštinskog turizma, kako bi iz prve ruke doživjeli način na koji ti nositelji tradicije komuniciraju s prirodnim svijetom (Soma, Sukhee, 2014). Trenutno su američki i europski turisti glavni posjetitelji; iznimno su zainteresirani za lokalnu kulturu i lov s orlovima. Službeni upis na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva kao ‘žive ljudske baštine’ u ožujku 2011. bio je vrhunac i nagrada za trud svih onih koji su promovirali

zaštitu umijeća (Soma, Sukhee, 2014). Ipak, da nije sve ružičasto ukazuje činjenica da festivali ubrzano izvlače tradicionalno sokolarstvo iz svog izvornog konteksta. Konkretno, tradicionalno znanje kroćenja i pripitomljavanja orlova te stvarni lov gotovo su nestali u posljednjem desetljeću. Osim toga, zbog povećanog interesa pojavilo se tržište orlovima gdje se oni kupuju i prodaju što se u prošlosti vrlo rijetko događalo, a samim time se ugrožavaju prirodni resursi (Soma, Sukhee, 2014). Nadalje, došlo je do toga da većina tih lovaca drži orlove primarno zbog sudjelovanja na festivalima kako bi mogli doći do lakše zarade te je tako sve manje istinskih lovaca kojima je temeljni cilj bavljenje tradicijom onakvom kakva ona jest. Ovaj proces ukazuje na degradaciju umijeća lova s orlovima, ali također pokazuje da lokalni lovci trpe neku vrstu unutarnjeg sukoba kada se pretvaraju da su autentični lovci s orlovima samo kako bi impresionirali turiste (Soma, Sukhee, 2014). Jedan od ključnih problema u vezi s festivalima jest to što nisu kvalitetno koncipirani na način da osiguraju uključivanje lokalnog stanovništva u njihovu provedbu i realizaciju te stoga nemaju nikakav osjećaj vlasništva nad festivalom. Festival u Sagsaiju više uključuje lokalno stanovništvo jer se održava blizu središta sela te svake godine privuče gotovo 200 mještana koji ga vide kao veliki lokalni događaj (Soma, Sukhee, 2014). Dakle, festivali zapravo ne daju lokalnom stanovništvu dojam da se preko njih vrednuje njihov etnički identitet ili regionalno jedinstvo, niti bi festivale vidjeli kao pozitivnu snagu za promjenu. (Soma, Sukhee, 2014). Očito je da su oba festivala na kraju ipak više motivirana ekonomskom zaradom nego očuvanjem i promocijom etničkih vrijednosti altajskih Kazasa. Konačno, mongolski festivali imaju pozitivne i negativne strane i učinke. S jedne strane, postali su središnji razlog za očuvanje lokalne sokolarske kulture organiziranjem demonstracija za turiste i sve zainteresirane posjetitelje. To je posljedično dovelo do upisa umijeća sokolarenja na UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva kao živa ljudska baština. Međutim, nedavni masovni pomak od lova s orlovima do demonstracija lova orlovima potaknula je proces tzv. dekontekstualizacije – nestanak tradicijskih umijeća i znanja, napuštanje lova s orlovima, ukidanje običaja hvatanja i puštanja te normaliziranje procesa kupoprodaje orlova i orlova (Soma, Sukhee, 2014). Zapravo, većina altajskih lovaca postali su vlasnici orlova koji se pretvaraju da su autentični lovci na orlove, ali više nisu uključeni u lov niti su zabrinuti za čuvanje prirodnog svijeta. Četiri su temeljna koraka koja treba poduzeti kako bi lov s orlovima u Mongoliji ostao održiv; zakonska zaštita okoliša i ptica grabljivica, mjere za očuvanje i prenošenje tradicijskih vrijednosti, poticanje lokalnog stanovništva na

uključivanje u festivale te održivi razvoj lokalnog stočarstva kako bi se osigurale dovoljne zalihe hrane za orlove (Soma, Sukhee, 2014).

Slika 22. Golden Eagle Festival

Izvor: Mongolia Guide, https://cdn.mongolia-guide.com/generated/event/SVrFhFT3MqU7JF9co23aHfQUPa0vPod2NYtfXI6_1920_1000.jpeg

Turistička valorizacija umijeća sokolarenja otvara mnoge uvjete za stvaranje pozitivnih učinaka. Prema Kenwardu i Gageu (2008) prednost je sokolarstva malen utjecaj na populacije divljači, tako da lov s pticama grabljivicama može donijeti prihod u područjima gdje ima ili premalo divljači za održivi lov vatrenim oružjem ili gdje je odstrel nesiguran. Slijedi prikaz primjera dobre prakse turističke valorizacije sokolarstva.

4.3.2. Primjer turističke valorizacije umijeća sokolarenja u Švicarskoj

Drugi primjer dobre prakse, pod nazivom Falconeria Locarno, nalazi se u Švicarskoj te u svojoj turističkoj ponudi imaju mogućnost fotografiranja turista s pticama i raznovrsne edukacije o važnosti ptica grabljivica za ravnotežu ekosustava. Prepoznali su važnost storytellinga u diferenciranju na turističkom tržištu te na kreativan način demonstriraju značaj sokolarstva za povijest čovječanstva. Sokolar jašući na konju i odjeven u starinski kostim uz pratnju glazbe te sa sokolom na ruci posjetiteljima nastoji dočarati kako je to nekada izgledalo (Falconeria Locarno, 2022).

Slika 23. Falconeria Locarno

Izvor: Ausflugsziele.ch, <https://www.ausflugsziele.ch/wp-content/uploads/2013/02/Falconeria-Locarno-2-%C2%A9-Ascona-Locarno-Tourism-foto-Alessio-Pizzicannella-large-800x600.jpg>

4.3.3. Primjer turističke valorizacije umijeća sokolarenja u SAD-u

Posljednji primjer dobre prakse nalazi se u Sjedinjenim Američkim Državama, tj. u okolici San Diega, a naziva se Sky Falconry. Misija ove tvrtke jest educiranje šire javnosti o pticama grabljivicama te očuvanje sokolarstva kao drevnog umijeća i to na temelju direktnog i neposrednog iskustva posjetitelja s pticama. Nude četiri vrste programa koje turisti mogu izabrati sukladno svojim preferencijama, a programi uključuju iskustvo slijetanja ptice na rukavicu posjetitelja, učenje o biologiji ptica grabljivica, pregled povijesti ovog umijeća, iskustvo dubljeg povezivanja s pticama kroz promatranje njihova ponašanja te mogućnost korištenja usluga profesionalnog fotografa koji je ujedno i zaposlenik tvrtke (Sky Falconry, 2022). Iz ovih primjera jasno se vidi da je svim gore spomenutim akterima primarni cilj zaštita i očuvanje ovih ptica te njihovo približavanje široj javnosti. Naglasak u turističkom oglašavanju stavljaju na jedinstveno i osobno iskustvo koje posjetitelj može doživjeti pri interakciji s pticama i upravo na tome temelje svoju turističku ponudu. Sve su to primjeri kako kvalitetno povezati zaštitu, skrb i očuvanje navedenih vrsta ptica grabljivica te tradicionalno umijeće koje predstavlja dio svjetske baštine sa specifičnim zahtjevima turističkog tržišta.

4.3.4. Primjeri turističke valorizacije umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj

U Republici Hrvatskoj postoji nekoliko različitih manifestacija i događaja koji se tiču sokolarstva. Prvo takvo događanje u samostalnoj Hrvatskoj organizirao je Emilijo Mendušić od 9. do 11. studenoga 1997. godine pod nazivom „Međunarodni sokolarski susret u Jastrebarskom - FALCRO 1997“ (Ribolov.com, 2023). Na tom su susretu posjetitelji mogli prvi puta vidjeti profesionalno izrađenu sokolarsku opremu, svjedočiti letovima sivog sokola te su imali prilike upoznati vrsne strane sokolare. Osim toga, strani sokolari donijeli su i prve kataloge u kojima su bile liste sokolarskih ptica koje su se mogle kupiti iz umjetnog uzgoja i na temelju toga su po prvi puta u Hrvatsku legalno uvezeni Harrisovi jastrebovi (Ribolov.com, 2023). Sokolarski susret FALCRO nastavio se organizirati i narednih godina, a program iz 2006. godine može se vidjeti na slici broj 20.

Slika 24. Program "FALCRO 2006"

<p>Međunarodni susret sokolara «FALCRO 2006», «Zelendvor», Grofova Bombellesa 2, 42206 Petrijanec, Varaždin, CROATIA 30.11. – 03. 12. 2006.</p> <p>Četvrtak 30. 11. 2006. : 8h -Dolazak gostiju, smještaj 19h - Piće dobrodošlice i pozdravna riječ</p> <p>Petak 01.12. 2006. 8h 30min – okupljanje sokolara sa pticama i psima ispred restorana «Zelendvor»</p> <ul style="list-style-type: none"> - podjela sokolara u tri grupe*:<ol style="list-style-type: none"> 1. jastrebovi, kopci, harisi i škanjci 2. sokolovi 3. orlovi * svaka grupa dobit će svoga vodiča te će loviti na određenom terenu <p>9h – odlazak u lovište i početak lova - gablec će biti organiziran tokom lova</p> <p>16h – završetak lova i povratak u Zelendvor</p> <p>18h – zajednička večera</p> <p>20h – PROGRAM I DRUŽENJE</p> <p>Subota 02. 12. 2006. 8h 30min – okupljanje sa pticama i psima ispred restorana «Zelendvor»</p>	<ul style="list-style-type: none"> - podjela sokolara u tri grupe*:<ol style="list-style-type: none"> 1. jastrebovi, kopci, harisi i škanjci 2. sokolovi 3. orlovi * svaka grupa dobit će svoga vodiča te će loviti na određenom terenu <p>9h – odlazak u lovište i početak lova - gablec će biti organiziran tokom lova</p> <p>16h – završetak lova i povratak u Zelendvor</p> <p>18h – zajednička večera</p> <p>20h – PROGRAM I DRUŽENJE</p> <p>Nedjelja 03.12. 2006. 8h 30min – okupljanje sa pticama i psima ispred restorana «Zelendvor»</p> <ul style="list-style-type: none"> - podjela sokolara u tri grupe*:<ol style="list-style-type: none"> 1. jastrebovi, kopci, harisi i škanjci 2. sokolovi 3. orlovi * svaka grupa dobit će svoga vodiča te će loviti na određenom terenu <p>9h – odlazak u lovište i početak lova - prezentacija lova gostima i sponzorima</p> <p>14 h – završetak lova</p> <p>15 h – ručak i završetak Međunarodnog susreta sokolara «FALCRO 2006», Zelendvor</p> <p>KONTAKT: Viktor Šegrt, dipl. ing. šumarstva</p>
---	--

Izvor: Šegrt, V. (2022.) *Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva*, 1. izdanje, Karlovac: Hrvatski sokolarski klub.

Od 2014. godine u Karlovcu se organizira međunarodni sokolarski susret „SokolarKA“ na kojemu se okupljaju domaći, ali i njemački, britanski, austrijski i talijanski sokolari (Lokalni.hr, 2023). Susret je osmišljen kao način predstavljanja umijeća sokolarenja i sokolarskih ptica za javnost kako bi se povećala svjesnost. Upravo je fotografija ispred Starog grada Dubovca sa sokolarskog susreta „SokolarKA“ 2017. godine prikazana na zasjedanju

UNESCO-a pri stavljanju hrvatskog sokolarstva na listu nematerijalne svjetske kulturne baštine čovječanstva.

Slika 25. "SokolarKa" 2017.

Izvor: Šegrt, V. (2022.) Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva, 1. izdanje, Karlovac: Hrvatski sokolarski klub.

Još jedno događanje povezano sa sokolarenjem je tradicionalni sokolarski susret u Hodošanu u Međimurju koje se održava već 14 godina (Međimurski.hr, 2023). Tako je na posljednjem susretu desetak sokolara lovilo fazane i zečeve, no ipak je međimurska divljač bila brža i jača te je lov završio bezuspješno. Upravo to je velika prednost sokolarstva u pogledu održivosti u odnosu na standardni lov jer divljač ima mnogo više šanse za bijeg. Naravno, pritom treba istaknuti da u prvom planu mora biti zaštita i sigurnost ptice, a tek onda turistički doživljaj. Nikako se ne smije dogoditi da ptica bude predugo izložena buci, galami i fotografiranju te pogotovo nesavjesnom rukovanju u kojem postoji opasnost od ozljede. Zaključno, turističko vrednovanje umijeća sokolarenja ima svojih pozitivnih i negativnih strana. Pozitivni aspekti ogledaju se u promociji i zaštiti umijeća, upoznavanju šire javnosti s ovim tradicijskim umijećem te ekonomskim i drugim koristima koji bi proizašli kao rezultat. Negativni aspekti odnose se na komodifikaciju i dekontekstualizaciju umijeća gdje ono gubi svoj izvorni značaj, iskorištavanje i eventualno zlostavljanje ptica grabljivica te otuđivanje od istinskih nositelja ove kulturne baštine.

4.4. Mogućnosti i ograničenja turističke valorizacije umijeća sokolarenja

U narednom potpoglavlju nastojat će se prikazati koje se sve potencijalne mogućnosti kriju za eventualni turistički razvoj umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj, ali isto tako i koja su to ograničenja. Prije su već spomenuti pozitivni i negativni aspekti lovnog turizma u Republici Hrvatskoj koji zaključuju da iako postoje određeni problemi, Republika Hrvatska ima velik potencijal za dodatan razvoj lovnog turizma i ostalih sličnih niša. S obzirom da je sokolarstvo jedan od segmenata koji pripadaju u domenu lovnog turizma valjalo bi istražiti kakve se sve mogućnosti turističke valorizacije sokolarstva mogu realizirati.

4.4.1. Intervju s dr. sc. Viktorom Šegrtom

Stoga je za potrebe zadovoljavanja ciljeva istraživanja diplomskog rada proveden intervju s predsjednikom Hrvatskog sokolarskog kluba, gospodinom dr. sc. Viktorom Šegrtom, ujedno i prvim službeno izučenim sokolarom otkada je samostalne Hrvatske (Šegrt, 2022). Ovim intervjuom nastojalo se dobiti uvid u njegove određene stavove koji se tiču same turističke valorizacije umijeća, zatim osobnog doživljaja umijeća sokolarenja, konteksta na kojemu sokolari temelje priču o sokolarstvu i njihovog viđenja za budući razvoj ovog umijeća. Cijeli intervju pruža jasan uvid u osobne stavove i misli dr. sc. Šegrta vezano uz umijeće sokolarenja pa tako treba napomenuti da to ne znači da su nužno istovjetni sa stavovima drugih sokolara. Na postavljeno pitanje o pretpostavkama na kojima temelji priču o hrvatskom sokolarstvu te kako bi ga opisao i prezentirao javnosti, Šegrt ističe sljedeće;

„Sokolarstvo je na prije svega po definiciji staroj preko dvije tisuće godina, tradicionalni način lova sa obučenom pticom grabljivicom na prirodnu divljač u prirodnom okruženju. Hrvatsko sokolarstvo temelji se na tradiciji koju su na ove prostore donijeli Iliri, a zatim proširili Kelti kao osnovni način lova za prehranjivanje obitelji obučenim pticama grabljivicama. Kasnije su istu vještinu i tradiciju lova preuzeli narodi koji su naseljavali naše prostore sve do hrvatskog plemstva koji su se koristili sokolarstvom kao načinom lova za prehranu i jasno je bilo određeno koji sloj društva u tadašnjem društvenom uređenju smije loviti s kojom pticom grabljivicom. Također ne smije se zaboraviti da je Dubrovačka Republika 300 godina imala besplatan prijevoz dobara Jadranskim morem jer su svake godine darovali 12 sokolova i 12 jastrebova mletačkim vladarima. Nakon toga prelazimo u doba zabrane i ilegalnog prijenosa tradicije u Jugoslaviji koja je sokolarstvo smatrala protivno tadašnjem komunističkom uređenju jer je prema njima bilo izriječ nacionalne pripadnosti da bi se konačno ponovno počelo legalno prenositi od 1994. godine kada je prvi puta spomenuto u prvom Zakonu o lovu. Sokolarstvo je također pomoglo da se sokolarskim tehnikama u domaćem uzgoju uzgoje i vrate ugrožene ptice grabljivice koje su sredinom 50-tih godina dvadesetog stoljeća desetkovali pesticidi

dok su sokolarske tehnike obuke i dovođenja u kondiciju ptica grabljivica jedini način kako se rehabilitiraju ozlijeđene divlje ptice grabljivice prije povratka u prirodu. Kada se sve to proba sumirati u jedno, sokolarstvo je umjetnost lova s pticama grabljivicama koji nema niti jedan negativni učinak na divljač i stanište i čije se tehnike i znanja prenose više od dvije tisuće godine sa naraštaja na naraštaj, a danas se još koristi i u revitalizaciji ugroženih ptica grabljivica u prirodi.“ (Šegrt, 2024)

Dakle, jasno se može zaključiti da Šegrt priču o umijeću sokolarenja na prostoru Republike Hrvatske temelji na povijesnim zapisima koji sežu sve do ilirskog doba pa preko različitih naroda koji su obitavali na teritoriju Hrvatske sve do današnjeg dana. Primjetan je i svojevrsni otpor prema jugoslavenskom režimu kada je sokolarenje bilo strogo zabranjeno te se ostavlja dojam određenog ponosa među sokolarima zbog činjenice da je ono ipak preživjelo i takoreći nadjačalo SFRJ koja se naposljetku raspala. Konačno, stav je sokolara oko navedenog umijeća izrazito pozitivistički u svim segmentima, od zaštite prirode i životinja pa do tisućljetnog prenošenja tehnika i znanja s koljena na koljeno. Na temelju svega ranije spomenutog iz perspektive dr. sc. Šegrt jasno su vidljivi ponos i velika ljubav za sokolarenje koje nadilazi sve poteškoće s kojima se susretalo tokom duge prošlosti te nepatvorena briga za dobrobit samih ptica grabljivica. Sljedeće pitanje odnosilo se na osobni doživljaj i utisak koje umijeće sokolarenja ostavlja na sokolara te što ono za njega predstavlja, a Šegrt kaže sljedeće;

„Osobno gledano, nitko od sokolara ne može reći da je stopostotni „vlasnik umijeća sokolarenja“ jer svaka sokolarska ptica koja je iz domaćeg selektivnog uzgoja je jedinka koja iziskuje posebnu prilagodbu sokolara. Ako bih baš morao suziti što moje osobno umijeće sokolarstva predstavlja u zadnjih 29 godina aktivnog bavljenja sokolarstvom je način na koji sam se u tom periodu naučio prilagoditi svakoj sokolarskoj ptici koju sam obučavao na način kako to njoj odgovara jer one nisu životinje kojima možete biti vlasnici niti kućni ljubimci koje držite iz razonode. No ponovno, svaka nova sokolarska ptica koju ću uzgojiti ili nabaviti će biti i novi način prilagođavanja mene njoj te nadogradnja na ovo sve prethodno. Zato je sokolarstvo umijeće lova.“ (Šegrt, 2024)

Ovdje je zanimljivo primijetiti kako istinski sokolari na svoje ptice grabljivice nikako ne gledaju kao na vlasništvo nego se naprotiv oni prilagođavaju pticama. Vidljiva je visoka razina poštovanja prema urođenim prirodnim karakteristikama same životinje, a Šegrt smatra da je sokolarenje umijeće lova upravo zato što traži prilagodbu sokolara svakoj novoj ptici koja je svojim obilježjima jedinstvena i specifična jedinka. Tako sokolar s godinama iskustva raste u saznanjima i shvaćanju prirode ptica grabljivica te se s njima još dublje povezuje. Na

pitanje o njegovim stavovima glede glavnih razloga i motiva za turističku valorizaciju umijeća sokolarenja Šegrt komentira sljedeće;

„Jednostavno Hrvatska ima vrhunski stanišni potencijal a sokolarstvo nema apsolutno negativan utjecaj na divljač i stanište. O tome su napravljena mnoga istraživanja gdje sokolari u sokolarskom lovu potroše u recimo tri dana sokolarenja par stotina eura za lov plus smještaj te od na primjer 30 pronađenih fazana uhvate jednog. Nema negativnog utjecaja a ogromna je korist za ruralnu zajednicu. Drugi oblik su sokolarske prezentacije i oživljavanje starih gradova i utvrda no to je prezentacija i simulacija sokolarskog lova i leta sokolarskih ptica koje su izrazito atraktivne. Realno malo koji dvorac u Europi nema ponudu sokolarstva dok u Velikoj Britaniji, koja je najrazvijenija sokolarska zemlja gotovo svako selo ima svoj sokolarski centar gdje se predstavlja umijeće sokolarstva.“ (Šegrt, 2024)

Činjenicu da Republika Hrvatska uistinu ima vrhunski stanišni potencijal, kako je to Šegrt zaključio, potvrđuju i rezultati istraživanja populacijskog kretanja divljači u RH tokom godina koji su pokazali da se tijekom predmetnog razdoblja broj jelena, srna, divokoza, muflona i divljih svinja povećao. (Ladika, 2021). Što se tiče medvjeda, populacijski pokazatelji brojnosti ukazuju na povećanje njihovog brojnog stanja te se danas bilježi gotovo trostruko veća populacija nego što je to bio slučaj prošlih nekoliko desetljeća (Ladika, 2021). Populacija sitne divljači, koja je ključna za sokolarenje, bilježi blaga povećanja u mjerenjima, a brojnost se također nastoji podići umjetno uzgojenom divljači (Ladika, 2021). Isto tako, Šegrt potvrđuju i Ozimec et al. (2016) koji zaključuju da struktura i distribucija staništa divljači podržavaju bogatu biološku raznolikost na prostoru Hrvatske što je iznimno bitno za održivo i učinkovito gospodarenje velikom i malom divljači u lovištima. U prilog mizernom utjecaju sokolarenja na okoliš i populaciju sitne divljači govori jedno vrlo zanimljivo istraživanje Šegrt et al. (2008) gdje su uspoređeni lov uz pomoć ptica grabljivica i lov puškom. Tri dana zaredom se išlo u lov jastrebovima kokošarima te je u tom periodu ukupno 112 jedinki sitne divljači bilo metom jastrebova, no samo je 9 jedinki naposljetku uhvaćeno što je postotak uspješnosti od samo 8%. Nakon toga se tri dana lovilo puškom kada je ukupno 110 jedinki sitne divljači bilo metom, ali ovaj je put uhvaćeno 40 jedinki što je postotak uspješnosti od 36%, gotovo 4,5 puta učinkovitije (Šegrt et al., 2008). Što se tiče pozitivnih ekonomskih učinaka sokolarskog turizma, Šegrt et al. (2008) navode primjer iz Škotske gdje je vlasnik lovišta od strane lovaca koji su lovili puškama prosječno generirao 27 do 40 eura za ustrijeljenog tetrijeba, dok su sokolari za istog uhvaćenog tetrijeba generirali i do 65 eura.

Jedan od dobrih primjera korištenja umijeća sokolarenja u službi revitalizacije dvoraca, utvrda i ostalih povijesnih građevina je austrijski dvorac Hohenwerfen u blizini Salzburga. Hohenwerfen, koji je svoj konačni oblik poprimio u 15. stoljeću, predstavlja jedno od najzanimljivijih ostvarenja srednjovjekovne arhitekture u Austriji, kako smjelim konceptualnim rješenjima, tako i impresivnim konstrukcijskim obilježjima (Lečić, Vasilevska, 2018). Danas se u jednom od tornjeva dvorca nalazi prvi austrijski sokolarski muzej koji pruža uvid u višestoljetnu povijest austrijskog sokolarstva, a osim toga u sklopu muzeja se svakodnevno održavaju demonstracijski letovi (Lečić, Vasilevska, 2018). Sokolovi, supovi, orlovi i druge ptice grabljivice nekoliko puta dnevno pokazuju svoje letačke vještine i tako dočaravaju bogatu tradiciju umjetnosti sokolarstva.

Slika 26. Dvorac Hohenwerfen

Izvor: Salzburg castles and palaces, <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.salzburg-burgen.at%2Fen%2Fhohenwerfen->

Šegrt (2022) u svojoj knjizi „Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva“ spominje sudjelovanje na prvom festivalu sokolarstva održanom u Velikoj Britaniji još 2007. godine na kojem je Šegrt pozvan da drži prezentaciju o hrvatskom sokolarstvu i lovu s jastrebovima. Festival se odvijao u neposrednoj blizini srednjovjekovnog dvorca, čiji je vlasnik ustupio teren za održavanje festivala. Na taj su način i festival i dvorac dobili novu dodatnu vrijednost i tako se

automatski diferencirali. Republika Hrvatska možda ne obiluje tolikim brojem dvoraca i utvrda kao ostale veće europske države, no nikako se ne može reći da nema što ponuditi. Trakošćan i Veliki Tabor su vjerojatno dva najpoznatija i najposjećenija hrvatska dvorca u kojima postoje preduvjeti za određene turističke aktivnosti, ali ipak je mnogo veći broj onih manje poznatih dvoraca koji nisu adekvatno valorizirani i koji praktički nemaju nikakvu ponudu aktivnosti i događanja za posjetitelje. Šegrt, gostujući u emisiji Trend radija 16. studenog 2023. godine, ističe svoj stav kako je najbolji način za oživljavanje utvrda na području Karlovačke županije upravo sokolarski turizam (Trend radio, 2023). Napominje da je sadržaj mnogo bitniji od infrastrukturnog uređenja te smatra da bi sokolarstvo u bilo kojoj utvrdi na karlovačkom području privuklo više ljudi nego sva ulaganja u infrastrukturu i materijalnu obnovu. Daje primjer utvrda Dubovac i Bosiljevo gdje „garantira da će ondje sa sokolarskim demonstracijama, prikazima doći deseci, stotine tisuća ljudi godišnje“ (Trend radio, 2023).

Slika 27. Festival sokolarstva u Velikoj Britaniji

Izvor: Šegrt, V. (2022.) *Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva*, 1. izdanje, Karlovac: Hrvatski sokolarski klub.

Trendovi u modernom turizmu govore da turisti danas preferiraju učenje novih vještina, stjecanje iskustava i snažnih doživljaja. Turisti koji biraju intelektualno-aktivan odmor su oni koji svoje slobodno vrijeme žele iskoristiti za stjecanje novih vještina, posjete muzejima, umjetničkim galerijama, mjestima od kulturnog značaja, to su oni koji žele naučiti nešto novo ili proširiti svoje znanje (Mahika, 2011). Motivacijski faktori za putovanje poput želje za

opuštanjem, odmorom, neaktivnošću sada su zamijenjeni željom za otkrivanjem novih mjesta, učenjem, upoznavanjem ljudi, proživljavanjem novih iskustava (Mahika, 2011). Prema tome se može zaključiti da modernim turistima nije dovoljan samo uobičajeni turistički obilazak dvoraca nego im je potrebno ponuditi jedinstven i atraktivan iskustveni doživljaj koji će zadovoljiti njihove turističke potrebe. Još je jedno interesantno istraživanje provedeno 2022. godine kada su se na primjeru dvorca Trakošćan htjeli istražiti stavovi lokalnog stanovništva o ponudi animacijskih programa u samom dvorcu (Ivančić, Mikinac, Čuček, 2022). Tako je 79% svih ispitanika ustvrdilo da su animacijski programi od izrazite važnosti za turističku destinaciju, a čak 80% ispitanika u potpunosti se slaže da se u dvorcu Trakošćan trebaju razvijati novi animacijski programi. Na pitanje za koju vrstu animacijskih programa ispitanici smatraju da bi se trebala uvrstiti u turističku ponudu dvorca dva odgovora s najvišim postotcima bili su enogastronomski sadržaji i aktivnosti na jezeru (Ivančić, Mikinac, Čuček, 2022). Upravo ovakvi rezultati istraživanja daju uvid u potencijalne prednosti uvrštavanja umijeća sokolarenja u turističku ponudu dvoraca i utvrda Hrvatske jer bi se oni time kvalitetnije diversificirali i pozicionirali na turističkom tržištu. Sokolarenje je kao umijeće samo po sebi vrlo atraktivno i vjerojatno bi njegovo uvrštavanje u ponudu dvoraca s vremenom rezultiralo većim brojem posjetitelja, a osim toga bi se posljedično stvorio alat za revitalizaciju manje poznatih dvoraca. Gostujući u emisiji Gost dana na Trend radiju 22. listopada 2019. godine Šegrt iznosi činjenicu da malo koji dvorac ili stari grad u Europi nema sokolarstvo kao sastavni dio svoje ukupne ponude. Za primjer daje austrijski grad Villach u pokrajini Koruška u kojem dvojica njegovih kolega sokolara uzimaju u najam određene utvrde na period od 30 do 50 godina. U razdoblju od 1. travnja do 1. listopada preko 300.000 posjetitelja obišlo je spomenute utvrde (Trend radio, 2019). Sljedeće pitanje u intervjuu ticalo se njegovog viđenja o načinu na koji se treba razvijati sokolarski turizam, o idejama i preporukama te o njegovom mišljenju o tome što se može ponuditi pod sokolarski turizam. Tako Šegrt navodi sljedeće;

„U sokolarskom turizmu možemo ponuditi sokolarski lov koji ima i dodatnu okolišnu korist jer je sitna divljač u najvećem broju slučajeva temelj sokolarstva kao naša izvorna vrsta poljska jarebice ili trčke poznata kao i Vučedolska golubica te bi se povećalo i dodatno unošenje te vrste u lovišta a ona ima i ogromnu okolišnu korist kao reduktor štetnih kukaca, zatim obnova populacije divljeg zeca koji je izrazito atraktivna sokolarska divljač te povećan unos fazanske divljači uz vrhunski ljetni sokolarski lov na prepelice pućpure. Ovaj posljednji oblik sokolarskog turizma sokolarenja na prepelice pućpure sam osobno isprobao i prezentirao prijateljima iz Engleske i spojili smo sokolarski lov ljeti te kupanje

u rijekama kod mene u Karlovcu. Rezultat je bio da se o tome pisao u mnogim prestižnim i uglednim časopisima u Velikoj Britaniji! Treba imati na umu da je u sokolarskom lovu uvijek jako velik broj pokušaja i jako mali broj ulova tako da od 15 puštanja naših sokolarskih ptica recimo na fazana imamo jednog ulovljenog a vi u danu možete u savršenim uvjetima pustiti najviše do četiri puta svoju pticu. Poanta je što mi uživamo u doživljaju leta predatora i plijena gdje plijen ima nemjerljivo veće šanse za bijeg i za to možemo donijeti novac ruralnom kraju u Republici Hrvatskoj. Drugi oblici su sokolarske prezentacije leta i simulacije lova na umjetna vabila koja se sastoje od komada kože koja ima oblik potkove i koje zavežemo komad mesa i na užetu ga vrtimo oko sebe dok ga sokolarska ptica lovi. To oduzima dah svakome tko to vidi! Ideja ima još puno a preporuke su da ljudi koji će se time baviti trebaju imati puno znanja o sokolarstvu i dodatno pročitati desetine knjiga, posjetiti sokolarske centre i naučiti kako se to radi jer predstavljamo UNESCO Nematerijalnu Kulturnu Baštinu Čovječanstva.“ (Šegrt, 2024)

Dakle, Šegrt prvenstveno smatra da se pod sokolarskim turizmom treba ponuditi sokolarski lov, tj. odlazak u lov na sitnu divljač koji bi posljedično rezultirao većim unošenjem tih vrsta u hrvatska lovišta. Smatra da bi se time pozitivno utjecalo na okoliš jer izvorne vrste sitne divljači poput prepelica, jarebica i fazana pomažu u borbi s nametnicima. Šegrt je već osobno isprobao kombinaciju sokolarstva i kupališnog turizma u karlovačkom području te smatra da je ona veoma učinkovita i uspješna. Stavlja naglasak na činjenici da za atraktivnost sokolarskog turizma nije toliko bitno hoće li lov biti uspješan, nego je čar u doživljaju leta ptice grabljivice i plijena koji ima daleko veće šanse za bijeg. Još jedan prijedlog načina implementacije sokolarskog turizma jest prezentacija leta i simulacija lova na umjetna vabila gdje bi se izbliza mogli prikazati atraktivni predatorski nagoni ovih predivnih ptica i njihova sposobnost lova. Što se tiče preporuka za daljnji razvoj sokolarskog turizma, ističe da je bitno da se time bave isključivoiskusni i entuzijastični ljudi kojima je sokolarstvo u krvi te da je za očuvanje ove UNESCO-ove svjetske kulturne nematerijalne baštine potrebno dodatno obrazovanje i konstantno usavršavanje čitanjem stručne literature i obilaskom sokolarskih centara. Naredno pitanje doticalo se tematike veće turističke valorizacije umijeća sokolarenja, tj. htjelo se saznati strahuje li dr. sc. Šegrt od pretjerane komercijalizacije i gubitka izvornosti umijeća. Šegrt odgovara;

„Moj stav je pozitivan u slučaju kada ga rade školovani i obučeni sokolari čije sokolarske ptice realno izgledaju fizički i psihički bolje nego njihovi srodnici u prirodi. Razlog tome je i to što naše sokolarske ptice nisu divlje i ugrožene vrste jer ih uzgajamo više od pola stoljeća u domaćem selektivnom uzgoju

i ostavljane su jedinke koje su realno domestificirane vrste sa namjenom bavljenja i prenošenja tradicije umijeća sokolarenja.“ (Šegrt, 2024)

I u ovom slučaju Šegrt ima poprilično pozitivistički stav zbog činjenice da su ptice koje se koriste u sokolarstvu praktički domestificirane vrste jer se već pola stoljeća uzgajaju umjetno. Ipak, nikako se ne može reći da su ptice grabljivice koje se koriste u sokolarenju domaće životinje, niti ih se može smatrati ljubimcima. Premda domestificirane, to su i dalje esencijalno divlje životinje od kojih se ne može očekivati stopostotna lojalnost i privrženost kao što je to slučaj kod pasa, niti se s njima može igrati, maziti i činiti sve ostalo kao s tipičnim kućnim ljubimcima (Hall, 2017). Ističe da se ptice prvenstveno uzgajaju radi prenošenja tradicije sokolarstva i prema tome trenutno ne postoji opasnost od eventualne komercijalizacije ili zloupotrebe umijeća sokolarenja. Posljednje pitanje odnosilo se na njegovo mišljenje glede glavnih prepreka i ograničenja razvoju sokolarskog turizma u Republici Hrvatskoj, a Šegrt navodi;

„Trenutno ih ne vidim s time da su na prijedlog Hrvatskog sokolarskog kluba upravo u izmjeni i javno savjetovanju Pravilnika o lovu ispred Ministarstva poljoprivrede i Sokolarske iskaznice za lov stranih sokolara u Hrvatskoj koje sada vrijede tri dana i po manjoj cijeni dok je u Pravilniku o sokolarstvu na moj osobni prijedlog razdvojen let sokolarske ptice od lova sokolarske ptice upravo da možete letjeti sokolarsku pticu i za pokaznu sokolarsku demonstraciju. Tu moram naglasiti da za obuku sokolarske ptice od momenta kada je preuzmete od uzgajivača do momenta da bi uopće pokušala loviti, a kamoli uloviti, u prosijeku potrebne tri godine rada. Zaključno, potencijal je ogroman a Republika Hrvatska bi trebala u koordinaciji s nama nekolicinom krenuti u stvaranje konkretnog Akcijskog plana kako iskoristiti ovu hrvatsku UNESCO Nematerijalnu Kulturnu Baštinu Sokolarstva.“ (Šegrt, 2024)

Prema gore navedenom može se zaključiti da Šegrt smatra kako prepreka i ograničenja razvoju sokolarskog turizma trenutačno nema, ali predlaže promjenu određenih zakonskih regulativa. Sve do 2017. godine slobodni let i lov pticom grabljivicom zakonski su bili potpuno izjednačeni i smatrali su se lovom, tj. svaki sokolar koji je koristio pticu u svrhu demonstracijskog leta ili za treniranje automatski bi bio u činu lova. Tako bi sokolar u slučaju da nije imao potrebnu dozvolu za lov bio u prekršaju i prijetila bi mu kazna. Šegrt je kao predsjednik Hrvatskog sokolarskog kluba detaljno objasnio razliku između slobodnog leta i lova sokolarske ptice, a objašnjeni argumenti su konačno prihvaćeni od strane zakonodavca što je uvelike pomoglo novim naraštajima sokolara da kvalitetnije svladavaju osnove

sokolarenja jer sada mogu tijekom učenja za sokolarski ispit samo puštati sokolarsku pticu do polaganja svih potrebnih ispita (Šegrt, 2022). Konačno, Šegrt predlaže suradnju hrvatskih sokolara i Republike Hrvatske na osmišljavanju konkretnog akcijskog plana za valorizaciju umijeća sokolarenja na temelju kojeg bi se ono kvalitetno iskoristilo i vrednovalo.

4.5. Prikaz zamišljene manifestacije „Oko sokolovo“

U narednom će se potpoglavlju nastojati približiti i prezentirati ideja autora ovog diplomskog rada o načinu na koji se umijeće sokolarenja može turistički valorizirati na konkretnom primjeru zamišljene manifestacije. Pritom ide napomena da je ovo samo okvirni plan koji, kada bi se provodio u stvarno djelo, zahtijeva još mnogo dorađivanja i definiranja svih detalja, financija, organizacije i ostalih važnih faktora.

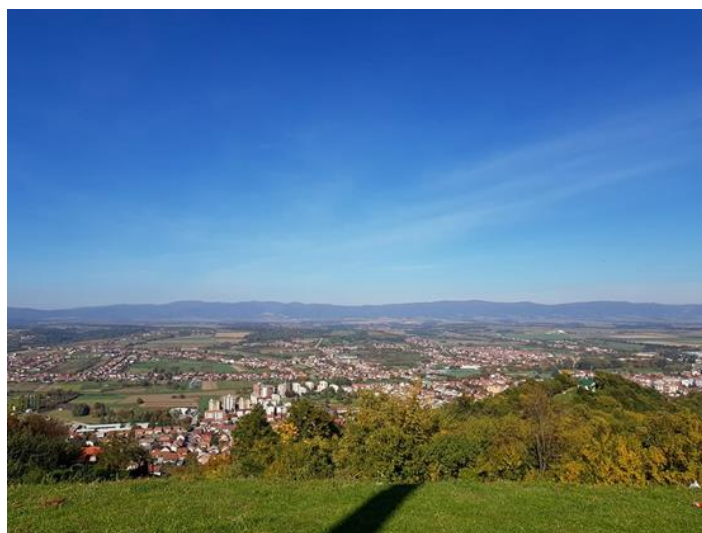
4.5.1. Opis turističkog proizvoda

Svaka turistička destinacija prolazi kroz različite faze percepcije atraktivnosti, a razlog tomu je neprestana pojava novih trendova u svijesti turista i turističkim kretanjima. Zbog sve veće i raznovrsnije ponude na turističkom tržištu turisti su danas mnogo izbirljiviji, neskloniji lojalnosti jednoj destinaciji te žele iskusiti i doživjeti što je više toga moguće (Peters, Weiermair, 2000). Konkurentna atraktivnost turističke destinacije može se postići afirmacijom vlastite kulturne baštine, povezivanjem kulturnog identiteta s turističkom ponudom, različitim događanjima i manifestacijama ili zabavnim programima (Gračan, Rudančić-Lugarić, 2013). Upravo zato ovaj turistički proizvod ima potencijal jasno diferencirati Požegu na mapi turističkih destinacija jer nudi događaj koji u ovom obliku još ne postoji na cjelokupnom prostoru Republike Hrvatske. Kao što se u prethodnim poglavljima spomenulo, naziv kulturno-turističke manifestacije jest „Oko sokolovo“, a naziv je odabran zbog jednostavnosti i prepoznatljivosti u svakodnevnoj jezičnoj upotrebi. Manifestacija je ponajprije namijenjena lovnim turistima te svima onima koji bi ovu manifestaciju mogli smatrati privlačnom, s naglaskom na djecu. Mjesto održavanja manifestacije je grad Požega, a jedna zanimljivost je da se na grbu grada nalazi zlatni orao što bi se moglo koristiti u svrhu promocije ovog događaja. Lokacije na kojima će se manifestacija odvijati su brdo Sokolovac i lovište u blizini naselja Gornji Emovci. Manifestacija bi se organizirala u suradnji s Lovačkim društvom za uzgoj, zaštitu i lov divljači Sveti Hubert Požega i s Hrvatskim sokolarskim klubom. Predviđeno vrijeme odvijanja manifestacije je početkom proljeća, a trajala bi 2 dana. Prvi dan manifestacije održavao bi se na brdu Sokolovac koje je ime dobilo po fra Luki

Ibrišimoviću zvanom Sokol, a on je na tom brdu davne 1689. porazio i protjerao Turke iz ovih krajeva. Program započinje tako što će sokolari demonstrirati letačke vještine svojih ptica, a okupljeni će tomu svjedočiti jer se na brdu pruža predivan pogled na cijelu Požešku kotlinu. Potom slijedi interaktivna prezentacija o povijesti sokolarenja u svijetu i Hrvatskoj te o samim pticama grabljivicama na kojoj će posjetitelji moći isprobati sokolarske rukavice te gdje će moći stupiti u izravan kontakt s pticom, a uz to će se ukomponirati i priča o fra Luki Ibrišimoviću i o tome kako je on zaslužio nadimak Sokol. Poslije prezentacije prisutni će kao memorabiliju na dar dobiti malu sokolarsku kapicu koja se inače stavlja pticama grabljivicama radi neutraliziranja njihovog stresa. Na kraju će oni najhrabriji imati priliku i sami iskušati puštanje i slijetanje ptice grabljivice na vlastitoj ruci. Uz sve to, na brdu će biti štandovi različitih ugostiteljskih objekata i OPG-ova gdje će se posjetitelji moći okrijepiti ili kupiti proizvode lokalnog uzgoja i podrijetla. Prvi dan manifestacije trajat će između 4 i 5 sati. Drugi dan manifestacije zamišljen je kao prikazivanje temeljne funkcije sokolarenja, a to jest lov na divljač. Sokolari i zainteresirani posjetitelji okupit će se u malom selu Gornji Emovci koje administrativno pripada Gradu Požegi, a odabrano je zbog odlične lokacije jer je udaljeno od centra grada samo 4,4 kilometra. Cjelokupni program sastoji se u aktivnom lovu na različite vrste divljači te na promatranju toga procesa, a pri tome jedan od sokolara prisutnima objašnjava pojedinosti i znanstvenih saznanja vezanih uz anatomiju ptica grabljivica i njihove taktike pri lovu te o prednostima lova uz pomoć ptica grabljivica. Svrha manifestacije je da posjetitelji dobiju dojam o veličanstvenosti ovih ptica i tako steknu svijest o važnosti očuvanja umijeća sokolarenja i njegovom daljnjem razvitku.

Slika 28. Pogled s brda Sokolovac

Izvor: TZ Grada Požege, <https://pozega-tz.hr/>

4.5.2. Analiza tehničkih, organizacijskih i financijskih uvjeta potrebnih za realizaciju ideje

Od tehničkih uvjeta koji su potrebni za realizaciju projektne ideje valja postaviti natkriveni šator na brdu Sokolovac u kojem će se prvi dan održavati prezentacija te je potrebno osigurati laptop, projektor i platno. Uz to treba nabaviti barem 30 sokolarskih rukavica i dovoljan broj sokolarskih kapica koje će biti upotrebljavane/darovane tokom i poslije prezentacije. Osim toga, trebaju se nabaviti štandovi za ugostiteljske objekte i OPG-ove. Što se tiče organizacijskih uvjeta, potrebno je ishoditi odgovarajuće dozvole od Grada glede prostora na kojem se održava manifestacija. U suradnji s Lovačkim društvom za uzgoj, zaštitu i lov divljači Sveti Hubert Požega dogovorit će se točna lokacija lovišta u Gornjim Emovcima koja spada pod njihovu domenu. Isto tako će se u dogovoru s Hrvatskih sokolarskim klubom sastaviti i definirati popis izučenih sokolara koji će biti voljni sudjelovati u manifestaciji. Glavnina prihoda dobivat će se od prodaje ulaznica za prezentaciju, od prodaje karata za isprobavanje polijetanja i slijetanja sokolova izravno iz ruke, koje će se radi pojednostavljanja izražavanja nazvati „Sokolbon“ te od prodaje proizvoda sa štandova. Cilj je da se manifestacija financira iz dostupnih potpora u sektoru turizma.

Slika 29. Sokolarska rukavica

Izvor: Pinterest, <https://www.pinterest.com/pin/falconry-glove--327285097898796645/>

4.5.3. Definiranje ciljnog tržišta

Različiti potrošači imaju različite potrebe, želje, preferencije i potrošačke navike što je dovelo do prelaska s masovnog marketinga na takozvani „target“ marketing. On predstavlja

marketing usmjeren na stvaranje proizvoda/doživljaja/iskustva koji će zadovoljiti želje i potrebe ciljnih grupa, a sastoji se od tri koraka; segmentacija, targetiranje i pozicioniranje. Cilj segmentacije jest identificirati određenu homogenu skupinu potrošača i na temelju njihovih specifičnih želja i potreba bazirati ponudu turističkih proizvoda. Potrošači se najčešće segmentiraju prema demografskim, geografskim, bihevioralnim i psihološkim obilježjima (Tsiotsou, Goldsmith, 2012). Nakon faze segmentacije, u fazi targetiranja odlučuje se hoće li se koristiti nediferencirani marketing (ciljna skupina je cijelo tržište), diferencirani marketing (više ciljnih skupina s različitom ponudom za svaku skupinu), koncentrirani marketing (ciljna skupina su jedna ili nekoliko specifičnih niša) te naposljetku mikromarketing (kreiranje ponuda točno određenim pojedincima ili lokacijama). Ciljna skupina kojoj je namijenjen ovaj turistički proizvod su prvenstveno lovni turisti, a potom djeca osnovnoškolske i srednjoškolske uzrasti sa svojim roditeljima. Stoga kulturno-turistička manifestacija „Oko sokolovo“ ima za cilj privući potencijalne turiste motivirane lovom, ali i djecu osnovnoškolske i srednjoškolske dobi kako bi se među mlađim naraštajima stvorio stav o umijeću sokolarenja kao zaštićenoj nematerijalnoj kulturnoj baštini Hrvatske. Promocija će se odvijati u suradnji s Gradom Požegom i s Turističkom zajednicom Grada Požege, putem plakata, radija, društvenih mreža i web stranice.

4.5.4. Prikaz koristi za lokalnu zajednicu

Lokalna zajednica izuzetno je važan dionik kulturnog turizma i kao takvom mu se treba pristupati obzirno te treba oslušivati želje, potrebe i htijenja lokalnog stanovništva pri osmišljavanju proizvoda kulturnog turizma. Turistički proizvod kulturnog turizma koji ne doprinosi boljitku lokalne zajednice kroz stvaranje konkretnih koristi koje će pozitivno utjecati na život lokalnog stanovništva jednostavno ne može biti ostvariv te vrlo vjerojatno propada u samom začetku. Prema Rudan (2012) postoje dvije vrste koristi od kulturnog turizma za lokalnu zajednicu: direktne i indirektne koristi. Indirektne koristi ogledale bi se kroz uređenje infrastrukture, vizualnog identiteta ulica, trgova i fasada i drugih javnih i privatnih prostora. Direktne koristi se odnose na konkretne materijalne beneficije kao što su povećanje zaposlenosti, povećanje potrošnje, pružanje specifične enogastronomske ponude, izrada autohtonih proizvoda i suvenira, demonstracijsko prikazivanje starih zanata i umijeća, izgradnja smještajnih kapaciteta i sl. (Rudan, 2012). Osim toga, kulturni turizam ima moć stimulirati neke pozitivne osobine ponašanja lokalne zajednice, na primjer promicanje samosvijesti, stvaranje osjećaja ponosa, samopouzdanje i solidarnost među lokalnim

stanovništvom (Jelinčić, 2006). Kulturno-turistička manifestacija „Oko sokolovo“ doprinosit će lokalnoj zajednici prvenstveno kroz povećanje brojki turističkih kretanja u tom kraju što će rezultirati većom potrošnjom turista u trgovinama, restoranima i smještajnim objektima. Iz tog se može uvidjeti da će lokalni ugostitelji i trgovci beneficirati zahvaljujući povećanoj potrošnji. Taj trend će dugoročno utjecati na poboljšanje turističke ponude, izgradnju novih smještajnih kapaciteta te pojavljivanje i uključivanje novih sudionika u turističkoj industriji. Osim toga, manifestacija objedinjuje i povezuje predstavljanje zaštićene nematerijalne kulturne baštine RH i slavne povijesti grada Požege što će neminovno stvoriti osjećaj ponosa među lokalnim stanovništvom. Konačno, ova manifestacija diferencirat će Požegu kao turističku destinaciju među ostalom konkurencijom jer slično događanje ne postoji nigdje drugdje na teritoriju RH i tako će Požega imati prepoznatljiv privlačan element.

4.5.5. Ekološka održivost proizvoda

Koncept ekološke održivosti svakim danom ima sve veće značenje u kontekstu turizma, a razlog tomu su povećana turistička potražnja, pritisak na prirodne resurse i društvene zajednice na teritoriju gdje se odvija turizam i aktualne klimatske promjene. Sve je prisutnija svijest turista o navedenim problemima i stoga oni danas više nego ikad prije žele putovati ekološki održivo, odgovorno i prihvatljivo. Kako bi se mogla cjelovito sagledati i definirati ekološka održivost određenog turističkog proizvoda, Weber i Taufer (2016) predlažu 12 kriterija održivosti podijeljenih u 4 glavne skupine: kriteriji menadžmenta, ekonomski kriteriji, sociološki kriteriji te kriteriji okoliša. Kriteriji menadžmenta kažu da se turističkim proizvodom treba upravljati održivo te da postoji aktivna komunikacija i razmjena znanja i informacija sa svim izravnim i neizravnim dionicima turističkog proizvoda. Ekonomski kriteriji označavaju jačanje regionalne ekonomije koja uključuje lokalne proizvođače, posebne pogodnosti za klijente koji zbog originalnosti proizvoda stječu atraktivno iskustvo te ekonomska efikasnost u procesu razvijanja turističkog proizvoda. Sociološki kriteriji odnose se na zadovoljavanje specifičnih želja gostiju, na zadovoljavanje radnih uvjeta zaposlenika te na promociju lokalne kulture kroz njezino očuvanje i jačanje. Posljednji, kriteriji okoliša, upućuju na održivo korištenje energije, ekološki prihvatljivu mobilnost tj. transport te na zaštitu prirode, krajolika i prirodnih izvora kroz konzervaciju i jačanje kulturnih i prirodnih krajolika, održivo gospodarenje otpadom, bioraznolikost, zaštitu voda i ostalo (Weber, Taufer, 2016). Turistički proizvod „Oko sokolovo“ udovoljava dobar dio gore nabrojanih kriterija jer promiče kulturu Požege i višestoljetnu kulturu lova uz pomoć ptica grabljivica, nudi

originalnost i stjecanje jedinstvenog iskustva i ne zahtjeva mnogo materijala koji predstavljaju opasnost za okoliš. Rukavice i kapice koje se poklanjaju izrađeni su od prirodne kože i kao takve ne predstavljaju prijetnju okolišu. Samo sokolarenje je u svojoj biti održivo jer uvijek postoji veća šansa da će lovina uspjeti pobjeći nego što je to slučaj u lovu s vatrenim oružjem, a sukladno tome količina ulovljene divljači znatno je manja što pozitivno utječe na bioraznolikost.

4.5.6. Konačan osvrt na turistički proizvod

Kulturno-turistička manifestacija „Oko sokolovo“ za cilj ima predstavljanje i očuvanje umijeća sokolarenja kao zaštićene nematerijalne kulturne baštine Republike Hrvatske kroz dvodnevni program. Prvi dan bi posjetitelji mogli svjedočiti demonstracijskim letovima ptica te prezentacijom o povijesti sokolarenja i povijesnim činjenicama vezanim uz fra Luku Ibrišimovića Sokola, dok bi se drugi dan organizirao aktivni lov na lovištu u naselju Donji Emovci. Za lokaciju je odabrano brdo Sokolovac zbog više faktora; simboličan naziv brda, njegova povijesna važnost za grad Požegu i predivan pogled na cijelu Požešku kotlinu. Proizvod je prvenstveno namijenjen lovnim turistima, ali i djeci među kojom bi se stvorila svijest o umijeću sokolarenja kao zaštićenoj baštini ove zemlje. Činjenica je da velika većina stanovništva Republike Hrvatske uopće nije upoznata s time da postoji sokolarski pokret i da je navedeno umijeće čak uvršteno pod UNESCO-ov popis zaštićene nematerijalne kulturne baštine. Grad Požega nema velike turističke brojke, ali je uistinu bogata poviješću i kulturnim atrakcijama koje bi mogle biti dodatno valorizirane kroz privlačenje većeg broja turista zainteresiranih ovom manifestacijom. Time bi profitirala i lokalna zajednica jer bi se dugoročno više ulagalo u infrastrukturu, povećala bi se potrošnja te bi se Požega znatno diferencirala na turističkoj karti Hrvatske. Zaključno, valja kontinuirano nadzirati i vrjednovati učinak ove manifestacije kako bi se došlo do novih ideja oko njezinog proširenja i poboljšanja na korist svih aktera koji su izravno ili neizravno povezani s njom.

5. RASPRAVA

U narednom poglavlju iznijet će se rasprava u kojoj će svi prethodni zaključci i informacije biti povezani i razjašnjeni iz objektivnog stajališta. Kao što se moglo vidjeti, povijesna pozadina hrvatskog sokolarstva gotovo je unisona u svim dostupnim izvorima. Tako povijest umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj stoji u neposrednoj svezi s tadašnjim plemstvom i nije moguće ne primijetiti da se sokolarstvo stavlja u kontekst hrvatstva i hrvatske nacionalne svijesti. Sokolarstvo je bila uzvišena i povlaštena aktivnost u doba srednjeg i kasnog vijeka i zato se isticanje povezanosti tog umijeća i hrvatskog plemstva može promatrati kao način na koji sokolari danas temelje i grade svoj identitet. Ističući takve stavove jasno se vidi njihova vizija svoga umijeća i kontekst u kojemu se žele predstaviti i interpretirati sokolarstvo. Međutim, zanimljivo je primijetiti da je tadašnje plemstvo zasigurno odlazilo u lov na jelene i veprove, no današnji lovci ne povezuju toliko svoju lovnu aktivnost s plemićkom povijesnom pozadinom kao što to čine sokolari. Valja napomenuti da je većina povijesnih izvora o hrvatskom sokolarstvu koje danas postoje strukturirana i interpretirana od strane doktora znanosti Viktora Šegrt, predsjednika Hrvatskog sokolarskog kluba, koji je veoma utjecajan u navedenom polju. On je izdvojio određene činjenice iz povijesnog konteksta i prilagodio ih svojem viđenju hrvatskog sokolarstva gdje se može zamijetiti sasvim jasna narativna struktura u prezentiranju ovoga umijeća. Dakle, prethodno iznijete informacije o povijesti i značaju umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj ne znači da se nužno svi sokolari moraju slagati s njima no ipak se pretpostavlja da je veći dio sokolara usuglašen oko temeljnih odrednica i pretpostavki hrvatskog sokolarstva. Također, hrvatsko sokolarstvo gradi svoju priču i na antijugoslavenstvu kada spominju različite zabrane, ograničenja i restrikcije koje su sokolari doživljavali od strane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Šegrt spominje kako je sokolarstvo bilo zabranjivano iz razloga što se povezivalo s nacionalističkim pokretima i što je povezivano s hrvatskim plemstvom te je kao takvo bilo nepogodno za kontekst jugoslavenskog režima. Isto tako navodi da su sokolari ipak potajice nastavljali s provođenjem ove prakse te su na kraju nadjačali i nadživjeli bivšu republiku. Priča o antijugoslavenstvu ide u prilog odricanja od svake povezanosti s bilo čim što je predstavljalo jugoslavensku baštinu, naročito nakon osamostaljenja Republike Hrvatske kada je to postalo popularno, čak i poželjno. Stoga se uviđa da hrvatski sokolari vide sebe kao borce protiv nepravednog režima koji su usprkos svemu ipak opstali i nastavili s prakticiranjem sokolarenja kao višestoljetne tradicije. Iduće važno pitanje koje valja obraditi jest kako

umijeće sokolarenja uopće postaviti kao lovnu aktivnost tj. na temelju dobivenih informacija definirati način na koji prezentirati i objasniti umijeće sokolarenja u kontekstu lovne aktivnosti i potencijalnog turističkog proizvoda. Ranije je spomenuto da je umijeće sokolarenja u svojoj osnovnoj biti aktivno sudjelovanje u lovu na divljač uz pomoć ptica grabljivica te je s ekološkog gledišta „održivo“ u smislu količine uhvaćenog plijena i utjecaja na okoliš. Ono obuhvaća uzgoj, treniranje i lov sa sokolovima, orlovima, jastrebovima, škanjcima, sovama i ostalim pogodnim pticama grabljivicama s kojima sokolar u prirodnom okruženju pokušava uhvatiti plijen. Zanimljivo je primijetiti da se u sokolarstvu naglasak ne stavlja toliko na uspješnost i efikasnost lova, kao što je slučaj u konvencionalnom lovu, nego na sam boravak u prirodi i na povezanosti ptice i sokolara koji zajednički djeluju u činu lova. Nadalje, prisutni su i vrlo jasno određeni baštinski aspekti gdje se ovo umijeće promatra kao živuću ljudsku kulturnu baštinu koja se prenosi s generacije na generaciju. Tokom godina pronađeni su brojni povijesni i arheološki dokazi koji potvrđuju postojanje raznih oblika umijeća sokolarenja kroz različita razdoblja povijesti, od prapovijesti do danas. Ono se danas smatra živućom ljudskom baštinom jer je usprkos svemu opstalo i preživjelo kroz tisućljeća raznolike ljudske povijesti. Literatura povezana s problematikom sokolarstva izričito naglašava važnost i značaj umijeća sokolarenja kao kulturne baštine te gotovo i ne razlikuje sokolarenje kao lovnu aktivnost i kao baštinu. Tako bi se moglo zaključiti da je sokolarenje prikazano istovremeno i kao lovna aktivnost i kao kulturno nasljeđe čovječanstva te se sukladno tome na taj način i promovira tj. prezentira javnosti. Zanimljivo je primijetiti da konvencionalni lov, koji je također tisućljećima prakticiran od strane čovjeka, nema nužno toliko izraženu povezanost s baštinskim sadržajima kao što je to slučaj sa sokolarenjem. On je ipak više prihvaćen kao uobičajena lovna aktivnost, često u svezi s raznodom, te se u svakodnevnom životu neće previše oslanjati na bogatu povijest i kulturno značenje. Još jedna važna pretpostavka u shvaćanju biti umijeća sokolarenja jest odnos sokolara i ptice koji se podosta naglašava. Pravi i istinski sokolar ne može biti osoba koja će tek površno pristupiti vršenju svih zahtjeva koje ovo umijeće iziskuje ili ona koja ne posjeduje iskrenu ljubav i privrženost prema pticama grabljivicama. Sokolar mora biti spreman na mnoga odricanja; vrijeme, novac, zdravstvena zaštita i higijena ptica, izgradnja nastamba i održavanje njene čistoće itd. Isto tako on mora biti zaljubljenik u prirodu i ne smije mu primarni cilj biti težnja za što boljim i većim ulovom nego samo sudjelovanje u lovu. Odnos s pticama grabljivicama od najveće je važnosti za sokolare jer tek kada ovladaju pticom i steknu njeno povjerenje postaju dijelom te prastare lovne aktivnosti. Kao što je prethodno spomenuto, za vrijeme lova

sokolar i njegova ptica kao dva različita subjekta sudjelujući u istoj aktivnosti i s istim ciljem posljedično stvaraju nešto potpuno novo. Greška bi bila zaključiti kako oni postaju jedno, nego naprotiv njihova „simbioza“ naposljetku stvara nešto treće, a što bi se moglo nazvati trećim subjektom. Taj treći subjekt upravo jest samo umijeće sokolarenja. Sam Šegrt, kao vodeća ličnost u hrvatskom sokolarstvu, ističe da ptice grabljivice nisu poput kućnih ljubimaca od kojih se može očekivati privrženost i odanost te da svaka pojedina jedinka zahtijeva maksimalnu posvećenost i prilagođavanje od strane sokolara. Taj međuodnos sokolara i ptica u jednu ruku poprima gotovo magijska obilježja kada biva opisivan od raznih autora u dostupnoj literaturi koja se bavi umijećem sokolarenja. Mogli bi se reći da sokolari grade svoj identitet na temelju povezanosti sa svojim pticama grabljivicama te im je stoga od velike važnosti to predočiti i predstaviti u priču na kojoj će se zasnivati njihovo umijeće. Drugim riječima, poimanje odnosa sokolara i ptica zauzima jedno od najbitnijih stavki u njihovom samoodređivanju i samopercepciji. U svjetlu svega navedenog, valja razmotriti kako se umijeće sokolarenja može i treba postaviti u okviru turističkog proizvoda. Što bi se uopće moglo smatrati pod pojmom sokolarskog turizma? Kako ga definirati i pojasniti jasno i u kratkim crtama? Koji su to oblici sokolarskog turizma, ako ih se tako može nazvati? Najjednostavnije rečeno, sokolarski turizam može se definirati kao sva ona događanja, manifestacije, susreti i festivali kojima je prvenstveni cilj prezentacija i očuvanje umijeća sokolarenja. No taj pojam mora obuhvaćati i sva ona putovanja pojedinaca izvan stalnog mjesta boravka s ciljem sudjelovanja u lovu s pticama grabljivicama te sve posredne i neposredne radnje i efekte koji proizlaze iz njega. Za područje Republike Hrvatske još uvijek se ne može govoriti o prisutnosti jasno posloženog sokolarskog turizma iz razloga što je on u povojima, a već spomenute manifestacije više se mogu promatrati kao plodovi napora pojedinačnih sokolarskih udruga da se sokolari međusobno okupljaju nego kao razvoj određenog oblika sokolarskog turizma. Činjenica jest da sama priroda umijeća onemogućava masovnost i veliku kvantitetu iz razloga što je registriranih sokolara u Republici Hrvatskoj svega dvjestotinjak i zbog samih ptica koje su u jednu ruku još uvijek divlje životinje i kao takve ne podnose gužve i bučna područja. Doduše, Šegrt spominje kako postoji velik interes sokolara iz drugih zemalja Europske Unije i ostatka kontinenta za dolaskom u bogata hrvatska lovišta od kojih su neka među najpogodnijima za ovu vrstu lova. Ističe kako je sa svojim prijateljima iz Velike Britanije, također sokolarskim entuzijastima, već imao prilike kombinirati odlazak u lov s pticama grabljivicama i kupanje u karlovačkim rijekama što je prema njemu rezultiralo vrlo uspješno. Osim toga, napominje ogroman potencijal koji se

skriva u valorizaciji mnogih zapuštenih i zaboravljenih dvoraca na teritoriju Republike Hrvatske kroz implementaciju sokolarskog turizma. Tako bi sokolarske demonstracije, na kojima bi posjetitelji mogli uživo svjedočiti izvanrednim lovnim sposobnostima ptica grabljivica te čak imati priliku i držati ih na rukavici, stvorile novi privlačan element za dodatno vrednovanje dvoraca, utvrda i zamaka. Tu tezu potkrepljuje izjavom da je taj način održavanja sokolarskih skupova i susreta već godinama prisutan u određenim zemljama, od kojih naravno prednjači Ujedinjeno Kraljevstvo. Iako bi se njegova ambicioznost u pogledu sokolarskog turizma po nekim pitanjima mogla osporiti, možda bi ovakav način valorizacije materijalne i nematerijalne kulturne baštine koji se međusobno isprepliću ipak mogao donijeti pozitivne učinke i ishode. Spajanjem srednjovjekovnih dvoraca i ovog drevnog umijeća, uz dobro osmišljeni storytelling, prikladnu kostimografiju i scenu, vrlo vjerojatno bi se dobio atraktivan turistički proizvod, naročito uzme li se u obzir da današnji turistički trendovi i potrebe ističu želju za originalnošću, individualnošću, doživljajima i dubokim iskustvima. Naravno, treba obratiti pozornost na detaljno i dobro razrađivanje planova kojim će se ovakav oblik turizma provoditi s ciljem da se zadovolje svi akteri koliko god je to moguće. Međutim, sokolarski se turizam ne mora povezivati isključivo s dvorcima i Srednjim vijekom nego naprotiv ima mnogo širi spektar potencijala prezentiranja i turističkog vrednovanja. Uz već prethodno spomenut oblik sokolarskog turizma koji se temelji na dvorcima, postoje i potpuno drugačiji primjeri kao npr. sokolarski centri gdje posjetitelji mogu izbliza vidjeti i doživjeti ptice grabljivice ili čak specijalizirane turističke agencije koje nude personalizirana i individualna iskustva sudjelovanja u lovu s pticama grabljivicama. Sokolarski centri izvrsni su za obrazovanje šire javnosti i stvaranje slike o važnosti i značaju umijeća sokolarenja, najčešće imaju organizirana predavanja i prezentacije kojima je cilj pridonijeti razvoju i očuvanju sokolarstva. Velika je prednost mnogih sokolarskih centara i činjenica da vrlo često u sklopu centara postoje i specijalizirane bolnice za liječenje i oporavak svih vrsta ptica grabljivica. No da ne ispadne sve tako ružičasto, ipak su prisutni i pojedini problemi na koje treba posebno pripaziti kada je riječ o sokolarskim centrima. To je prvenstveno prevelik broj posjetitelja koji se može negativno odraziti na ptice, bilo da se razdraže ili da ih se pretjerano dodiruje, fotografira i slično. Sokolarski centri uvijek primarno moraju biti usmjereni na ptice i njihovu dobrobit te se ne smije dogoditi da se zbog cilja što većeg profitiranja ptice podređuju turizmu nego upravo obratno. Još jedan primjer eventualnog sokolarskog turizma jesu specijalizirane turističke agencije koje svojim klijentima pružaju neposredno, individualno iskustvo s pticama grabljivicama. Takve tvrtke najčešće objedinjuju više

aktivnosti kojima se bave pa tako mogu nuditi biološku zaštitu poslovnih i privatnih prostora ili javnih površina koja štiti od štete nastale prisutnošću neželjenih vrsta, zatim iskustvo šetnje prirodom s pticom grabljivicom u slobodnom letu, demonstracija sokolarske tradicije, ekskluzivne ture za pojedince ili vrlo male grupe uz vodstvo iskusnih i ovlaštenih turističkih vodiča itd. Ovakve turističke agencije u Republici Hrvatskoj mogu se nabrojati na prste jedne ruke te još uvijek nisu popularizirane i prepoznate u turističkom pogledu. Za poslovanje s ovim tipom turističke agencije treba imati višegodišnje iskustvo u radu s pticama grabljivicama i stoga ne može tek bilo tko osnovati specijaliziranu turističku agenciju za bavljenje umijećem sokolarenja. Moglo bi se zaključiti da ovaj tip sokolarskog turizma možda omogućuje najdublja iskustva i doživljaje za pojedince i da kao takav s vremenom također može stvoriti jasnu i prepoznatljivu sliku umijeća sokolarenja. No za takvo što potrebni su izučeni sokolari koji su spremni posvetiti se i razvijati navedeni tip sokolarskog turizma. Sokolarske demonstracije, susreti i okupljanja na različitim lovištima kojima je cilj povezivanje sokolara i zajedničko nastojanje u njegovoj valorizaciji isto tako predstavlja jedan od načina provedbe sokolarskog turizma. Organiziranjem takvih događanja pruža se podloga za međusobni kontakt sokolara, za razmjenu iskustava i znanja te za bolje i kvalitetnije prezentiranje umijeća sokolarenja široj javnosti. Na prostoru Republike Hrvatske na godišnjoj se razini odvija nekoliko sličnih sokolarskih susreta, kao što je već ranije spomenuto u radu. Objektivno gledajući, nema ih puno i ne bi se moglo reći da se posjetitelji „otimaju“ za svoje mjesto na tim događanjima, ali ipak je prisutan trend rasta broja sokolarskih susreta u zadnjih deset do dvadeset godina. Uvrštenjem umijeća sokolarenja u Republici Hrvatskoj na UNESCO-ov popis nematerijalne svjetske kulturne baštine stvoreni su preduvjeti za dodatnu valorizaciju i prepoznavanje vrijednosti toga umijeća. Tim se uvrštenjem Hrvatski sokolarski klub, kao čelna organizacija hrvatskog sokolarstva, služi i treba služiti u daljnjim naporima očuvanja sokolarstva u Hrvatskoj, naročito jer UNESCO predstavlja jednu od najznačajnijih i najutjecajnijih svjetskih organizacija u području kulture i kulturne baštine. Što ovo uvrštenje uopće znači za hrvatsko sokolarstvo? Znači da je ono prepoznato i na međunarodnoj razini, gdje je stavljeno uz bok sa mnogo razvijenijim i brojem sokolara jačim zemljama što mu daje jednu potpuno novu razinu. Međunarodno priznanje otvara vrata za bolji marketing i izgradnju priče o hrvatskom umijeću sokolarenja i tako posljedično može pogodovati za eventualni budući razvitak sokolarskog turizma, u kojem god smjeru on krenuo. Ipak, valja biti oprezan jer da bi se uopće moglo govoriti o sokolarskom turizmu u Republici Hrvatskoj potrebne su još godine rada, planiranja, ulaganja, obrazovanja

kadrova i svega ostalog bez čega nekog ozbiljnijeg napretka ne može biti. Hrvatska je kao turistička zemlja sklona masovnom turizmu koji objedinjuje sve ono što u potpunoj suprotnosti s pojmom umijeća sokolarenja. Daleko najveći udio turizma odvija se na jadranskom obalnom i priobalnom prostoru kojega karakterizira krš, stijene i zimzeleno drveće, dok su za sokolarstvo pogodnije široke prostrane ravnice ili listopadne šume sjevernijeg i istočnijeg dijela Hrvatske s mnoštvom plijena koji više odgovara pticama grabljivicama. Ta činjenica može predstavljati problem za turističku valorizaciju umijeća sokolarenja iz nekoliko razloga. Prvi je taj da hrvatski turizam pati od sezonalnosti koja dolazi do izražaja u ljetnim mjesecima, a sve ranije navedene manifestacije i događanja vezana uz sokolarstvo odvijaju se van toga razdoblja, najčešće u jesen ili proljeće. Drugi razlog leži u činjenici da bez turista nema ni govora o turizmu, tj. ne može se očekivati značajniji razvitak sokolarskog turizma ukoliko se on želi provoditi na prostorima sa zanemarivim brojem turističkih dolazaka. Sve u svemu, konačno se može dati zaključak da je umijeće sokolarenja, iz gledišta samih sokolara, živuća nematerijalna kulturna baština koja ima bogatu povijesnu pozadinu te da se sokolari vide kao ponosni čuvari i zaštitnici njegovog očuvanja. Odnos ptice i sokolara također je od velike važnosti u shvaćanju i prezentiranju ovoga umijeća. Što se tiče sokolarskog turizma, on ima više smjerova u kojima bi se mogao razvijati; kroz manifestacije, festivale, sokolarske centre ili privatne turističke agencije. U svojoj biti on ne može postati masovan jer zahtijeva stručno osposobljene sokolare s dugogodišnjim iskustvom kojih nema puno, a i sama priroda ptica grabljivica, koje su uvijek jednim dijelom divlje životinje, ne dopušta previše kontakata i mnogo ljudi oko njih. Usprkos tomu, definitivno ima potencijal za stvaranje novog i jedinstvenog turističkog proizvoda zbog doživljajnog iskustva koje proizlazi iz kontakata s pticom grabljivicom i zbog fakta da je dio UNESCO-ove liste svjetske nematerijalne kulturne baštine, na temelju kojeg se može graditi način njegova predstavljanja i kontekstualiziranja. No, nikada se ne smije dogoditi da se umijeće sokolarenja podlaže turizmu i njegovim potrebama, nego baš naprotiv. Tako bi inače došlo do turistifikacije i dekontekstualizacije samoga umijeća, a i dobrobit ptica bi bila ugrožena.

6. ZAKLJUČAK

S obzirom na sve prethodno iznesene činjenice i zaključke sada se može dati konačan osvrt kojim se ovaj diplomski rad zaključuje. Predmet istraživanja diplomskog rada bio je definirati značaj i važnost umijeća sokolarenja za čovječanstvo s naglaskom na Republiku Hrvatsku te istražiti mogućnosti turističke valorizacije umijeća sokolarenja kako bi se ono sačuvalo i dodatno vrjednovalo, a ciljevi istraživanja su bili utvrditi značaj umijeća sokolarenja za čovječanstvo, definirati značajke odnosa sokolara i ptice grabljivice, istražiti mogućnosti i ograničenja turističke valorizacije umijeća sokolarenja na prostoru RH te ukazati na primjere dobre prakse u segmentu turističke valorizacije ovog umijeća. Temeljna istraživačka pitanja na kojima se temeljio diplomski rad bila su: koji je značaj i važnost umijeća sokolarenja kao kulturne baštine čovječanstva? Koje su mogućnosti i ograničenja za turističku valorizaciju umijeća sokolarenja na području RH? Tako se pokazalo da je umijeće sokolarenja, prema određenim izvorima, staro kao i najranije ljudske civilizacije i da se uspješno održati kroz naredna tisućljeća povijesti sve do današnjeg dana. To je prepoznao UNESCO i 2010. godine uvrstio je umijeće sokolarenja na popis svjetske kulturne nematerijalne baštine. Ono ima vrijednost za čovječanstvo jer prenosi određena umijeća i tehnike baratanja pticom koji se gotovo i nisu mijenjali tokom povijesti. Umijeće sokolarenja jedan je fenomen u kojemu sokolar i njegova ptica grabljivica zajedničkim snagama sudjeluju u lovu na određenu divljač, a taj cjelokupan proces zahtijeva mnogo vremena, volje i znanja, ali najviše ljubavi prema samom umijeću. Međusoban odnos ptice i sokolara također je od velike važnosti u cijeloj priči o sokolarenju jer na temelju tog odnosa sokolari određuju svoj „identitet“. Što se tiče turističke valorizacije umijeća sokolarenja, u radu su dani primjeri dobre prakse, osmišljena je jedna imaginarna manifestacija kojom bi se turistički vrednovalo sokolarstvo te su dani prijedlozi na koje bi se sve načine ono moglo valorizirati. Nekoliko je načina na koje se sokolarstvo može povezati s turizmom; u sokolarskim centrima gdje se održavaju radionice i prezentacije s pticama grabljivicama, sokolarska događanja i manifestacije na kojima se okupljaju sokolari iz različitih dijelova zemlje i sudjeluju u lovu ili kroz specijalizirane turističke agencije koje nude personalizirana iskustva lova s pticama grabljivicama. Za područje Republike Hrvatske još nema govora o nekakvoj ozbiljnijoj turističkoj valorizaciji umijeća sokolarenja iz razloga što je izučenih sokolara malo, a samo umijeće još uvijek neprepoznato. Na temelju intervjua s dr. sc. Viktorom Šegrtom, predsjednikom Hrvatskog sokolarskog kluba, jasno se vidi da on izrazito pozitivistički gleda na budućnost sokolarstva u

kontekstu turizma i da u RH ima mnogo potencijala, što zbog lokacije, raznolike i brojne divljači, odličnih terena, što zbog neiskorištenih dvoraca i utvrda kojima je za revitalizaciju potreban određeni sadržaj kojim bi ponovno „oživjeli“. Dakle, kao konačan osvrt na ovaj diplomski rad zaključuje se da je umijeće sokolarenja kao živuća ljudska baština s bogatom i raznovrsnom povijesti pogodna za turističku valorizaciju i zbog kulturnog nasljeđa i zbog svoje atraktivnosti jer u pojedinim varijantama omogućuje neposredan kontakt s pticom. Pritom treba uzeti u obzir sva ograničenja, među kojima su malen broj sokolara, nepostojanje plana i programa razvoja sokolarskog turizma i priroda ptica grabljivica koja ne dopušta prevelike doticaje i ne podnosi buku i gužve. Ipak, usprkos tomu, sokolarstvo bi turizam moglo koristiti kao izvrstan kanal za veće prepoznavanje i valoriziranje umijeća sokolarenja od strane šire javnosti čime bi se ono posljedično i očuvalo te nastavilo prenositi na sljedeće generacije.

SAŽETAK

Već tisućama godina u mnogim krajevima svijeta postoji tradicija sokolarstva, tj. korištenja sokolova u svrhu lova na divljač. Prema Blaineu (2002) sokolarenje jest umijeće korištenja ptica grabljivica u službi čovjeka, a Žižanović (2004) ističe da je riječ o „lovu s pomoću sokolova i srodnih ptica grabljivica i vježbanju tih ptica za lov“. Povijest umijeća sokolarenja stara je gotovo kao povijest najranijih razvijenih civilizacija. Važnost ovog umijeća prepoznao je i UNESCO te je 2010. godine uvršteno na popis svjetske nematerijalne kulturne baštine više zemalja (UAE, Belgija, Češka, Francuska, Južna Koreja, Mongolija, Maroko, Katar, Saudijska Arabija, Sirija i Španjolska), a 2012. godine priključile su se Austrija i Mađarska. Moglo bi se ustvrditi kako kulturni značaj umijeća sokolarenja počiva na tisućljetnoj prisutnosti tokom povijesti čovječanstva i na njegovom multinacionalnom karakteru. UNESCO sokolarstvo koristi kao primjer dobre prakse na području međunarodne suradnje koja je, iako raširena po kulturološki vrlo različitim zemljama, opet konkretna manifestacija žive sokolarske tradicije. Turističke manifestacije u čijem je fokusu umijeće sokolarenja počele su se razvijati početkom 21. stoljeća s ciljem očuvanja, veće promocije i širenja svijesti javnosti o značaju ovoga umijeća. Zaključno, turističko vrednovanje umijeća sokolarenja ima svojih pozitivnih i negativnih strana. Pozitivni aspekti ogledaju se u promociji i zaštiti umijeća, upoznavanju šire javnosti s ovim tradicijskim umijećem te ekonomskim i drugim koristima koji bi proizašli kao rezultat. Negativni aspekti odnose se na komodifikaciju i dekontekstualizaciju umijeća gdje ono gubi svoj izvorni značaj, iskorištavanje i eventualno zlostavljanje ptica grabljivica te otuđivanje od istinskih nositelja ove kulturne baštine. Republika Hrvatska ima velik potencijal za dodatan razvoj lovnog turizma i ostalih sličnih niša. S obzirom da je sokolarstvo jedan od segmenata koji pripadaju u domenu lovnog turizma treba sagledati kakve se sve mogućnosti turističke valorizacije umijeća sokolarenja mogu realizirati.

Ključne riječi: umijeće, sokolarenje, kulturna baština, kulturni turizam, lovni turizam, kulturni identitet, nematerijalna kulturna baština, turistička valorizacija

SUMMARY

The art of falconry and the possibility of its touristic valorization

For thousands of years, there has been a tradition of falconry in many parts of the world, i.e. using falcons for the purpose of hunting game. According to Blaine (2002), falconry is the art of using birds of prey in the service of man, and Žižanović (2004) points out that it is about "hunting with the help of falcons and related birds of prey and training these birds for hunting". The history of the art of falconry is almost as old as the history of the earliest developed civilizations. The importance of this art was recognized by UNESCO and in 2010 it was included in the list of world intangible cultural heritage of several countries (UAE, Belgium, Czech Republic, France, South Korea, Mongolia, Morocco, Qatar, Saudi Arabia, Syria and Spain), and in 2012 Austria and Hungary joined. It could be argued that the cultural significance of the art of falconry rests on its millennial presence throughout the history of mankind and on its multinational character. UNESCO uses falconry as an example of good practice in the field of international cooperation, which, although spread over culturally very different countries, is again a concrete manifestation of a living falconry tradition. Tourist events focusing on the art of falconry began to develop at the beginning of the 21st century with the aim of preserving, promoting and spreading public awareness of the importance of this art. In conclusion, tourist evaluation of the art of falconry has its positive and negative sides. The positive aspects are reflected in the promotion and protection of the art, familiarizing the general public with this traditional art, and the economic and other benefits that would arise as a result. The negative aspects refer to the commodification and decontextualization of art where it loses its original significance, the exploitation and possible abuse of birds of prey, and alienation from the true bearers of this cultural heritage. The Republic of Croatia has great potential for further development of hunting tourism and other similar niches. Given that falconry is one of the segments that belong to the domain of hunting tourism, it is necessary to look at all the possibilities of touristic valorization of the art of falconry that can be realized.

Keywords: art, falconry, cultural heritage, cultural tourism, hunting tourism, cultural identity, intangible cultural heritage, tourism valorization

LITERATURA

ZNANSTVENO-STRUČNE KNJIGE

1. Šegrt, V. (2006.) *Osnove sokolarenja*, 1. izdanje, Karlovac: Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić“ Karlovac.
2. Kenward, E. R. (2009.) „Conservation Values from Falconry“, u: Dickson, B., Hutton, J., Adams, W. M. (ur.) *Recreational Hunting, Conservation and Rural Livelihoods: Science and Practice*, Chicester: Blackwell Publishing, str. 181-194.
3. Košir, V. (2021.) *Sokolarstvo i ptice grabljivice - Likovni prikazi u Hrvatskoj*, 1. izdanje, Zagreb: In.Tri d.o.o.
4. White, W. C. (1939.) *Tomb Tile Pictures of Ancient China*, 1. izdanje, Toronto: University of Toronto Press.
5. Oggins, R. S. (2004.) *The Kings and Their Hawks: Falconry in Medieval England*, 1. izdanje, London: Yale University Press.
6. Blaine, G. (2002.) *Falconry*, 2. izdanje, Machynlleth: Coch-y-Bonddu Books.
7. Vidović, M. (2007.) *Lov u hrvatskoj Dalmaciji od prapovijesti do 21. stoljeća*, 1. izdanje, Split: Matica hrvatska.
8. Žižanović, M. (2004.) „Sokolarstvo“, u: Mustapić, Z. (ur.) *Lovstvo*, Zagreb: Hrvatski lovački savez, str. 447-452.
9. Aikawa-Faure, N. (2009.) „From the Proclamation of Masterpieces to the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“, u: Smith L., Akagawa N. (ur.) *Intangible Heritage*, Abingdon: Routledge, str. 14-45.

10. Lixinski, L. (2013.) *Intangible Cultural Heritage in International Law*, 1. izdanje, Oxford: Oxford University Press.
11. Kearney, A. (2009.) „Intangible cultural heritage: Global awareness and local interest“, u: Smith, L., Akagawa N. (ur.) *Intangible Heritage*, Abingdon: Routledge, str. 209-227.
12. Dryden, G., Craig-Smith, S. G., Arcodia, C. (2007.) *Safari Hunting of Australian Wild Exotic Game – Extension. Establishment of a Peak Body for the Industry*, 1. izdanje, Canberra: Rural Industries Research and Development Corporation.
13. Kenward, R. E., Gage, M. J. G. (2008.) „Opportunities in falconry for conservation through sustainable use“, u: Sielicki, J., Mizera T. (ur.) *Peregrine Falcon Populations – status and perspectives in the 21st Century*, Varšava: Turul, str. 183-206.
14. Matilainen, A. (2010.) „Introduction“, u: A. Matilainen, Keskinarkaus S. (ur.) *The economic role of hunting tourism—examples from Northern areas*, Helsinki: Ruralia Institute, str. 5-9.
15. Bauer, J., Herr, A. (2004.) „Hunting and Fishing Tourism“, u: Higginbottom, K. (ur.) *Wildlife Tourism - Impacts, Management and Planning*, Gold Coast: Common Ground Publishing Pty Ltd, str. 57-81.
16. Šegrt, V. (2022.) *Četvrt stoljeća hrvatskog sokolarstva*, 1. izdanje, Karlovac: Hrvatski sokolarski klub.
17. Hall, T. (2017.) *Falconry Basics: A Handbook for Beginners*, 2. izdanje, New York: Abrams.
18. Bolton, M. (1997.) „Birds of prey and modern falconry“, u: Bolton, M. (ur.) *Conservation and the Use of Wildlife Resources*, Dordrecht: Springer, str. 153-170.
19. Macdonald, H. (2016.) *Falcon*, 2. izdanje, London: Reaktion Books.

20. Sudarić, T., Zmaić, K., Petrac, M., Bošković, I., Vukšić, N., Kranjac, D., Florijančić, T. (2022.) „Multifunctional aspect of Hunting Tourism – the case of Croatia“, u: Machrafi, M., Uckar, D., Susak, T. (ur.) *Economic and Social Development - 79th International Scientific Conference on Economic and Social Development - Book of Proceedings*, Rabat: Varaždin Development and Entrepreneurship Agency, str. 170-176.
21. Tsiotsou, H. R., Goldsmith, E. R. (2012.) „Target Marketing and Its Application to Tourism“, u: Tsiotsou, H. R., Goldsmith E. R. (ur.) *Strategic Marketing in Tourism Services*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, str. 3-17.
22. Gunnarsdotter, Y. (2006.) „Hunting Tourism as Ecotourism: Conflicts and Opportunities“, u: Gössling, S., Hultman, J. (ur.) *Ecotourism in Scandinavia: Lessons in Theory and Practice*, Wallingford: CABI, str. 178-192.

ZNANSTVENO-STRUČNI RADOVI

1. Epstein, H. J. (1943.). „The Origin and Earliest History of Falconry“, *Isis*, sv. 10 (2), 497–509.
2. Soma, T. (2013.) „Ethnoarchaeology of Ancient Falconry in East Asia“, *The Asian Conference on Cultural Studies 2013*, 81-95.
3. Šamukić, M. (2017.) „Povijest sokolarenja, zakonski status, najčešće korištene ptice i oprema u Republici Hrvatskoj“, prvostupnički rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek.
4. Harpole, T. (2005.) „Falling with the Falcon“, *Air & Space/Smithsonian*, sv. 19 (6), 87-94.
5. Schroer, S. A. (2014.) „On the Wing: Exploring Human-Bird Relationships in Falconry Practice“, doktorski rad, University of Aberdeen, Aberdeen.
6. Ćurčić, V. (1937.) „Lov sa sokolom u Bosni i Hercegovini“, *Napredak*, sv. 27 (1), 81-100.

7. Begović, B. (1971.) „Lov pomoću sokola i sokolarstvo u prošlosti Bosne i Hercegovine“, *Narodni šumar*, sv. 25 (7-8), 205-215.
8. Wakefield, S. (2012.) „Falconry as heritage in the United Arab Emirates“, *World Archaeology*, sv. 44 (2), 280-290.
9. Bolat, A. (2016.) „The Kazakh Minority in Mongolia: Falconry as a Symbol of Kazakh Identity“, *Senri Ethnological Studies*, sv. 93 (1), 107-125.
10. Vecco, M. (2010.) „A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible“, *Journal of Cultural Heritage*, sv. 11 (3), 321–324.
11. Lenzerini, F. (2011.) „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples“, *European Journal of International Law*, sv. 22 (1), 101–120.
12. Del Barrio, M. J., Devesa, M., Herrero, L. C. (2012.) „Evaluating intangible cultural heritage: The case of cultural festivals“, *City, Culture and Society*, sv. 3 (4), 235–244.
13. Lázaro Ortiz, S., Jiménez de Madariaga, C. (2021.) „The UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: a critical analysis“, *International Journal of Cultural Policy*, sv. 28 (3), 327-341.
14. Grenet, S. (2018.) „Heritage of display: interculturality and cultural diplomacy in the 2010 UNESCO falconry file“, *International Journal of Heritage Studies*, sv. 25 (6), 553-564.
15. Janse, H. (2023.) „UNESCO’s Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and the ‘goodness criteria’“, *International Journal of Intangible Heritage*, sv. 18 (1), 15-31.
16. Dajczak, W., Gwiazdowicz, D. J., Matulewska, A., Szafranski, W. (2021.) „Should Hunting as a Cultural Heritage Be Protected?“, *International Journal for the Semiotics of Law*, sv. 34 (3), 803-838.

17. Tonkovac, M. (2012.) „Razvoj lovnog turizma u Osječko-baranjskoj županiji“, diplomski rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.
18. Soma, T., Sukhee, B. (2014.) „Altai Kazakh falconry as ‘heritage tourism’: the Golden Eagle Festivals of Western Mongolia“, *International Journal of Intangible Heritage*, sv. 9 (1), 135-147.
19. Ladika, A. (2021.) „Distribucija i populacijska dinamika divljači od 1955. do 2019. godine u Hrvatskoj“, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
20. Ozimec, S., Florijančić, T., Kurtović, M., Čurović, M., Gačić, D., Bošković, I. (2016.) „Habitat Conditions for Wildlife Management in the Dinaric Regions of Croatia and Montenegro“, *Agriculture & Forestry*, sv. 62 (4), 147-152.
21. Šegrt, V., Kenward, R., Grubešić, M., Silić, P. (2008.) „A comparison of falconry and hunting with guns with respect to the distribution of local game“, *Wildlife Biology*, sv. 14 (1), 125–128.
22. Lečić, N., Vasilevska, LJ. (2018.) „Adaptive reuse in the function of cultural heritage revitalization“, *Conference: Built heritage management and presentation*, 1-13.
23. Mahika, E. C. (2011.) „Current trends in tourist motivation“, *Cactus Tourism Journal*, sv. 2 (2), 15-24.
24. Ivančić, I., Mikinac, K., Čuček, M. (2022.) „Enogastronomski animacijski programi dvorca Trakošćan - model unapređenja turističke ponude Varaždina“, u: Hirnig, S. (ur.) *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, Rijeka: Veleučilište u Rijeci, 185-199.
25. Knight, K. (2020.) „Falcons’ vision up to speed for fast lifestyle“, *Journal of Experimental Biology*, sv. 223 (1), 1.
26. Potier, S., Lieuvin, M., Pfaff, M., Kelber, A. (2020.) „How fast can raptors see?“, *Journal of Experimental Biology*, sv. 223 (1), 1-7.

27. Amador Kane, S., Zamani, M. (2014.) „Falcons pursue prey using visual motion cues: new perspectives from animal-borne cameras“, *Journal of Experimental Biology*, sv. 217 (2), 225-234.
28. Tucker, V. A. (2000.) „The Deep Fovea, Sideways Vision and Spiral Flight Paths in Raptors“, *Journal of Experimental Biology*, sv. 203 (24), 3745-3754.
29. Tolušić, Z., Jumić, V., Florijančić, T. (2020.) „Financijski učinci lovnog turizma u istočnoj Hrvatskoj“, u: Mioč, B., Širić, I. (ur.) *55th Croatian & 15th International Symposium on Agriculture*, Zagreb: Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 358-361.
30. Peters, M., Weiermair, K. (2000.) „Attracted Tourists: How to satisfy today's fickle tourist clientele?“, *Journal of Tourism Studies*, sv. 11 (1): 22-29.
31. Gračan, D., Rudančić-Lugarić, A. (2013.) „Konkurentnost turističke destinacije – studija slučaja (case study) Riječki karneval“, *Ekonomski vjesnik*, sv. 26 (1): 271-282.
32. Rudan, E. (2012.) „Uloga lokalnog stanovništva u razvoju turizma destinacije“, *Tranzicija*, sv. 14 (29): 58-67.
33. Jelinčić, D. A. (2006.) „Turizam vs. Identitet: globalizacija i tradicija“, *Etnološka istraživanja*, sv. 11: 161-183.
34. Weber, F., Taufer, B. (2016.) „Assessing the Sustainability of Tourism Products – As simple as it gets“, *International Journal of Sustainable Development and Planning*, sv. 11 (3): 325-333.
35. Tickle, L., von Essen, E. (2020.) „The seven sins of hunting tourism“, *Annals of Tourism Research*, sv. 84: 1-10.

36. McKenzie, C. (2000.) „The British Big-Game Hunting Tradition, Masculinity and Fraternalism with Particular Reference to the ‘The Shikar Club‘“, *The Sports Historian*, sv. 20 (1): 70-96.
37. Caro, T. M., Young, C. R., Cauldwell, A. E., Brown, D. D. E. (2009.) „Animal breeding systems and big game hunting: Models and application“, *Biological Conservation*, sv. 142 (2): 909-929.
38. Gračan, D., Barkidija Sotošek, M., Volf, I. (2023) „Lovni turizam kao pokretač razvoja ruralnih područja“, u: Jurakić, M., Barišić, P., Požega, Ž., Penezić, N., Koščak, M. (ur.) *Zbornik radova – 3. međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma „Edukacija kao ključni faktor održivog i odgovornog razvoja ruralnog područja“*, Čakovec: Vimal Akademija, 136-153.
39. Kranjčević, J. (2017.) „The relation between sport and tourism at the beginning of tourism development - the case of Croatia“, *European Journal of Tourism Research*, sv. 16: 19-31.
40. McClure, S. B., Podrug, E., Jović, J., Monroe, S., Radde, H. D., Triozzi, N., Welker, M. H., Zavodny, E. (2022.) „The Zooarchaeology of Neolithic farmers: Herding and hunting on the Dalmatian coast of Croatia“, *Quaternary International*, sv. 634: 27-37.
41. Vučevac-Bajt, V., Alegro, A., Žvorc, Z. (1996.) „Razvoj hrvatskog zakonodavstva o lovu“, *Stočarstvo: Časopis za unapređenje stočarstva*, sv. 50 (3): 219-225.
42. Kolar-Dimitrijević, M., Wagner, E. (2009.) „Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Dalmaciji“, *Ekonomska i ekohistorija*, sv. 5 (1): 44-58.
43. Milojica, V., Drpić, D., Nakovski, D. (2014.) „Developing hunting tourism – A new perspective of achieving competitiveness of rural Croatia“, u: Mašek Tonković, A. (ur.) *3. Međunarodni znanstveni simpozij Gospodarstvo istočne Hrvatske - vizija i razvoj*, Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku, 107-124.

44. Ružić, D., Banožić, M., Tolušić, Z. (2016.) „Hunting tourism in Croatia - Possibilities and restrictions - case study Vukovar-Srijem county“, u: Bacher, U., Barković, D., Dernoscheg, K. H., Lamza-Maronić, M., Matić, B., Pap, N., Runzheimer, B. (ur.) *Interdisciplinary Management Research XII*, Opatija: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hochschule Pforzheim University, 349-363.

45. Kereži, V. (2013.) „Meanings of hunting in Gorski kotar, Croatia“, doktorski rad, Memorial University of Newfoundland, St. John's.

46. Đurašin, D. (2018.) „Pregled stanja lovnog turizma na krupnu divljač u Republici Hrvatskoj“, diplomski rad, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

47. Matilainen, A., Keskinarkaus, S., Törmä, H. (2016.) „The Economic Significance of Hunting Tourism in East Lapland, Finland“, *Human Dimensions of Wildlife*, sv. 21 (3): 203-222.

INTERNETSKI IZVORI

1. *A History of Falconry* (2018.), International Association for Falconry, <https://iaf.org/a-history-of-falconry/> (stranica posjećena: 21. studenog 2023.)

2. *Falling with the falcon* (2005.), Smithsonian Magazine, <https://www.smithsonianmag.com/air-space-magazine/falling-with-the-falcon-7491768/> (stranica posjećena: 21. studenog 2023.)

3. *Domaći sokolari pod okriljem UNESCO-a: Sokolarstvo je beskrajno odano prirodi* (2022.), Novi list, https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/domaci-sokolari-pod-okriljem-unesco-a-sokolarstvo-je-beskrajno-odano-prirodi/?meta_refresh=true, (stranica posjećena: 21. studenog 2023.)

4. *Falconry, a living human heritage* (2019.), UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/RL/falconry-a-living-human-heritage-01708> (stranica posjećena: 21. studenog 2023.)

5. *Hands-on wildlife, raptor experience* (2023.), Sky Falconry, <https://skyfalconry.com/> (stranica posjećena: 21. studenoga 2023.)
6. *Falconry experience Locarno* (2023.), Falconeria Locarno, <https://www.myswitzerland.com/en/experiences/falconry/> (stranica posjećena: 21. studenoga 2023.)
7. *Sokolarski centar Dubrava* (2012.), <http://www.sokolarskicentar.com/> (stranica posjećena: 21. studenoga 2023.)
8. *Hrvatsko sokolarstvo - aktivnih 25 godina* (2021.), Portal Ribolov, <https://ribolov.com/2021/01/29/hrvatsko-sokolarstvo-25-aktivnih-godina/> (stranica posjećena: 22. studenoga 2023.)
9. *Sokolarenje zbližava ljude, uči o suživotu i ravnoteži u prirodi* (2021.), Lokalni.hr, <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/sokolarenje-zblizava-ljude-uci-o-suzivotu-i-ravnotezi-u-prirodi-24732> (stranica posjećena: 22. studenoga 2023.)
10. *Četrnaesti put za redom okupili se hrvatski sokolari u Hodošanu* (2023.), Međimurski.hr, <https://medjimurski.hr/cetrnaesti-put-za-redom-okupili-se-hrvatski-sokolari-u-hodosanu/> (stranica posjećena: 22. studenoga 2023.)
11. *Gost dana by Eva Zadro - Čovjek koji živi sokolarstvo* (2023.), Trend radio, <https://www.youtube.com/watch?v=gfUplAcLbNw> (stranica posjećena: 16. siječnja 2024.)
12. *Gost dana - Viktor Šegrt* (2019.), Trend radio, <https://www.youtube.com/watch?v=g2a26Gx9LKY&t=1018s> (stranica posjećena: 17. siječnja 2024.)
13. *Hunting Tourism Contributes \$426 Million to African Economy* (2016.), Southwick Associates, <https://firstforwildlife.wordpress.com/2016/06/16/hunting-tourism-contributes-426-million-to-african-economy/> (stranica posjećena: 27. ožujka 2024.)

14. *Hunting: Ireland Ahead Of The Pack* (2019.), Statista, <https://www.statista.com/chart/19732/number-of-hunters-per-1000-inhabitants/> (stranica posjećena: 27. ožujka 2024.)

15. *Top hunting destinations around the world*, (2023.), Avula Safaris, <https://avulasafaris.com/top-hunting-destinations-around-the-world/> (stranica posjećena: 27. ožujka 2024.)

16. *Lovni turizam u Hrvatskoj* (2012.), Lovac.info, <https://www.lovac.info/lov-divljac-hrvatska/lovni-turizam-hrvatska-hunting-tourism-croatia/2038-lovni-turizam-u-hrvatskoj.html> (stranica posjećena: 28. ožujka 2024.)

17. *Lovstvo u 2021.* (2021.), Državni zavod za statistiku, <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29398> (stranica posjećena: 28. ožujka 2024.)

ZAKONI

1. Zakon o lovu (1994.) *Narodne novine*, br. 10, 28. siječnja 1994.

2. Zakon o lovstvu (2005.) *Narodne novine*, br. 140, 17. studenog 2005.

3. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o lovstvu (2009.) *Narodne novine*, br. 75, 19. lipnja 2009.

4. Zakon o lovstvu (2018.) *Narodne novine*, br. 99, 31. listopada 2018.

5. Pravilnik o sokolarstvu (2019.) *Narodne novine*, br. 47, 29. travnja 2019.

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Sokolar Vitold Košir	4
Slika 2. Asirski reljef	6
Slika 3. Olovna pločica iz Perzije	8
Slika 4. Tri kategorije ptica grabljivica	10
Slika 5. Jastreb kokošar	11
Slika 6. Kobac ptičar	11
Slika 7. Škanjac mišar	12
Slika 8. Harrisov jastreb	13
Slika 9. Hari Herak s uhvaćenom srnom	13
Slika 10. Sivi sokol.....	14
Slika 11. Kraški sokol.....	15
Slika 12. Skica japodskog prstena.....	19
Slika 13. Neandertalska ogrlica.....	20
Slika 14. Stećak kod Konavala.....	20
Slika 15. Hrvojev misal	21
Slika 16. Sokolarski centar Dubrava	22
Slika 17. Mongolski Kazasi u tradicionalnom lovu orlovima	26
Slika 18. Prednja strana iskaznice	33
Slika 19. Stražnja strana iskaznice	33
Slika 20. Google pretraživanja vezana uz turizam	39
Slika 21. Najposjećenije destinacije za američke lovce	40
Slika 22. Golden Eagle Festival	45
Slika 23. Falconeria Locarno	46
Slika 24. Program "FALCRO 2006"	47
Slika 25. "SokolarKa" 2017.....	48
Slika 26. Dvorac Hohenwerfen	52
Slika 27. Festival sokolarstva u Velikoj Britaniji	53
Slika 28. Pogled s brda Sokolovac	58
Slika 29. Sokolarska rukavica.....	59

POPIS TABLICA

Tablica 1. Odstrel divljači u 2021. godini	41
--	----

ŽIVOTOPIS

europass

Ivan Del Vechio

Državljanstvo: hrvatsko Datum rođenja: 14/07/1999 Spol: Muško

Telefonski broj: (+385) 993330590 E-adresa: delvechio.ivan@gmail.com

Kućna: Eugena Kvaternika 1, 34000 Požega (Hrvatska)

OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE

Ekonomski tehničar

Ekonomska škola Požega [07/09/2014 – 21/05/2018]

Adresa: Osječka 33, 34000 Požega (Hrvatska) | Internetska stranica: <http://ss-ekonomska-pozega.skole.hr/>

Prvostupnik kulture i turizma

Sveučilište u Zadru [01/10/2018 – 24/09/2021]

Adresa: Ulica Mihovića Pavlinovića 1, 23000 Zadar (Hrvatska) | Internetska stranica: <https://www.unizd.hr/>

Diplomski studij Kulturna i prirodna baština u turizmu

Sveučilište u Zadru [08/10/2021 – Trenutačno]

Adresa: Ulica Mihovića Pavlinovića 1, 23000 Zadar | Internetska stranica: <https://www.unizd.hr/>

RADNO ISKUSTVO

Priprema i posluživanje hrane u ugostiteljskom objektu

Pizzara d.o.o. [07/2021 – 08/2021]

Mjesto: Zadar | Zemlja: Hrvatska

Priprema pizza, sendviča i ostalih sličnih jela, posluživanje gostiju i vođenje evidencije o stanju blagajne.

Rad u poslovima zbrinjavanja biootpada i jestivih ulja

Ciklon d.o.o. [07/2022 – 08/2022]

Mjesto: Zadar | Zemlja: Hrvatska

Obilaženje restorana po Zadarskoj županiji te skupljanje biootpada i jestivih ulja koje se kasnije prerađuje u biodizel.

Inventura sveučilišnih izdanja

Sveučilište u Zadru [03/2023 – 05/2023]

Mjesto: Zadar | Zemlja: Hrvatska

Popisivanje sveučilišnih izdanja, vođenje evidencije o količini različitih naslova, dostavljanje studentskog časopisa srednjim i osnovnim školama na području Zadra

JEZIČNE VJEŠTINE

Materinski jezik/jezici: hrvatski

Drugi jezici:

engleski

SLUŠANJE C1 ČITANJE C1 PISANJE C1

GOVORNA PRODUKCIJA C1 GOVORNA INTERAKCIJA C1

talijanski

SLUŠANJE B2 ČITANJE C1 PISANJE B2

GOVORNA PRODUKCIJA B1 GOVORNA INTERAKCIJA B1

njemački

SLUŠANJE A2 ČITANJE B1 PISANJE A2

GOVORNA PRODUKCIJA A2 GOVORNA INTERAKCIJA A2

Razine: A1 / A2: temeljni korisnik; B1 / B2: samostalni korisnik; C1 / C2: iskusni korisnik

DIGITALNE VJEŠTINE

Internet / MS Office (Word Excel PowerPoint) / Društvene mreže / Izvršno sluenje MS Office paketom (Word Excel PowerPoint) / Rad na računalu

HOBIJI I INTERESI

Hobiji: Vođenje crkvenog zbora, košarka, sviranje gitare i usne harmonike, planinarenje

VOLONTIRANJE

[15/10/2019 – 18/10/2019] Zadar

72 sata bez kompromisa Posjet Domu za starije i nemoćne Zadar, sviranje i animiranje svete mise u Domu, volontiranje u dječjoj posudionici.

[20/10/2020 – 22/10/2020] Zadar

72 sata bez kompromisa Čišćenje i uređivanje zadarskog azila, nasipanje pijeska i obnova kućica za pse.

[12/04/2020 – 13/04/2020] Zadar

Podjela uskrasnih paketa potrebitima

[09/2021 – Trenutačno] Zadar

Član organizacijskog tima volonterskog projekta 72 sata bez kompromisa Sudjelovanje u organizaciji cjelokupnog volonterskog događaja, prisustvovanje na sastancima tima, voditelj volonterske akcije u Domu za starije i nemoćne osobe Zadar, voditelj volonterske akcije sliaganja drva u župi Bezgrješnog Začeca BDM na Puntamici, promoviranje projekta po srednjim školama.

VOZAČKA DOZVOLA

Vozačka dozvola: AM

Vozačka dozvola: B

KONFERENCIJE I SEMINARI

[24/03/2021 – 24/03/2021] Zadar

Projekt RAISE Youth Sudjelovanje na predavanju projekta RAISE Youth na temu Digitalni marketing

[09/03/2021 – 09/03/2021] Zadar

Zeleni marketing Upoznavanje s konceptom zelenog marketinga

[21/11/2022 – 21/11/2022] Zadar

EU-CONEXUS RFS thematic conference on Interdisciplinarity: Sustainable Development of Maritime Tourism Sudjelovanje na predavanjima vezanim za održivi razvoj turizma.

[08/03/2022 – 12/03/2022] Rijeka

ERASMUS+ Youthpass, Strategic partnerships in the youth field Sudjelovanje u ERASMUS+ projektu pod nazivom Youth Heritage čija je glavna tema bila zapošljivost mladih u kulturnoj baštini. Osim sudionika iz Hrvatske prisutni su bili i oni iz Italije, Španjolske i Rumunjske.

KOMUNIKACIJSKE I MEĐULJUDSKE VJEŠTINE

Socijalne vještine Spremnost za timski rad, kolegijalnost, odanost, poštivost, posvećenost zadatku

POČASTI I NAGRADE

[19/05/2017] Požeški športski savez

Perspektivni mladi sportaš

[10/12/2015] Hrvatski powerlifting savez

Državni viceprvak u kategoriji kadeta do 93 kilograma